

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 30 (69) № 2 2019

**Київ
2019**

Головний редактор:

Ляшко Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Берназюк Ян Олександрович – доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, суддя Верховного суду України;

Бусол Олена Юріївна – доктор юридичних наук, завідувач кафедри спеціально-правових дисциплін Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Макаруха Зоряна Мар'яновна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Камінська Наталія Василівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член Академії наук вищої школи України;

Скакун Юлія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Федоренко Владислав Леонідович – доктор хабілітований наук правничих, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 9 від 28.05.2019 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2017 № 1714 (додаток 7)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Добренька Н.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА НЕЗАЛЕЖНЕ ЖИТТЯ ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ..... 7

Іванов О.В.

ПРАВОВІ (КОМПЕТЕНЦІЙНІ) ФОРМИ В СИСТЕМІ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ НАЗК..... 12

Солоненко О.М.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОФІЦІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ СИЛИ.....18

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Джуська А.В., Джуський В.В.

БУЛІНГ – ПОРУШЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ПОВАГУ ДО ЇЇ ГІДНОСТІ..... 26

Ляшко О.О.

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА МЕШКАНЦІВ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ:
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ..... 34

Піфко О.О.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ
ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ПОЛЬЩІ..... 40

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Драч І.Є.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ В РЕКЛАМІ..... 45

Коваленко І.А.

УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ: СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....50

Новосад А.С., Сойка Ю.Ю., Семенкова Н.І.

ПРОБЛЕМАТИКА МЕДІАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ФОРМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ
ЗА УЧАСТЮ СУДДІ ЧИ АДВОКАТА..... 56

Рим Т.Я.

ДОВІРЧЕ УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАЛУЧЕННЯ ПРИВАТНИХ
ІНВЕСТИЦІЙ В БУДІВНИЦТВО.....61

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Щестюк О.М.

ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВА»
І «ПРАВА НА ЗЕМЛЮ»..... 66

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Єфіменко Л.Л., Тарасюк О.Б.

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ:
ДОСВІД США ТА НІМЕЧЧИНИ.....73

Ковальов С.В. СТАТУС ПРАЦІВНИКІВ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	79
Нашинець-Наумова А.Ю. ПРАВОВА ОХОРОНА КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	85
Стрельченко О.Г. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО ЕКСПЕРТНОГО ЦЕНТРУ МІНІСТЕРСТВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА СТВОРЕННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ.....	90
Шило Є.П. ПРОБЛЕМИ ЗБАЛАНСОВАНOSTI СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	95
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Бусол О.Ю. СТАН ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	101
Топчій В.В. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....	110
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
Громовенко К.В. АСПЕКТИ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ У БАГАТОСТОРОННІХ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ ХІХ ТА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	114
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА	
Несправа М.В. ФІЛОСОФІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОВЕРНЕННЯ ДО ДУХОВНИХ ДЖЕРЕЛ.....	121
Відомості про авторів.....	128

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Dobrenka N.V.
REALIZATION OF THE RIGHT TO INDEPENDENT LIFE PERSON WITH DISABILITIES.....11

Ivanov O.V.
LEGAL (COMPETENT) FORMS IN THE SYSTEM OF DOMESTIC ACTIVITY
FORMS OF THE NAPC17

Solonenko O.M.
SOME ISSUES RELATED TO THE OFFICIAL INTERPRETATION OF THE LEGAL FORCE.....25

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Dzhuska A.V., Dzhuskyi V.V.
BULLYING – VIOLATION OF THE RIGHTS OF THE CHILD
ON RESPECT TO ITS DIGNITY33

Iliashko O.O.
SOCIAL RIGHTS OF RESIDENTS OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES:
PROBLEMS OF REALIZATION38

Pifko O.O.
HISTORIC PERIODS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION
OF THE TRADE UNION STATUS IN POLAND.....44

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Drach I.Ye.
NORMATIVE AND LEGAL ASPECTS OF USE OF INTELLECTUAL
PROPERTY IN ADVERTISEMENT49

Kovalenko I.A.
MANAGEMENT OF VERY YOUNG CHILD PROPERTY: DOMESTICALLY-LEGAL ASPECT.....55

Novosad A.S., Soika Yu.Yu., Semenkova N.I.
THE ISSUE OF MEDIATION AS AN ALTERNATIVE FORM OF DISPUTE RESOLUTION
WITH THE PARTICIPATION OF THE COURT AND LAWYER60

Rym T.Ya.
TRUST MANAGEMENT OF PROPERTY AS A MECHANISM
FOR PRIVATE INVESTMENTS IN CONSTRUCTION.....65

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Shchestiuk O.M.
DEFINITION AND DIFFERENTIATION OF THE CONCEPTS OF «LAND RIGHTS»
AND «RIGHTS TO LAND»72

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Yefimenko L.L., Tarasyuk O.B.
MEDIATION AS A WAY FOR SOLVING TAX DISPUTES:
THE US AND GERMANY EXPERIENCE.....78

Kovalov S.V. THE STATUS OF ANTI-CORRUPTION BODIES' EMPLOYEES OF UKRAINE: LEGAL ASPECT	84
Nashynets-Naumova A.Yu. LEGAL PROTECTION OF COMMERCIAL SECURITY IN BUSINESS SPHERE	89
Strelchenko O.G. THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE EXPERT CENTER OF THE MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE AS THE SUBJECT OF THE DEVELOPMENT OF MEDICINAL PRODUCTS.	94
Shylo Ye.P. PROBLEMS OF BALANCED SYSTEM OF THE TERRITORIAL BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	100
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
Busol O.Yu. THE STATE OF PREVENTION OF CORRUPTION AND COUNTERACTION TO CORRUPTION CRIME IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	109
Topchiy V.V. PROBLEMS OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE.....	113
INTERNATIONAL LAW	
Hromovenko K.V. ASPECTS OF RELATIONS IN AREA OF HIGHER EDUCATION IN THE MULTILATERAL INTERNATIONAL TREATIES OF THE XIX AND BEGINNING OF THE XX CENTURIES	120
PHILOSOPHY OF LAW	
Nesprava M.V. PHILOSOPHY OF HUMAN RIGHTS: RETURN TO SPIRIT ORIGINS	127
Information about authors	128

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340-056.26

Добренька Н.В.

Білоцерківський інститут економіки та управління
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА НЕЗАЛЕЖНЕ ЖИТТЯ ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті досліджується проблема реалізації прав особами з особливими потребами. Аналізується та співвідноситься стан законодавства із фактичною реалізацією прав особами з особливими потребами. З'ясовуються проблеми реалізації передбачених прав особами з особливими потребами та пропонуються шляхи їх вирішення. Визначено проблеми фактичної реалізації законодавства у сфері транспортного забезпечення осіб з інвалідністю. Встановлено відповідність фактичної реалізації Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні».

Ключові слова: особа, держава, право, законодавство України, особи з інвалідністю.

Постановка завдання. У багатьох країнах, в тому числі і в Україні, існує рух «незалежного життя». Концепція «самостійного (незалежного) життя», окрім визнання права людини з інвалідністю брати активну участь у соціальних, політичних та економічних процесах, стверджує її можливість самостійно приймати рішення, відповідати за свої вчинки та керувати життєвими ситуаціями, зводячи до мінімуму залежність від інших людей [1]. Отже, філософія «незалежного життя» орієнтує людину з інвалідністю ставити перед собою ті ж самі цілі і завдання, які ставлять інші суб'єкти суспільства. Розвиток руху «незалежного життя» розпочався з появи філософії, спрямованої на те, щоб люди мали автономію та вибір влаштовувати особисте життя так, як вони цього бажають. Протягом 30 останніх років люди з інвалідністю намагаються надати нового тлумачення поняттям «незалежний» та «незалежність». Така необхідність виникла як наслідок усвідомлення людьми того, що причини проблем інвалідності не в конкретних функціональних порушеннях, які позбавляють особу права вибору та контролю над власним життям, а у тому, як держава використовує ресурси, призначені для підтримки людей з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У Великій Британії простежується увага до залучення молоді з інвалідністю до процесу прийняття рішень на місцевому рівні надання послуг. Дослідження під назвою «VIPER» («Голос. Включення. Участь. Повноваження. Дослідження») – це трирічний дослідницький проект, під час якого 16 молодих людей з інвалідністю вчилися бути дослідниками питань залучення молоді з інвалідністю до процесу прийняття рішень на місцевому рівні надання послуг. Вони виявили, що молодь з інвалідністю повністю виключена з цього процесу, і тому виступили з рядом рекомендацій і пропозицій під назвою «Почуйте наш голос!» [6, с. 45].

Формулювання цілей статті полягає в аналізі реалізації прав людиною з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу.

На різних етапах процесу прийняття політичних рішень рівень участі громадських організацій осіб з інвалідністю може змінюватись. Існують чотири рівні участі – від найнижчого до найвищого ступеню залучення. Останнім часом в Україні активно впроваджується законодавча та політична спрямованість залучення осіб з інвалідністю до суспільного життя. Такий напрямок

ми можемо простежити в Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Конвенції про права осіб з інвалідністю, Європейській соціальній хартії та в багатьох інших нормативних актах. Конвенція була прийнята в 2006 році і є першим юридично обов'язковим міжнародним документом ООН щодо інвалідності, який встановлює мінімальні стандарти, яких повинні дотримуватися уряди, щоб інваліди ефективно використовували свої громадянські, політичні, економічні і соціальні права. Конвенція прямо визнає інвалідність як питання прав людини. Хоча Конвенція не створює нових прав, вона конкретно забороняє дискримінацію інвалідів щодо доступу до всіх сфер життя, в тому числі до правосуддя, прав на освіту, медичне обслуговування і доступу до транспортування. Факультативний протокол до Конвенції про права інвалідів ООН дозволяє подавати скарги, які повинні бути представлені в КПП комітетом окремих осіб і містити факти, які підтверджують порушення державами-учасницями Протоколу. На жаль, у більшості сіл, селищ, міст, такі норми права не відображаються на доступності, реконструкції будинків, шкіл, органів державної влади, місцевого самоврядування та інших закладів суспільного користування [1]. Не дивлячись на такий стан законодавства, все-таки вбачаються проблеми втілення норм права особами з інвалідністю. Наприклад, в Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» зазначається, що жилі приміщення, займані особами з інвалідністю або сім'ями, у складі яких вони є, під'їзди, сходові площадки будинків, в яких мешкають особи з інвалідністю, мають бути обладнані спеціальними засобами і пристосуваннями відповідно до індивідуальної програми реабілітації, а також телефонним зв'язком. Обладнання зазначених жилих приміщень здійснюється органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, у розпорядженні яких знаходиться житловий фонд. Обладнання індивідуальних жилих будинків, в яких проживають особи з інвалідністю, здійснюється підприємствами, установами і організаціями, з вини яких настала інвалідність, а в інших випадках – відповідними органами місцевого самоврядування [4].

На перший погляд, все передбачено ідеально, але тут відразу виникає питання. Чи не варто при будівництві житлових будинків передбачити можливість обладнання будинку для використання осіб з інвалідністю?, - це можуть бути пандуси

різних моделей, які можуть використовуватися не тільки особами з інвалідністю, але й жінками з маленькими дітками, особами похилого віку, які не в змозі користуватися сходами. Адже, таке передбачення, в першу чергу економить бюджет місцевого самоврядування, час оформлення документації на переобладнання будинку у випадку проживання в ньому особи з інвалідністю. Як показує практика, органи місцевого самоврядування не завжди переймаються такими проблемами, оскільки існує безліч і інших нагальних проблем. Отже, особи з інвалідністю в більшості випадків залишаються поза суспільством, поза можливістю використати право на відпочинок, на прогулянку, на навчання, роботу, вільне пересування та багато інших прав.

Ми нечасто можемо побачити людину з інвалідністю на державній посаді. І це не тому, що немає гідних, а, мабуть, тому, що більша частина суспільства та політика держави спрямовані тільки на лозунгування гасла про залучення осіб з інвалідністю у суспільне життя країни. Насправді засмучує те, що в країні такі норми права є мертвими, не втілюються у життя, в першу чергу в державних органах.

Підтвердженням є відсутність архітектурної доступності до державних органів, зокрема, до органу соціального захисту населення. Як правило, органи місцевого самоврядування, органу соціального захисту населення знаходяться в приміщеннях, побудованих в радянський час, які не містять ні пандусів, ні ліфтів. Такий стан порушує право людини на вільне пересування, на участь у житті країни. Досить болючим є питання реалізації права на звернення громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян». Відповідно до вказаного закону громадянин України має право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування з питаннями та пропозиціями у будь-якій сфері суспільного життя. Але тут знову частково обмежується право через неможливість потрапити до органів. Таке право можна реалізувати тільки подаючи електронну заяву, пропозицію. На нашу думку, в першу чергу варто передбачити безбар'єрний доступ саме в органах державної влади.

Отже, потреба потрапляння осіб з інвалідністю до органів державної влади змушує 100 разів обміркувати, чи варто звертатися до державної влади, чи можливо і ні. Таке звернення може потребувати сторонньої допомоги, яка не завжди є поряд, відповідних коштів. Тож, в першу чергу для реалізації права на участь у житті держави особи

з інвалідністю варто реалізувати право на вільне життя, яке не може бути повноцінним, мешкаючи тільки у стінах власної квартири.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» передбачає, що транспортні засоби загального користування, які виготовляються в Україні або ввозяться на митну територію України, мають бути пристосовані для користування особами з інвалідністю з вадами зору, слуху та з ураженнями опорно-рухового апарату, а також передбачати можливість встановлення зовнішніх звукових інформаторів номера і кінцевих зупинок маршруту, текстових та звукових систем у салоні. Транспортне обслуговування осіб з інвалідністю здійснюється на пільгових умовах [4].

Особи з інвалідністю I та II групи, діти з інвалідністю та особи, які супроводжують осіб з інвалідністю I групи або дітей з інвалідністю (не більше однієї особи, яка супроводжує особу з інвалідністю I групи або дитину з інвалідністю), мають право на безоплатний проїзд у пасажирському міському транспорті (крім таксі) за наявності посвідчення чи довідки, зазначених у Законі, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі [4].

Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та особи, які супроводжують осіб з інвалідністю першої групи або дітей з інвалідністю (не більше однієї особи, яка супроводжує особу з інвалідністю або дитину з інвалідністю), мають право на 50-відсоткову знижку вартості проїзду на внутрішніх лініях (маршрутах) повітряного, залізничного, річкового та автомобільного транспорту в період з 1 жовтня по 15 травня [4].

Пільгове перевезення осіб з інвалідністю здійснюють усі підприємства транспорту незалежно від форми власності та підпорядкування відповідно до Закону України «Про транспорт».

Дані норми права цілком забезпечують можливість особою з інвалідністю реалізувати своє право на пересування, але і тут виявляються перепони. Спеціалізований транспорт потребує корегування з боку водія, а саме: під'їзд до бордюрів, відкидання пандусів, нахил транспорту, що дозволяє безперешкодне потрапляння на нього особою з проблемами опорно-рухового апарату, осіб похилого віку, жінок з дитячими колясками. Не завжди працівники обслуговуючої сфери виконують свої прямі обов'язки з приводу надання послуг. Як правило, водії ігнорують виконання таких обов'язків, вважаючи, що це не їх обов'язок, а право. Про-

блема полягає у відсутності інформування начальників, водіїв тролейбусних управлінь, маршрутних таксі. Вирішення даної проблеми лягає на органи місцевого управління.

Відсутність реакції державних органів на вирішення вищевказаної проблеми пояснити відсутністю звернень громадян з ініціативою про надання якісних послуг. У свою чергу, відсутність ініціативи з боку осіб з інвалідністю пояснюється неможливістю виходу з власних квартир та реалізації права на звернення. Така ситуація ставить певну категорію громадян в замкнуте коло. Втрачається віра в справедливість як принцип держави та реалізацію права рівності всіх.

Нагальною потребою у сфері забезпечення прав особам з інвалідністю є поінформованість їх щодо власних прав, оскільки більшість громадян з інвалідністю не знають власних прав та можливості їх реалізації, перебуваючи в певному психофізичному стані.

Доступ до інформації є основою всіх наступних кроків на шляху залучення громадських організацій осіб з інвалідністю до процесу прийняття політичних рішень. Це відносно низький рівень залучення, який зазвичай полягає лише в отриманні інформації від органів влади та не потребує і не передбачає втручання або залучення громадських організацій осіб з інвалідністю безпосередньо до процесу прийняття рішень. Інформація актуальна на всіх його етапах.

Досвід Великої Британії з питань інвалідності – урядовий відділ, який відповідає за координацію стратегії уряду з питань інвалідності у всіх міністерствах Англії, – замовив проведення аналітичного дослідження для розробки стратегії своєї роботи у сфері інвалідності під назвою «Розкриття потенціалу». Результати цього дослідження показали, що люди відчують інвалідність в різні моменти свого життя і це не повинно впливати на ставлення суспільства до них; що інвалідність може виникнути в результаті таких факторів, як бідність, безробіття, харчування, стиль життя та інших [6, с. 88].

У Великої Британії іноді використовується термін «спільне виробництво» замість терміну «інклюзивний метод прийняття рішень». «Спільне виробництво» означає: працювати спільно з людьми з інвалідністю як партнерами на стратегічному рівні. Це також обов'язок залучати їх до процесу формування політики чи впровадження проекту упродовж усього періоду. Такий рівень залучення може мати важливий позитивний вплив на ефективність результатів. Переваги

«спільного виробництва»: доступ до безпосереднього досвіду людей з інвалідністю; публічна демонстрація цінності позиції клієнта; створення довірливих відносин через спільну працю з метою прийняття рішень щодо складних проблем; розробка ефективних рішень [6, с. 88].

В Україні проблема залучення осіб з інвалідністю полягає у тому, що політика держави, законодавства спрямована саме на людей з інвалідністю, що відокремлює на підсвідомості таку категорію громадян від суспільства. Ми мимоволі починаємо допомагати, а не сприймати осіб з інвалідністю як частину суспільства в цілому, а не окремо. Підтвердження тому – реакція на реалізацію особою з інвалідністю будь якого права, наприклад, права на навчання, права на працевлаштування і так далі.

Висновки. Багато будинків, споруд (у тому числі місць загального користування), транспорт, інформація є недоступними для осіб з інвалідністю. Люди з інвалідністю, які мають професійну підготовку та відповідний досвід роботи, повинні активно залучатися до розробки та вдосконалення стандартів доступності та впровадження концепції універсального дизайну. Ліквідація фізичних бар'єрів допоможе створити інклюзивне суспільство. Види інформації та методи комунікації повинні бути доступними і розробленими з використанням технологій, які враховують різні нозологічні групи інвалідності. Нинішній стан інформації та комунікації ще не відповідає цим вимогам.

Потреби значної частини людей з інвалідністю не задовольняються, що не дозволяє їм повноцінно брати участь у житті суспільства. Відсутність належного консультування та включення в суспільне життя. Чимало людей з інвалідністю не бере участі в процесах прийняття рішень з питань, що безпосередньо стосуються їхнього життя. Відсутність об'єктивних даних і досвіду. Нестача достовірних даних про проблеми інвалідності і досвіду здійснення ефективних програм перешкоджає розумінню проблем інвалідності і визначенню практичних дій щодо їх подолання.

В Україні ще використовується термін «ментальна бар'єрність». Упередженість та стереотипні підходи часто призводять до того, що особи з інвалідністю не мають повноважень і не беруть участі у прийнятті рішень. Вони є лише «пацієнтами» чи «користувачами послуг», а не активними учасниками власного життя. Ці бар'єри можна здолати, надавши відповідних повноважень і посиливши участь організацій, які лобіюють інтереси людей з інвалідністю, у процесах прийняття рішень на місцевому та національному рівнях, а також шляхом підвищення професійного рівня та ділової спроможності самих організацій. Особи, відповідальні за формування політики, та представники засобів масової інформації повинні відігравати провідну роль у тому, щоб кинути виклик негативному ставленню суспільства до людей з інвалідністю та ліквідувати зазначені бар'єри.

Список літератури:

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. Конвенцію ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
2. Факультативний протокол до Конвенції про права осіб з інвалідністю // Конвенцію ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g72.
3. Європейська соціальна хартія // Хартію ратифіковано із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006, ВВР, 2006, N 43, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 21, ст. 252
5. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. / За заг. ред. Л.Ю. Байда. Київ, 2012. 216 с.; 38.
6. Флетчер А. Сухініна І.М. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів. Київ: Ленвіт: 2015. 102 с.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВА НА НЕЗАВИСИМУЮ ЖИЗНЬ ЛЮДЬМИ С ОГРАНИЧЕНИМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

В статье исследуется проблема реализации прав лицами с особыми потребностями. Анализируется и соотносится состояние законодательства с фактической реализацией прав лиц с особыми потребностями. Выявляются проблемы реализации предусмотренных прав лицами с особыми потребностями и предлагаются пути их решения. Определены проблемы фактической реализации законо-

детельства в сфере транспортного обеспечения лиц с инвалидностью. Установлено соответствия фактической реализации Закона Украины «Об основах социальной защиты инвалидов в Украине».

Ключевые слова: лицо, государство, право, законодательство Украины, лица с инвалидностью.

REALIZATION OF THE RIGHT TO INDEPENDENT LIFE PERSON WITH DISABILITIES

The article deals with the problem of the rights by persons with disabilities. The state law is analyzed and correlated with the actual implementation of the rights of persons with disabilities. The problems are analyzed and solutions are suggested for the persons with special needs. The problems of the actual implementation of legislation in the field of transport of persons with disabilities are determined. Establishing the compliance of the actual implementation of the Law of Ukraine “On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine”.

Key words: person, state, law, legislation of Ukraine, persons with disabilities.

Іванов О.В.

Національна академія внутрішніх справ

ПРАВОВІ (КОМПЕТЕНЦІЙНІ) ФОРМИ В СИСТЕМІ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ НАЗК

У статті досліджено класичні підходи до класифікації форм управлінської діяльності. Вивчено особливості правових та організаційних форм функціонування державно-владних суб'єктів. На підставі теоретичного аналізу запропоновано власну класифікацію форм управлінської діяльності та охарактеризовано специфічні особливості правових форм в контексті роботи НАЗК.

Ключові слова: форма управлінської діяльності, компетенційні форми, організаційно-забезпечувальні форми, функціонування, класифікація.

Постановка проблеми. Сьогодні набуває все більшої актуальності питання методологічного аналізу діяльності центральних органів виконавчої влади в аспекті реформування механізму публічного управління. Особливу увагу варто звернути на форми функціонування державних управлінських структур, які є специфічним інструментарієм до реалізації їх компетенцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливостям форм управлінської діяльності та їх видам присвятили загальнотеоретичні праці такі вчені-адміністративісти, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Г. Бистрик, М.М. Бурбика, В.К. Колпаков, С.Г. Стеценко та інші. В контексті функціонування НАЗК окреслене питання набуває дослідницької актуальності насамперед з причин інституційного реформування механізму запобігання та протидії корупції в Україні та імплементації позитивного зарубіжного досвіду.

Мета статті – дослідити класифікаційні підходи вивчення форм управлінської діяльності, окреслити характерні відмінності між правовими та організаційними формами та їх призначенням, а також на підставі цього означити специфіку суто правових (компетенційних) форм управлінської діяльності в контексті функціонування НАЗК.

Виклад основного матеріалу. Питання форм діяльності НАЗК відносимо до компетенційного блоку його адміністративно-правового статусу [2, с. 212]. Зауважимо, що на даному етапі правова наука не має єдиного узагальненого підходу до класифікації виконавчо-розпорядчих форм. Отже, доцільним вважаємо здійснити їх розмежування. Насамперед варто проаналізувати тради-

ційні підходи до класифікації форм управлінської діяльності, запропоновані вітчизняними науковцями.

Так, Ю.Н. Старілов розрізняє публічно-правові і приватно-правові форми управлінської діяльності. Так, перша призначена для реалізації публічних повноважень як органу виконавчої влади, а форми другої групи мають цивільно-правову основу, однак спрямовуються все ж на досягнення цілей публічного управління (наприклад, оформлення договору про надання послуг з метою організаційного забезпечення функціонування органу виконавчої влади) [32, с. 219].

Предметно та узагальнюючи попередні класифікаційні системи форм діяльності органів виконавчої влади, В.К. Колпаков вбачає їх у наступних проявах: нормотворчості; застосуванні норм права; адміністративно-договірній роботі; реєстраційних та юридично значимих діях; організаційних діях; матеріально-технічних операціях [19, с. 202].

Серед інших домінуючим вважаємо дуальний поділ форм на правові та організаційні [8, с. 92]. Детермінантою такого підходу виступають юридичні наслідки адміністративних дій. Сутнісно подібної диференціації дотримується Н.Ф. Попова, виокремлюючи за цілями застосування внутрішні та зовнішні форми, відповідно спрямовані на вирішення матеріально-організаційних та суто компетенційних завдань [22, с. 48].

Окреслюючи правові форми, наголосимо на тому, що більшість правознавців розглядає цю категорію форм, включаючи до неї ті дії, які обов'язково мають юридичні наслідки [5, с. 110].

Науковим підтвердженням попередньої тези слугує дослідження В.Л. Кобалевського, в якому зміст адміністративної діяльності складають нормативні акти, індивідуальні акти, публічно- та приватно-правові угоди, матеріально-технічні операції, адміністративний примус [12, с. 61]. Дещо вужчим є бачення Ю.М. Козлова, який за класифікатором ступеня юридичного виразу виділяє основні дії (нормативні та індивідуальні акти, угоди) та такі, що пов'язані з ними і мають юридичні наслідки (протокол про адміністративне правопорушення) [4, с. 238–239].

Серед правових форм В.О. Демиденко також вирізняє установчу, нормотворчу, правозастосовчу та контрольну [13, с. 200]. М.М. Бурбика вбачає вираження визначених форм виконавчо-розпорядчої діяльності в прийнятті правових актів, укладенні договорів та інших юридично значущих діяч [9].

Влучно зазначає В.О. Костюк з приводу притаманності правовим формам діяльності органів виконавчої влади низки специфічних рис, котрі акцентують їх відмінність від інших форм адміністративної діяльності. Зокрема, такими є адміністративний вплив шляхом здійснення юридично значимих дій, у тому числі результативно виражених різнорівневими нормативними актами [20].

Свою чергою організаційні або неправові форми управління мають апаратно-обслуговуючу спрямованість. Ці форми не детермінують юридичний ефект та адміністративні правовідносини [17]. Організаційні форми можуть як передувати правовим (статистичне дослідження для прийняття юридичного акта), так і реалізовуватись після їх застосування (обговорення вихідних положень з реалізації акта). Підкреслимо, що такі форми існують на підставі законодавства та в межах компетенції органу державного управління. Водночас вони не вимагають для здійснення окремих юридичних актів [16, с. 86].

Варто акцентувати, що деякі науковці не підтримують вказану класифікацію з погляду семантичного конфлікту в поняттях. Так, С.Г. Серьогіна зазначає, що категорія «неправові» не відповідає змісту діяльності, адже означає нелегальні правові дії, а отже ті, що не відповідають букві закону [14, с. 58]. Підтримуючи таку думку, зазначимо, що доцільним є застосування в даному контексті правових та організаційних форм управлінської діяльності.

Отже, базуючись на попередньому теоретично-аналітичному матеріалі щодо форм та методів управління, перейдемо безпосередньо до

адміністративно-правової характеристики форм виконавчо-розпорядчої діяльності НАЗК у сфері запобігання корупції. Зазначимо, що на практиці форми державно-владного управління реалізуються комплексно та аспектовано, залежно від проблематики управлінської задачі та з урахуванням рівня необхідного адміністративного впливу. Влучно щодо цього вказує Р.М. Опацький, відмічаючи залежність характеру форм діяльності державного органу від його природи та компетенційних особливостей [24, с. 252]. Відповідно до зазначеного та з метою урахування специфіки завдань та повноважень антикорупційного органу пропонуємо авторську класифікацію форм діяльності НАЗК:

1. Правові (компетенційні) форми діяльності НАЗК – спрямовані на здійснення винятково компетенційних повноважень та завдань як центрального органу виконавчої влади. До них відносимо наступні: установча; нормотворча; правозастосовна; контрольна-моніторингова; інтерпретаційна.

2. Організаційно-забезпечувальні форми діяльності НАЗК – реалізуються з метою матеріального та технічного забезпечення діяльності апарату центрального органу виконавчої влади та мають обслуговуючий характер. Охоплюють такі форми, як матеріально-технічна, інформаційна, координаційна.

Окресливши системну класифікацію форм діяльності НАЗК, перейдемо до безпосереднього дослідження сутності правових (компетенційних) форм.

У контексті системоутворення НАЗК як державної інституції важливою є установча форма управлінської діяльності, яка має особливу мету – створення, реорганізацію, трансформацію або ліквідацію державно-управлінської структури. Підкреслюючи специфічну мету установчої діяльності, Г.М. Бистрик вбачає її у формуванні системного інституціонального управління [7, с. 24]

Однією з провідних форм роботи центральних органів виконавчої влади, у тому числі й НАЗК, є нормотворча форма діяльності. Насамперед відзначимо, що НАЗК є владним суб'єктом, який бере безпосередню участь у формуванні антикорупційної політики в Україні [18]. Враховуючи, що правова політика формується та здійснюється за допомогою комплексу спеціальних засобів, нормотворчість у цьому процесі є пріоритетною формою вираження [17, с. 29].

Щодо поняття нормотворчості існують різні думки адміністративістів. В.І. Риндюк визначає

цю форму функціонування державницьких органів як процеси санкціонування, зміни та припинення дії правових норм [31, с. 21–22]. З іншого боку, Ю.П. Битяк зауважує, що адміністративна нормотворчість є виконавчо-розпорядчою діяльністю з видання актів та конкретизації їх норм під час правозастосування [8, с. 135]. Однак першу позицію вважаємо більш точною, позаяк форма правозастосування має окреме місце в механізмі діяльності управлінського суб'єкта.

Сутнісного підходу дотримується В.С. Рижов і вбачає нормотворчий процес у поетапних діях з метою досягнення корисного суспільного ефекту. Елементами цього процесу визначають ідентифікацію предмета акта, аналіз якісного впливу та потенційного результату органу виконавчої влади, підготовка та оцінка проекту правового акта, прогностична робота за наслідками акта та його введення в дію [29, с. 7–8].

Правові акти НАЗК як акти державного управління характеризуються імперативністю, підзаконністю, окресленою компетенцією суб'єктів управління та специфічною процедурою введення в дію [33, с. 169]. Вбачаємо за доцільне охарактеризувати в межах розгляду нормотворчої форми діяльності власне систему правових актів державного управління, застосовуваних антикорупційним органом виконавчої влади, що здійснюється шляхом прийняття рішень у вигляді нормативно-правових актів та актів індивідуального, оперативного-розпорядчого, рекомендаційного, роз'яснювального, інформаційного характеру [29].

Відзначимо, що рішеннями є нормативно-правові акти НАЗК як колегіального центрального органу державної влади. Рішення має загальний нормативний характер. Прикладом такого акта є Рішення НАЗК «Про затвердження Порядку оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та внесення приписів Національним агентством з питань запобігання корупції» № 5 від 09.06.2016 в редакції від 07.02.2017 [26]. Даний нормативно-правовий акт призначений для широкого кола суб'єктів державного управління у сфері запобігання корупції, що наділені відповідними повноваженнями до складання адміністративного протоколу.

Нормотворча форма управлінської діяльності прямо пов'язана із правозастосуванням, позаяк остання є послідовним етапом нормотворчості. Отже, наступною до аналізу пропонуємо правозастосовчу форму.

Правозастосовча форма адміністративної діяльності полягає у вирішенні конкретних управ-

лінських питань. С.С. Алексєєв розуміє правозастосовчу форму як комплекс різнорідних дій, що відображені в правозастосовчих актах [3]. Варто зазначити, що акти правозастосування мають персоналізований піднормативний розпорядчий характер [10, с. 54–55]. Правозастосовчі акти, на відміну від нормативних, не породжують нових загальнодержавних та обов'язкових до виконання приписів, а є правовою підставою реалізації вже наявних норм.

Загальним положенням про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України основним актом, що видається суб'єктом управління, передбачено наказ [23]. Як зазначає законодавець у статті 6 Закону «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII Голова НАЗК у межах наданих повноважень видає накази та доручення.

Перелік типових документів державних органів передбачає три групи наказів за питаннями, які вирішуються шляхом видання акта, а саме:

- щодо основної діяльності (Наказ №44/19 Про проведення оцінки корупційних ризиків у Національному агентстві з питань запобігання корупції в 2019 році) [28];

- кадрово-штатні (Наказ Голови НАЗК № 66/18 Про утворення конкурсної комісії на зайняття вакантних посад державної служби категорій «Б» і «В» апарату Національного агентства з питань запобігання корупції [29]);

- адміністративно-господарські (Наказ НАЗК № 64 Про затвердження Порядку ведення та зберігання особових справ державних службовців [26]).

Безперечно значимою є контрольно-моніторингова форма діяльності НАЗК. Обґрунтовуючи роль даної форми, зазначимо, що саме за допомогою її застосування реалізується принцип законності державного управління [11, с. 112]. В.П. Беляєв передбачає здійснення контрольної форми шляхом перевірок суб'єктами управління контрольованих об'єктів на дотримання та відповідність їх дій положенням загальноприйнятих актів [6, с. 35]. З іншого боку, моніторинг являє собою систематичну діагностику об'єкта управлінської діяльності з метою виявлення доказових факторів відповідності очікуваному результату [21, с. 121–122].

Контрольно-моніторингова форма виконавчо-розпорядчої діяльності НАЗК втілюється в конкретних зовнішніх діях, а саме контролі за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання

конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; перевірці ймовірних фактів порушень обмежень щодо одержання подарунків суб'єктами державного управління; контролю та перевірці декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; державному контролю за дотриманням обмежень щодо фінансування політичних партій, а також законним та цільовим використанням політичними партіями коштів [24].

З-поміж правових форм вартої уваги вважаємо інтерпретаційну форму. Сутність цієї форми адміністративної діяльності складають дії та процедури щодо встановлення та роз'яснення змісту правових норм [14, с. 60]. Загалом інтерпретаційна форма роботи НАЗК тісно пов'язана з правозастосовчою, адже виражається у виданні центральним органом виконавчої влади роз'яснювальних актів.

Прикладом реалізації вказаної форми є Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю, затверджене Рішенням НАЗК від 11 серпня 2016 р.

№ 3. Цей акт є офіційним деталізуючим актом статті 45 Закону «Про запобігання корупції», яка зобов'язує осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування подавати декларації [24].

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, окреслюємо систему форм управлінської діяльності НАЗК правовими (компетенційними) та організаційно-забезпечувальними видами форм. Характерною відмінністю застосування правових (компетенційних) форм управління є юридичні наслідки. Своєю чергою організаційно-забезпечувальні форми мають допоміжний характер та призначені для функціонального забезпечення управління. Правовими (компетенційними) є нормотворча, правозастосовча, установча, контрольно-моніторингова, інтерпретаційна форми роботи НАЗК. З метою ефективного функціонування НАЗК та досягнення позитивних зрушень у сфері запобігання корупції, правові форми його управлінської діяльності потребують подальшої імплементації зарубіжного досвіду та перспективних варіантів їх реалізації, насамперед у роботі аналогічних органів країн Європейського співтовариства.

Список літератури:

1. Адміністративне право України : підруч. / за ред. професора Ю. П. Битяка. Київ : Юринком Інтер. 2007. 534 с.
2. Адміністративне право України: академічний курс: підручник для студ. юрид. вузів: [у 2 т.] / відп. ред. В.Б. Авер'янов; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Т. 1. 2004. С. 212.
3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом обществе. Москва, 1966. 188 с.
4. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Москва, 1999. С. 238–239.
5. Атаманчук Г.В. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы) : [учеб. пособ.] / Г.В. Атаманчук. Москва : ОАО «НПО «Экономика». 2000. 302 с.
6. Беляев В.П. Сущность контроля и надзора, их сходство и различия. *Государство и право*. 2006. № 7. С. 31–42.
7. Бистрик Г. Установча діяльність у системі правових форм діяльності держави: проблеми теорії. *Юридична Україна. Теорія та історія держави і права*. № 1. 2010. С. 23–29. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&Image_file_name=PDF%2Furykr_2010_1_6.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 02.05.2019).
8. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Административное право Украины: (Общ. часть): Учеб. пособие. Х.: «Одиссей», 1999. 224 с.
9. Бурбика М.М. Адміністративне право України : навчальний посібник / М.М. Бурбика, А.В. Солонар, К.Д. Янішевська. Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія». 2015. 358 с. URL: https://pidruchniki.com/79637/pravo/formi_metodi_derzhavnogo_upravlinnya (дата звернення: 02.05.2019).
10. Виконавча влада в Україні: Навч. посіб. / Українська академія держ. управління при Президентові України / Н.Р. Нижник (заг.ред.). Київ : Видавництво УАДУ. 2002. 127 с.
11. Голікова К.О. Дисципліна та законність у державному управлінні: поняття та способи їх забезпечення. *Часопис Київського університету права*. № 2. 2013. С. 112.
12. Гриценко І.С. Форми державного управління: історичні питання становлення та наукового аналізу. *Форум права*. № 3. 2007. С. 61–65. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07gistna.pdf> (дата звернення: 02.05.2019)

13. Демиденко В.О. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні (у схемах) : [посібник]. Київ : КНТ. 2007. 289 с.
14. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / І.І. Бодрова, С.В. Болдирев, В.О. Величко та ін.; за ред. С.Г. Серьогіної. 2-ге вид. переробл. та доповн. Харків : Право. 2011. 360 с. URL: http://tigr.ucoz.ua/Rocobiya/Dergbud_2011.pdf (дата звернення:02.05.2019).
15. Железняк Н.В. Нормотворча діяльність як форма реалізації державної правової політики: теоретичні та практичні проблеми. *Наукові записки*. Том 26. *Юридичні науки*. 2004. С. 29–37. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8225/Zhelezniak_Normotvorcha_diialnist.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення:02.05.2019).
16. Журавльов Д.В. Правові форми діяльності центральних органів виконавчої влади України. *Публічне право*. № 1 (9). 2013. С. 85-90. URL: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2013/pp19/Zhuraviov.pdf> (дата звернення:02.05.2019).
17. Загуменник В.І. Державне управління та виконавча влада в Україні: Навчальний посібник / В.І. Загуменник, В.В. Проценко. Бендери: Київ : Б.и. 2015. 296 с. URL: https://pidruchniki.com/84662/pravo/formi_metodi_derzhavnogo_upravlinnya (дата звернення: 02.05.2019).
18. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підруч.] / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
19. Костюк В.О. Основи держави і права : [навч. посіб.] / В.О. Костюк. Київ : Вентурі. 1998. 320 с.
20. Мониторинг государственных и муниципальных услуг в регионе как стратегический инструмент повышения качества регионального управления: опыт, проблемы, рекомендации / С.И. Неделько, А.В. Осташков, С.В. Матюкин, В.Н. Ретинская, И.А. Мурзина, И.Г. Кревский, А.В. Луканин, О.С. Кошевой. Под общ. ред. В.В. Маркина, А.В. Осташкова. Москва, 2008. 321 с.
21. Опацький Р.М. Форми діяльності публічної адміністрації у сфері реалізації ювенальної політики. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3-1. 2013. С. 252–256. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/7/Opatskyi%20R.M..pdf (дата звернення:02.05.2019).
22. Попова Н.Ф. К вопросу об административно-правовых формах и методах деятельности органов исполнительной власти. *Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право»*. №8 (70). 2011. С. 47–55. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-administrativno-pravovyh-formah-i-metodah-deyatelnosti-organov-ispolnitelnoy-vlasti-1> (дата звернення:02.05.2019).
23. Про Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України: Указ Президента України від 12.03.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179/96> (дата звернення:02.05.2019).
24. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 в редакції від 31.08.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 02.05.2019).
25. Про затвердження Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів: Наказ Міністерства юстиції України № 578/5 від 12.04.2012 в редакції від 02.04.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-12#n14> (дата звернення: 02.05.2019).
26. Про затвердження Порядку оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та внесення приписів Національним агентством з питань запобігання корупції: Рішення НАЗК від 09.06.2016 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1019-16> (дата звернення:02.05.2019).
27. Про проведення оцінки корупційних ризиків у Національному агентстві з питань запобігання корупції в 2019 році: Наказ №44/19 від 19.03.2019. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs2/2019/news/nakaz_korupciyni_guzyku.pdf (дата звернення: 02.05.2019).
28. Про утворення конкурсної комісії на зайняття вакантних посад державної служби категорій «Б» і «В» апарату Національного агентства з питань запобігання корупції: Наказ Голови НАЗК № 66/18 від 21.05.2018. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2018/pro_nazk/nakaz_konkursna_komisiya.pdf (дата звернення: 02.05.2019).
29. Регламент Національного агентства з питань запобігання корупції від 12.04.2016 в редакції від 5.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001884-16> (дата звернення:02.05.2019).
30. Рижов В.С. До реформування понятійного апарату адміністративного права Російської Федерації. *Право і політика*. 2004. № 9. С. 7–10.
31. Риндюк В.І. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самос т. вивч. дисц. / В.І. Риндюк. Київ : КНЕУ, 2009. 162 с. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/8461/1/cgiirbis_64.pdf (дата звернення:02.05.2019).
32. Старилів Ю.Н. Курс общего административного права. В 3-т. Т.2. М. 2002. 728 с.
33. Стеценко С.Г. Адміністративне право України Навчальний посібник. Київ : Атіка. 2007. 624 с.

**ПРАВОВЫЕ (КОМПЕТЕНЦИОННЫЕ) ФОРМЫ В СИСТЕМЕ ФОРМ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАПС**

В статье исследованы классические подходы к классификации форм управленческой деятельности. Изучены особенности правовых и организационных форм функционирования государственно-властных субъектов. На основании теоретического анализа предложена собственная классификация форм управленческой деятельности и охарактеризованы специфические особенности правовых в контексте работы Назка.

Ключевые слова: форма управленческой деятельности, компетенционные формы, организационно-обеспечительные формы, функционирование, классификация.

**LEGAL (COMPETENT) FORMS IN THE SYSTEM OF DOMESTIC ACTIVITY
FORMS OF THE NAPC**

The article deals with classical approaches to the classification of forms of management activity. The peculiarities of legal and organizational forms of functioning of state-power subjects has been studied. On the basis of theoretical analysis, an own classification of the forms of administrative activity has been proposed and the specific features of legal forms in the context of the functioning of the NAPC have been described.

Key words: forms of administrative activity, competency forms, organization forms, functioning, classification.

Солоненко О.М.

Національна академія внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОФІЦІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ СИЛИ

У публікації за допомогою системного аналізу обґрунтовано розуміння правових позицій, відображених у різних за юридичною природою правових документах, щодо юридичної сили. У дослідженні шляхом використання формально-логічних форм опису правових позицій щодо юридичної сили, зокрема предметної та функціональної, проаналізовано та охарактеризовано сутність властивостей і основні ознаки юридичної сили. Наведено концептуальні підходи до розуміння юридичної сили як передумови оцінювання відповідних нормативно-правових актів.

Ключові слова: правові позиції, правозастосовна діяльність, юридична підстава, юридична сила.

Постановка проблеми й актуальність теми. Актуальність цього питання пов'язана з тим, що певні нормативно-правові акти та інші юридичні документи містять у своєму тексті категорію «юридична сила», а державні органи використовують цю ж категорію у своїх актах (рішеннях).

Наприклад: ст. 8 Конституції України містить нормативне положення: «...має найвищу юридичну силу» [1]; у ст. 583 Кримінального процесуального кодексу України наведено: «...втрачає юридичну силу...» [2]; у ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України зумовлений порядок реалізації нормативно-правових актів: «У разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили...» [3]; у Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо транскордонного співробітництва» від 4 вересня 2018 року № 2515-VIII вказується, що: «...всі тексти мають однакову юридичну силу» [4]; у постанові Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2014 р. № 35» від 21 листопада 2018 року № 971 зазначено: «...має таку саму юридичну силу...» [5]; у наказі Міністерства юстиції України «Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів» від 12 квітня 2005 року № 34/5 унормовано: «...відбувається через відсилання до інших нормативних приписів однакової або вищої юридичної сили...» [6]; у постанові Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних

послуг «Про затвердження Кодексу систем розподілу» від 14 березня 2018 року № 310, зафіксовано: «...договорів або документів, які мають вищу юридичну силу» [7]; у Постанові Судової палати з господарських справ Верховного Суду України від 14 січня 2002 року вказується: «...є офіційним кодифікованим законодавчим актом і має вищу юридичну силу, ніж Статут» [8].

Доволі показово аспект впливу юридичної сили на практичну діяльність вбачається з Регламенту Кабінету Міністрів України. Так, за результатами проведеної юридичної експертизи зазначається, чи відповідає проект акта Конституції та законам України, іншим актам вищої юридичної сили і чи узгоджується з актами законодавства такої ж юридичної сили [9].

Водночас з огляду на науковий прогрес юридичною силою наділяють не лише формальні (дійсні, письмові) юридичні документи, а й електронні дані (набрання електронними даними юридичної сили [10]), що свідчить про дедалі зростаючу роль категорії «юридична сила» у житті держави та суспільства. Отже, характеристика властивостей цієї категорії, виявлення її ознак на прикладі юридичних документів значно сприятимуть удосконаленню правореалізаційної діяльності зокрема й побудові правової держави в Україні загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правових позицій та сукупності ознак щодо юридичної сили на основі практичних юридичних документів не мало особливого поширення в наукових публікаціях. Так, різні підходи до визначення категорії «юридична сила» досліджувалися в наукових працях Л. Белкіна, В. Гапотія, О. Дашковської, Г. Дутки, Є. Євгра-

фова, М. Козюбри, А. Колодія, Л. Луць, А. Мірошніченка, Н. Пархоменко, І. Погрібного, Н. Пронюк, П. Рабіновича, О. Скакун, Ю. Тихомирова, М. Цвіка, О. Ющика та інших.

Можна відмітити таку тенденцію, за якої в публікаціях більша увага приділялась теоретичним міркуванням розуміння та окремих ознак категорії «юридична сила». Проте вивчення лише кількох ознак цього правового явища з-поміж усієї їх сукупності без аналізу крізь призму практичних правових позицій не дає повного, об'єктивного про нього уявлення.

Мета статті – проаналізувати практичні правові позиції щодо юридичної сили. Отже, завданням є виявлення властивостей юридичної сили і на цій основі виокремлення та характеристика головних ознак юридичної сили у нормотворчій та правозастосовній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Нормотворча та правозастосовна практика у правовій системі нашої держави має нині певні напрацювання щодо легальної інтерпретації категорії «юридична сила».

Сьогодні в Україні офіційна інтерпретація категорії «юридична сила» зафіксована у національному стандарті України «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» (ДСТУ 2732 : 2004). Зокрема, юридична сила (службового документа) – це властивість службового документа, надана чинним законодавством, яка є підставою для вирішення правових питань, здійснювати правове регулювання і (або) управлінські функції. Водночас необхідно зазначити, що юридична сила забезпечується реквізитом¹. Підпис (службового документа) як реквізит є одним чи одним із реквізитів (наприклад, резолюція), що надає документові юридичної сили [11].

На нашу думку, в контекст розуміння категорії «юридична сила» вкладено іменник – «властивість». Як зазначає В. Свириденко, властивість – це філософська категорія, що позначає таку особливість об'єкта, способу його буття, що притаманна об'єкту як самототожній цілості, дає змогу його ідентифікувати й відрізнити від інших об'єктів або встановлювати його схожість (тотожність) з іншими об'єктами. Властивість слід відрізнити від ознаки, яка виконує функцію певного знака, що співвідноситься з об'єктом і вказує на те, чим є цей об'єкт, які його властивості. Ознака може бути проявом властивості і в такому разі цей

прояв сприймається як знак, що містить інформацію про об'єкт. Саме категорія «властивість» дає можливість сприймати світ як універсум, в якому існує впорядкованість, системність, раціональність, закономірність [12, с. 95].

Отже, «властивість» – це багатозначний термін, що залежно від контексту може означати: 1) прояв у взаємодії із суб'єктом притаманної об'єкту якості; 2) відмінна особливість, характерна ознака об'єкта. Водночас нашу увагу привертає функціональність терміна «ознака», адже за її допомогою можна отримати інформацію про змістовні властивості категорії «юридична сила».

В основі концепції правової природи «юридичної сили» (службового документа) лежить положення про те, що вона (юридична сила як властивість) надана чинним законодавством, у чому вбачається, що юридична сила має об'єктивно похідний характер від нормативно-правових актів (актів позитивного права), забезпечуване суб'єктивним правом та юридичним обов'язком уповноваженої особи (підписом, відповідним реквізитом), в результаті чого між законодавством та юридичною силою виникає каузальний² зв'язок. У цьому сенсі законодавство постає причиною іншого правового явища – юридичної сили (наслідку). Водночас перше передує другому в часі та є необхідною умовою (підставою) для виникнення або зміни другого, тобто причина (законодавство) породжує наслідок (юридичну силу).

На нашу думку, «надання» та «забезпечення» юридичної сили також зумовлене вимогами процедурних моментів формалізації відповідного тексту.

Певного судження потребує унормування того, що юридична сила є «підставою». У теорії права юридичну підставу визначають як сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків [13]. Тобто «підстава» є полісистемним* явищем, яке можна розглядати у різних аспектах.

При цьому теоретики права зауважують, що юридична підстава має нормативне закріплення, визначений зміст, вичерпний характер, враховує особливості певного випадку та породжує юридичні наслідки. Підстава може мати регулятивний чи охоронний характер. У сфері регулювання

¹ Реквізит (службового документа) – інформація, зафіксована в службовому документі для надання йому юридичної сили.

² Казуальний – об'єктив, зв'язок між явищами, коли одне явище (причина) породжує, зумовлює виникнення іншого явища (наслідку).

* Полісистемність – цілісна сукупність, об'єднання частин у цілому, кожна з частин є системою.

суспільних відносин підстава забезпечує настання наслідків, пов'язаних із використанням наданого права, дотриманням заборони чи виконанням покладеного обов'язку, є причиною для прийняття регулятивного правозастосовного акта. Серед *регулятивних* розрізняють підстави: виникнення правовідносин; виникнення зобов'язань; недійсності угоди; виникнення права власності; укладення шлюбу та інші. Підстави у сфері *правоохоронних відносин* передбачають встановлення можливостей захисту чи відновлення порушеного права та настання юридичної відповідальності. Серед *охоронних* визначають підстави: позову; притягнення до юридичної відповідальності; настання юридичної відповідальності тощо [13]. Отже, з точки зору вчених підстави поділяються на: регулятивні та охоронні; матеріальні та юридичні.

Водночас у теорії права вирізняють два види передумов: 1) *матеріальні* (загальні), у вузькому значенні – це певні інтереси або блага, що зв'язують суб'єктів права (не менше двох) як учасників правовідносин, у широкому – система соціальних, економічних, політичних, ідеологічних обставин, що призводять до об'єктивної потреби у правовому регулюванні суспільних відносин; встановлення доцільних відносин між суб'єктами через надання їм юридичних прав, повноважень (посадовим особам), а також покладання юридичних обов'язків і відповідальності; 2) *юридичні* (спеціальні): норма права; правосуб'єктність (праводієздатність); юридичний факт (може розглядатися і як передумова правовідносин, і як їх структурний елемент). Двом видам передумов виникнення правовідносин відповідають два види їх змісту: 1) *матеріальний* – реальні дії, пов'язані з використанням і здійсненням суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків; фактична поведінка (дія чи бездіяльність), яку правомочна особа може, а правозобов'язана повинна здійснити; 2) *юридичний* – суб'єктивне юридичне право, повноваження, суб'єктивний юридичний обов'язок, юридична відповідальність [14].

Отже, з наведеного емпіричного³ рівня знань та цитованих наукових позицій теоретиків права та із здійсненого системного аналізу впливає те, що «юридична сила як властивість, яка є підставою для вирішення правових питань, здійснювати правове регулювання і (або) управлінські функції» може розглядатися як регулятивна, охоронна, матеріальна та (або) юридична підстава.

³ Рівня пізнавального процесу, що дає знання тих закономірних зв'язків і відношень, які виявляються через аналіз безпосередніх даних.

Судова гілка державної влади України у своїй правозастосовній практиці також використовує категорію «юридична сила». Так, Одеський окружний адміністративний суд зазначає, що юридична сила – це специфічна властивість нормативно-правових актів, яка відображає їхнє співвідношення і взаємозалежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави. За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на законодавчі акти та підзаконні нормативно-правові акти. Закон – це нормативно-правовий акт органу законодавчої влади держави або народу, що приймається та змінюється в особливому порядку, регламентує найважливіші суспільні відносини і має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів. Підзаконні нормативно-правові акти – це нормативні акти компетентних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до закону, для його виконання і не повинні суперечити йому. Отже, підзаконність нормативно-правових актів не означає їх меншої юридичної обов'язковості. Проте юридична сила підзаконних нормативно-правових актів не має такої самої загальності й верховенства, що властиві законам. Підзаконні нормативно-правові акти посідають важливе місце в усій системі нормативного регулювання, оскільки забезпечують виконання законів шляхом конкретизованого нормативного регулювання всього комплексу суспільних відносин. Підзаконні нормативно-правові акти є чітко визначеною ієрархічною системою, у якій кожний елемент відрізняється один від одного за юридичною силою. Юридична сила підзаконних нормативних актів залежить від становища органів держави, які видають ці акти, їх компетенції, а також характеру і призначення самих актів [15].

Зважаючи на наведену практичну правову позицію суду, слід зазначити, що офіційна інтерпретація юридичної сили в акті судової гілки влади зводиться не лише до наведення певних характерних ознак нормативно-правових актів (формальна обов'язковість), а й до використання юридичної сили як одного з критеріїв їх класифікації (поділ на законодавчі акти та підзаконні нормативно-правові акти). При цьому, на нашу думку, юридична сила корелюється зі становищем (місцем) органів держави і органів місцевого самоврядування, які видають ці акти, їх компетенцією [16, с. 127–134], а також характером і призначенням нормативно-правових актів, що детермінує види юридичної сили (наприклад, найвища юридична сила, вища юридична сила).

У питанні «співвідношення», тобто взаємного зв'язку (залежності) та «взаємозалежності» (взаємозв'язку, залежності, кореляції), зумовлюється ранг відповідного юридичного документа, а отже, встановлюється ієрархія, тобто система підпорядкованості юридичних документів.

Водночас дискусійним є положення про те, що «...юридична сила підзаконних нормативно-правових актів не має такої ж загальності та верховенства, як це властиво законам. Тобто до правової характеристики властивостей «юридичної сили» застосовуються такі ознаки, як «загальність» та «верховенство».

Необхідно зауважити, що загальність – це одна з властивостей такої юридичної категорії, як «нормативність», що своєю чергою є характеристикою «юридичної норми» та «нормативно-правового акта».

Нормативність означає, що юридична норма як державно-владне веління закріплює загальні, основні риси, ознаки суспільних відносин і підлягає обов'язковому виконанню або дотриманню суб'єктами конкретних правовідносин. Нормативність є також найважливішою властивістю нормативних правових актів, оскільки нормативні правові акти регулюють суспільні відносини. Нормативний правовий акт має загальний характер, який проявляється у тому, що містить загальні приписи у вигляді норм права, а також розрахований на багаторазове застосування [17].

Стосовно категорії «верховенство» необхідно зазначити, що юридично верховенство як властивість законодавчого акта передбачає, по-перше, його особливу (вищу) правову силу, по-друге, пряму залежність подальшої нормотворчості від приписів конституційних норм. Останнє має своїм наслідком те, що норми конституції постають джерелом усього нормативно-правового регулювання в державі лише тими органами і в тому порядку, які передбачені конституцією [18, с. 74–75].

Принцип верховенства закону ґрунтується на Конституції України, яка як Основний Закон закладає базу для визнання принципу верховенства закону в правовій системі. Цей принцип полягає в тому, що закон має перевагу над рішенням виконавчої влади, яка повинна керуватись законом у своїх діях, не може втручатись у сферу законодавчого регулювання, сферу громадянських прав, не маючи на те особливих повноважень. Закон також має перевагу над рішенням органів правосуддя, які повинні поважати й дотримуватись законів [19].

Таким чином, на нашу думку, загальність та верховенство – це швидше властивості відпо-

відних нормативно-правових актів. У цьому разі юридична сила породжує таку їх властивість, як верховенство. Ступінь юридичної сили демонструє рівень підпорядкованості цього акта іншим нормативним актам, встановлює не лише його місце розташування, а й роль в ієрархії нормативно-правових актів.

Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики у листі «Щодо удосконалення практики застосування підзаконних нормативно-правових актів» від 2 лютого 2009 року № 960-7-5/16 зазначає: «...юридична сила закону – це специфічна властивість закону та інших нормативно-правових актів. Вона визначається політичною силою, місцем і значенням, повноваженнями тих державних органів, які видають їх. Юридична сила або ієрархія нормативних актів визначається ієрархією державних органів і їх підпорядкуванням. За юридичною силою норми класифікують на законодавчі, що вміщуються у тексті закону та мають вищу юридичну силу, і норми підзаконних актів, які приймаються державно-владними структурами на основі, на виконання і відповідно до закону (норми, вміщені у постанові Кабінету Міністрів України чи указі Президента України). Усі закони мають вищу юридичну силу, яка виявляється в тому, що: а) ніхто, крім органів законодавчої влади, парламенту і народу в процесі законодавчого референдуму, не може приймати закони, змінювати чи скасовувати їх; б) Конституційний Суд України може визнати закон України чи його окреме положення неконституційним; в) усі інші нормативно-правові акти повинні видаватися відповідно до законів; г) у разі колізій між нормами закону та підзаконного нормативно-правового акта діють норми закону; г) тільки законодавчий орган може потвердити чи не потвердити прийняття закону при поверненні його президентом у разі відкладного вето. Підзаконні нормативно-правові акти – це результат нормотворчої діяльності компетентних органів держави (їх посадових осіб), уповноважених на те державою громадських об'єднань з установами впровадження в дію, зміни і скасування нормативних письмових документів, що розвивають чи деталізують окремі положення законів. Первинність закону проявляється в тому, що він служить базисом для нормотворчої і для державних органів, і для суб'єктів безпосереднього народовладдя. Враховуючи зазначене, при виникненні суперечності норм підзаконного нормативно-правового акта нормам закону Держспоживстандартом України у

правозастосовній практиці застосовуються норми закону, оскільки норми закону мають вищу юридичну силу по відношенню до норм нормативно-правових актів» [20].

Наведена практична правова позиція вказує: юридична сила як специфічна властивість визначається місцем і значенням, повноваженнями тих державних органів, що видають нормативно-правові акти. Водночас юридична сила ототожнюється з ієрархією нормативних актів та є (у наведеному документі) критерієм класифікації норм.

Характерними виявами ознак вищої юридичної сили є: а) ніхто, крім органів законодавчої влади, парламенту і народу в процесі законодавчого референдуму, не може приймати закони, змінювати чи скасовувати їх; б) Конституційний Суд України може визнати закон України чи його окреме положення неконституційним; в) усі інші нормативно-правові акти повинні видаватися відповідно до законів; г) у разі колізій між нормами закону та підзаконного нормативно-правового акта діють норми закону; ґ) тільки законодавчий орган може потвердити чи не потвердити прийняття закону при поверненні його президентом у разі відкладного вето. Тобто наведено саме характеристику ознак «вищої» юридичної сили, а не категорії «юридична сила».

Заслугове на увагу Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 [21]. Так, у п. 2 Суд роз'яснив, що оскільки Конституція України, як зазначено в її ст. 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції України і в усіх необхідних випадках застосовувати Основний Закон України як акт прямої дії. Відповідно до п. 5 судам необхідно виходити з того, що нормативно-правові акти будь-якого державного чи іншого органу (акти Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, акти органів місцевого самоврядування, накази та інструкції міністерств і відомств, накази керівників підприємств, установ та організацій тощо) підлягають оцінці на відповідність як Конституції України, так і закону України. Якщо при розгляді справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт, який підлягав

застосуванню, не відповідає чи суперечить законіві, суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини.

Із контексту цієї Постанови у загальному аспекті випливає, що юридична сила пояснює дію принципу процесуальної активності в діяльності судів під час розгляду конкретних справ та зумовлює потребу в оцінюванні змісту будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності акту (актам) вищої юридичної сили. Водночас судам необхідно виходити з того, що підзаконні нормативно-правові акти також підлягають оцінюванню на відповідність не лише Конституції, а й закону України. Цей процесуальний контекст судової постанови, на наше переконання, містить вказівку на внутрішню процедурну форму діяльності суду, що зумовлена категорією «юридична сила», як «запит (формулювання своєї інформаційної потреби) на оцінювання», та вказує швидше на те, як саме суди повинні приймати рішення у разі колізії нормативно-правових актів різної юридичної сили, а не на те, які це мають бути рішення (задовольнити чи відхилити).

Зазначимо, оцінюванню підлягають лише закони чи інші нормативно-правові акти з точки зору відповідності, які формально не визнані Конституційним Судом України неконституційними, а отже, у разі їх відповідності практично можуть застосовуватись судами.

У цьому сенсі кожний суд, по-перше, постає як незалежний повноправний експерт щодо оцінювання нормативно-правових актів на предмет їх відповідності Конституції України та (або) закону України, зокрема, щодо дотримання принципів верховенства права та верховенства закону, по-друге, не створює нових обов'язкових юридичних норм, по-третє, оцінювання має здійснюватися лише в межах конкретних справ, які розглядає суд до прийняття рішення у справі, по-четверте, висновки стосовно оцінювання не мають преюдиціального характеру.

Отже, оцінювання змісту будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору відповідності має дихотомічну суть. По-перше, таке оцінювання зумовлене юридичною силою (як запит), по-друге, зумовлює процесуальні дії щодо аналізу відповідної правової інформації для її використання та об'єктивно вказує на те, що оцінювання взагалі є необхідним елементом процесу прийняття судових рішень.

Одним із прикладів практичної реалізації судом наведених раніше положень є Постанова

Колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 26 лютого 2013 року, в якій у мотивувальній частині зазначено: «Враховуючи наведене та виходячи із загальних засад пріоритетності законів над підзаконними актами, при вирішенні цього спору пріоритетними є норми Закону № 400/97-ВР» [22].

Отже, оцінювання змісту будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору відповідності полягає не лише в тому, щоб формально-логічно тлумачити той правовий матеріал, що лежить в основі майбутнього правозастосування; оцінювання має сприяти розумінню, наскільки зовнішньо та внутрішньо він (правовий матеріал) є несуперечливим у дотриманні судом принципів верховенства права та верховенства закону.

Ми переконані, неухильне дотримання принципів верховенства права та верховенства закону покликане забезпечити права і свободи людини в усіх сферах життя, а з боку підвладних – повагу до законів і органів влади та їх посадових осіб. За такого розуміння сила держави, на якій вона ґрунтується, законна лише в тому разі, якщо вона застосовується у строгій відповідності з правом, якщо вона цілковито слугує йому. Водночас закон, зобов'язуючи окремого громадянина до дотримання загальноприйнятих правил поведінки, чітко окреслює межі прерогатив держави стосовно індивідуальної свободи. Отже, принцип верховенства закону вимагає, щоб діяльність усіх органів державної влади здійснювалась на правовій основі та відповідала умовам легітимності [23, с. 30–34].

Таким чином, юридична сила постає у формі передумови оцінювання відповідних нормативно-правових актів. Таким чином, оцінювання є однією з основ судової аргументації у процесуальному аспекті прийняття судового рішення та змістовною формою передбачення юридичних матеріальних і нематеріальних наслідків.

Висновки. Завершуючи та підсумовуючи здійснений нами системний аналіз, вважаємо за доцільне наголосити на такому. Використовуючи у своєму дослідженні практичний матеріал, ми застосовували також теоретичні розробки вчених,

симбіоз яких дав нам змогу в більш широкому форматі проаналізувати практичні правові позиції щодо категорії «юридична сила».

З системно проаналізованих практичних правових позицій впливає те, що в основі концепції правової природи «юридичної сили» лежить положення про те, що вона (юридична сила як властивість) надана чинним законодавством, і в цьому вбачається, що юридична сила має об'єктивно похідний характер від нормативно-правових актів (актів позитивного права).

Враховуючи практичні правові позиції суду, необхідно зазначити, що офіційна інтерпретація юридичної сили у відповідних актах судової гілки влади зводиться до використання юридичної сили як одного з критеріїв їх класифікації (поділ на законодавчі акти та підзаконні нормативно-правові акти). При цьому юридична сила корелюється зі становищем (місцем) органів держави, а також характером і призначенням нормативно-правових актів, що детермінує види юридичної сили (найвища юридична сила, вища юридична сила). Тобто юридична сила як специфічна властивість визначається місцем і повноваженнями тих державних органів, що видають нормативно-правові акти.

Водночас слід наголосити, що юридична сила постає у формі передумови (запиту – формулювання своєї правової інформаційної потреби) для судового оцінювання відповідних нормативно-правових актів з метою уникнення помилкових обґрунтувань та висновків у судових рішеннях.

Вважаємо, що контекст та досягнуті результати дослідження зумовлюють широкий діапазон перспектив для подальшого аналізу. А наукове вивчення цього питання у майбутньому сприятиме не лише кращому розумінню поняття, властивостей, ознак, змісту та сутності категорії «юридична сила», а й удосконаленню правозастосовної діяльності. Сподіваємось, що перспективними питаннями майбутніх наукових напрямів досліджень можуть стати аспекти співвідношення категорії «юридична сила» та принципів «верховенства права» та «верховенства закону», проблеми визначення та закріплення на рівні закону категорії «юридична сила» тощо.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.01.2019).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. *Урядовий кур'єр* від 06.06.2012 р. № 99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv/print> (дата звернення: 09.01.2019).

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV. *Голос України* від 18.05.2004 р. № 89. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv/print> (дата звернення: 10.01.2019).
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо транскордонного співробітництва : Закон України від 04.09.2018 р. № 2515–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 43. ст. 343. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2515-19> (дата звернення: 10.09.2019).
5. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2014 р. № 358 : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2018 р. № 971. *Урядовий кур'єр* від 01.12.2018 р. № 227. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/971-2018-%D0%BF/conv/print> (дата звернення: 10.01.2019).
6. Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів : наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05/conv> (дата звернення: 09.01.2019).
7. Про затвердження Кодексу систем розподілу : постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018 р. № 310. *Урядовий кур'єр* від 18.04.2018. № 75. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0310874-18/conv> (дата звернення: 10.01.2019).
8. Постанова Судової палати з господарських справ Верховного Суду України від 14.01.2002 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0047700-02> (дата звернення: 11.01.2019).
9. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. № 950. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF/conv> (дата звернення: 11.01.2019).
10. Деякі питання документування управлінської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 55. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n593> (дата звернення: 11.01.2019).
11. ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення. – Введ. 2004-05-28. Київ : Держспоживстандарт України, 2005. 32 с. URL: <http://ru.calameo.com/books/001800980e932cdf991d4> (дата звернення: 12.01.2019).
12. Свириденко В. Властивість. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редакції) та ін. ; Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук (наукові редактори) ; І.О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
13. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998. URL: <http://cyclop.com.ua/content/view/920/58/1/9/> (дата звернення: 12.01.2019).
14. Гіда Є.О., Білозьоров Є.М. Теорія держави та права: підруч. / за заг. ред. Є.О. Гіди. Київ : ФОРМ О.С. Ліпкан, 2011. 576 с. URL: http://pidruchniki.ws/1405100345080/pravo/pravovi_vidnosini_sferi_pravoohoronnoyi_diyalnosti#391. Заголовок з екрану (дата звернення: 12.01.2019).
15. Постанова Одеського окружного адміністративного суду від 13.03.2012 р. у справі № 2а/1570/10129/2011 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22112644> (дата звернення 12.01.2019).
16. Солоненко О.М. Теоретико-правова конструкція поняття «компетенція місцевого самоврядування». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 3. С. 127–134.
17. Лысенко В.А., Крамской И.С., Рязанова Н.А. Особенности нормативно-правового акта как источника российского права. *Вестник экономики, права и социологии*. 2015. № 4. С. 43–45.
18. Законотворчество в Российской Федерации (научно-практическое и учебное пособие) / под ред. А.С. Пиголкина. Москва : Формула права, 2000. С. 608.
19. Гапотій В.Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції : моногр. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. 194 с. URL: <http://eprints.mfpu.org.ua/id/eprint/1899/> (дата звернення: 11.01.2019).
20. Щодо удосконалення практики застосування підзаконних нормативно-правових актів : лист Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 02.02.2009 р. № 960-7-5/16. URL: <http://cons.parus.ua/map/doc/05XSF27006/Schodo-udoshkonalennya-praktiki-zastosuvannya-pidzakonnikh-normativnopravovikh-aktiv.html> (дата звернення: 11.01.2019).
21. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення: 12.01.2019).
22. Постанова Колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду від 26.02.2013 р. URL: http://www.vaas.gov.ua/files/jurisprudence/vsu/10/10_1/21-29a13.rtf (дата звернення 12.01.2019).
23. Пильгун Н.В., Рошук М.В. Реалізація принципу верховенства права як необхідна умова побудови правової держави. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 4. С. 30–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2012_4_8 (дата звернення: 12.01.2019).

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОФИЦИАЛЬНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ СИЛЫ

В публикации с помощью системного анализа обосновано понимание правовых позиций в отношении юридической силы, которые отражены в разных по юридической природе правовых документах. В процессе исследования, путём использования формально-логических форм описания правовых позиций в отношении юридической силы, в частности предметной и функциональной, проанализирована сущность свойств и охарактеризованы основные признаки юридической силы. Приведены концептуальные подходы к пониманию юридической силы как предпосылки оценивания соответствующих нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: правовые позиции, правоприменительная деятельность, юридическая сила, юридическое основание.

SOME ISSUES RELATED TO THE OFFICIAL INTERPRETATION OF THE LEGAL FORCE

The publication, using systematic analysis, substantiates the understanding of legal positions on legal force, which are reflected in various legal documents of a legal nature. In the study, through the use of formally-logical forms of description of legal positions regarding the legal force, in particular objective and functional, the essence of the properties and the main features of legal force are analyzed and characterized. Conceptual approaches to the understanding of legal force as a prerequisite for the assessment of relevant normative legal acts are presented.

Key words: legal position, law-enforcement activity, legal ground, legal force.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

Джуська А.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Джуський В.В.

Національна поліція України

БУЛІНГ – ПОРУШЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ПОВАГУ ДО ЇЇ ГІДНОСТІ

У статті розкрито сутність булінгу в контексті порушення права дитини на повагу до її гідності. Здійснено видову класифікацію булінгу. Також проаналізовано співвідношення понять «булінг» та «катування». Визначено шляхи запобігання та протидії булінгу серед дітей.

Ключові слова: булінг, гідність, права дитини, повага до людської гідності дитини.

Постановка проблеми. Конституція України проголошує життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність (частина перша статті 3), наголошуючи, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (частини перша, друга статті 28).

За даними Міжнародної Амністії (*Amnesty International*), катування та жорстоке поводження зафіксовано у понад 150 державах світу, при цьому у 80 державах воно спричинило летальні випадки [1].

В Україні, як і в усьому світі, залишається проблемною тема булінгу, вчинення якого порушує право дитини на повагу до її гідності. І, з огляду на те, що порушення права дитини на повагу до її гідності, здійснюване у формі булінгу, не досліджувалося наукою конституційного права, а тим більше, що дана проблематика особливо актуалізувалася у зв'язку з прийняттям 18 грудня 2018 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» № 2657-VIII, вважаємо за доцільне привернути до неї увагу.

Аналіз публікацій і досліджень. Значний внесок у дослідження прав дитини здійснили українські науковці-правники: О. Анатолієва, С. Кота-

лейчук, Н. Крестовська, С. Несінова та ін. Серед російських науковців зазначені питання досліджували В. Абрамов, В. Кулапов, Є. Лактункіна, Т. Смолова та ін. Дослідженню проблем людської гідності, у тому числі в контексті права людини, присвятили свої праці такі вчені, як А. Анісімов, С. Вдовіченко, В. Головченко, О. Головченко, О. Грищук, М. Гуренко-Вайцман, В. Кампо, М. Козюбра, М. Малєїн, В. Недибалюк П. Рабінович, О. Тихомиров, Н. Шукліна та ін.

Булінг є предметом дослідження не тільки юридичної, але й психологічної та педагогічної наук. Перші публікації з проблеми булінгу (шкільного цькування) з'явилися ще у 1905 р. Ґрунтовніші дослідження належать зарубіжним науковцям, зокрема, скандинавським та британським. Серед них Д. Лейн, Е. Мунте, Д. Ольвеус, А. Пікас, П. Рендолл, Д. Таттума та ін., які досліджували психологічні особливості учасників булінгу. С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, Л. Лушпай, О. Ожійова, В. Панок, В. Синьов та ін. є українськими науковцями, які вивчали булінг, спираючись на зарубіжний досвід.

Мета цієї статті полягає у розкритті сутності булінгу в контексті порушення права дитини на повагу до її гідності, здійсненні його видової класифікації в співставленні із катуванням, а також у визначенні шляхів профілактики та протидії булінгу серед дітей.

Виклад основного матеріалу. Принцип поваги до гідності людини та заборона катування людини відповідає вимогам міжнародно-правових актів, на підставі яких кожна держава, в тому числі і Україна, розглядає акти катування як злочини. Це, зокрема, такі основні міжнародно-правові акти, як Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. (стаття 5), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (стаття 7), Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (стаття 3), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання від 10 грудня 1984 р., Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню від 26 листопада 1987 р. та ін.

Так, Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 р.) проголошує, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Дитина має право на захист законом від такого втручання або посягання (стаття 16). Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства (стаття 23). Держави-учасниці забезпечують, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років (п. (а) статті 37) [2].

Частина перша статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-ІІІ передбачає, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини [3].

Право кожного на повагу до його гідності належить до особистих невід'ємних прав людини.

Без визнання його з боку держави і забезпечення належного рівня захисту людина не може бути рівноправним членом суспільства. Саме тому Конституція України гарантує його слідом за проголошенням рівності конституційних прав і свобод [4, с. 192].

Заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведінки не знає винятків, а тому не допускає порушень й у період війни або іншого надзвичайного стану, що прямо зазначено в частині другій статті 64 Конституції України. Така абсолютна заборона підтверджує, що право, гарантоване цією статтею, втілює одну з основоположних цінностей демократичної держави [4, с. 193].

Юридична наука так і не досягла одностайності у питаннях соціально-правової природи людської гідності. Деякі вчені зазначають, що людська гідність є однією з багатьох свобод людини; інші стверджують, що гідність є її позитивним правом. Деякі автори розглядають право людини на гідність як засадниче щодо інших прав людини, оскільки воно реалізується через одночасне застосування разом з іншими правами і свободами громадян. Учені також розглядають право на людську гідність як абсолютне, тобто таке, що охороняється від усіх інших суб'єктів права, які у зв'язку з цим співіснують у певному правовому режимі. На думку деяких дослідників, гідність людини треба розуміти у двох значеннях: в об'єктивному – як визнання і повагу до особи з боку оточуючих, та у суб'єктивному – як усвідомлення особою свого суспільного становища. Як справедливо зазначають українські дослідники В. Головченко та О. Головченко, гідність у правовій системі – це не лише конституційний принцип, а й природне, невід'ємне право кожної людини. На основі принципу гідності формується суб'єктивне право людини на гідність [5, с. 60–61].

Конституційне (позитивне) право гідності особи закріплює повагу до її гідності, а також заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поведінки чи покарання, заборону медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Разом з тим, стаття 28 Конституції України закріплює позитивне право особи на людську гідність, яке має чітко визначений зміст. У більшості випадків поза увагою науковців та практиків залишається те, що право на людську гідність також закріплюється статтями 3 і 21 Конституції України; це право входить до складу прав і свобод, однак «стоїть начебто перед ними» [5, с. 62–63].

Слід звернутися до загальноєвропейських міжнародно-правових стандартів проти катувань, а також практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, відповідно до статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [6].

Катування – це, передусім, один з найнебезпечніших міжнародних (конвенційних) злочинів. В Україні заборона та засудження катування й інших форм нелюдського поводження здійснені Конституцією України (стаття 28). У чинному Кримінальному кодексі (далі – КК) України відповідальність за цей злочин встановлено у статті 127 «Катування» (розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» його Особливої частини). Саме цей склад злочину є нормативно-правовою (законною) підставою кримінальної відповідальності. Так, відповідно до КК України, катування – це умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [7].

Особливо важливою у питаннях захисту права на людську гідність є практика ЄСПЛ. Наприклад, у справі Данія, Франція, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції (1969 р.) визначені такі ступені забороненого поводження з людиною: нелюдське поводження або покарання – таке поводження, яке навмисно спричинює тяжке розумове чи фізичне страждання, що за даних обставин є

невиправданним; поводження або покарання, що принижує гідність – поводження, яке грубо принижує особу перед іншими або примушує її діяти всупереч власній волі чи власним переконанням. У справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978 р.) ЄСПЛ вніс деякі корективи до цих визначень: катування – нелюдське поводження, що здійснюється навмисно і призводить до дуже серйозних і тяжких страждань; нелюдське поводження чи покарання – спричинення сильних фізичних та душевних страждань; поводження, що принижує гідність – знущання, які мають на меті викликати у жертви почуття страху, страждання і почуття власної неповноцінності, а також принизити її гідність та зламати її фізичний і моральний опір [5, с. 66].

На жаль, на даний час у практиці ЄСПЛ є рішення й щодо України, в яких визнано порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (рішення у справі «Афанасьєв проти України», «Невмержицький проти України», «Яременко проти України» тощо) [4, с. 194].

Подібним до катування поняттям є булінг. Булінг (від англ. «bully» – «хуліган», «залякувати») або цькування є формою насильства та проявом дискримінації, що здійснюється різноманітними способами (використання прізвиськ, висміювання, кпин, наруги, залякування, агресивного домінування, поширення «пліток», знищення репутації чи пошкодження майна, погроз (шантажу), побиття (штовханини, плювання), бойкоту, дезінформації, тощо). Насильством є будь-яка поведінка, яка порушує права іншої людини. Зазвичай, у трикутнику булінгу є булер (кривдник – той, хто цькує), жертва (потерпілий – над ким знущаються) і треті особи – спостерігачі (за наявності) – активні, які підтримують дії булера, чи пасивні, які співчують, але не втручаються [8].

Першим проблемою булінгу почав займатися норвезький учений-психолог Д. Ольвеус, який визначив вищевказане явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів. Явище булінгу носить колективний характер та засноване на соціальних стосунках у групі. На його думку, булінг включає три важливі компоненти:

- 1) булінг є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні дії;
- 2) булінг є явищем довготривалим та систематичним;

3) булінг характеризується нерівністю влади або сили [9].

Саме систематичність (непоодинокість дій) булінгу відрізняє його від звичайної сварки.

Варто зазначити, що майже всі дослідники визначають булінг як довготривалу та систематичну агресію, але, окрім цього, дане явище розглядають як «підтип агресії», який може приймати багато форм і фізичних, і словесних (Е. Пелігріні, С. Салмівалі), деструктивну взаємодію (Р. Дж. Хезлер), частину соціального життя групи (Е. Роланд), неодноразовий напад – соціальний або вербальний – з боку тих, хто має вищий статус (В. Бесар), тривале, усвідомлене насильство, спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації (Д. Лейн) [9].

Х. Лейманн визначає булінг як «соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої (іноді декількох, але, як правило, не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпорадності і виключення з групи» [10].

Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця зазначає, що булінг – це агресивна поведінка, яка спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій і принизливих оцінок щодо іншої людини; при цьому булінг не є порушенням закону, адже в кримінальному кодексі, як правило, немає закону, згідно якого така поведінка карається [10]. Навряд чи можна погодитися з думкою, що «булінг не є порушенням закону...», оскільки булінг є навмисними діями, які принижують людську гідність, а це є однозначним порушенням права людини на повагу до її гідності, гарантованого міжнародними стандартами в галузі прав людини.

Крім того, Л. Кішлі виділяє сім ознак булінгу:

1. Емоційне приниження, яке включає вербальні і невербальні способи вираження. Вербальні способи – це негативно забарвлені висловлювання, використання підвищеного тону, крик, звинувачення у помилках, приниження здобутків і досягнень людини. Невербальні способи – зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо.

2. Продовження емоційно образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду. Жертви булінгу визнають, що навіть якщо неприйняття і несхвалення висловлюється у відносно

м'якій формі, але впродовж тривалого періоду, виникає відчуття загнаності і відсутності виходу.

3. Непривітна і недовірлива поведінка також класифікується як булінг.

4. Втручання у приватне життя людини.

5. Якщо наслідком агресивного, негативного ставлення до людини є погіршення психологічного і фізичного стану цієї людини, то така поведінка визначається як булінг.

6. Якщо агресор має намір завдати шкоди іншій людині або дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події, ця поведінка є булінгом.

7. Агресор займає вище становище, ніж його жертва, і, відповідно, дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [10].

Розглянемо наступні види булінгу.

Фізичний булінг – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

До фізичного булінгу можна віднести сексуальний вид булінгу. *Сексуальний булінг* – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти тощо.

Економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Різновидом психологічного булінгу є *кібербулінг* – приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі) [1].

Окремо варто зазначити, що булінг потрібно розглядати і як прояв дискримінації. Однією із форм дискримінації відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» є утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери [11]. Утисків можуть зазнавати діти – вимушені переселенці зі Сходу України, діти-інваліди, україномовні діти в російськомовних школах тощо.

Відповідно до Стратегії Ради Європи про права дитини (2016–2021 рр.), Рада Європи буде продовжувати звертати увагу на проблему насильства в школах, зокрема, на основі Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини. Дотримуючись трансверсійного підходу, Рада Європи сприятиме зміцненню ролі освіти у запобіганні специфічним формам насильства, таким, як булінг в школах, гомофобний булінг, кібербулінг та насильство, пов'язане з радикалізацією. Рада Європи буде підтримувати заходи і кампанії, спрямовані на підвищення рівня обізнаності з демократичного громадянства та освіти з прав людини, на основі навчальних матеріалів, таких як відеокліп «Beat Bullying» («Перемогти булінг») і публікація «Права людини і демократія починається з нас: Статут для всіх» [12].

4 липня 2018 р. Рада Європи прийняла нову Рекомендацію СМ/Рес (2018) 7 «Про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі». Рекомендації містять вказівки щодо необхідності розроблення, втілення і моніторингу державами-членами Ради Європи комплексного стратегічного й скоординованого підходу, а також узгоджених дій і ефективної співпраці на національному та міжнародному рівнях щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі. Згідно зі Стратегією Ради Європи про права дитини (на 2016–2021 рр.) і Стратегією управління Інтернетом Ради Європи (на 2016–2019 рр.) права дитини в цифровому середовищі визначено як один із найбільш пріоритетних напрямів. Зокрема, у Рекомендаціях зазначається, що діти мають право отримувати підтримку та керівництво у їх відкритті та використанні цифрового середовища, поважаючи права та гідність дітей та інших осіб. До дітей, як до творців і розповсюджувачів інформації в цифровому середовищі, повинна бути донесена державами, особливо через освітні програми, інформація про те, як здійснювати своє право на свободу вираження поглядів у цифровому середовищі, поважаючи права і гідність інших людей, включаючи інших дітей. Зокрема, такі програми повинні стосуватися таких аспектів, як свобода вираження поглядів та законних обмежень на неї, наприклад, дотримання прав інтелектуальної власності або заборона підбурювання до ненависті й насильства. Також вказується, що державам слід забезпечити, щоб діти та/або їхні батьки, опікуни або законний представник мали право скасувати свою згоду на обробку особистих даних, мати доступ до своїх особистих даних, а також

мати можливість виправити або стерти їх, особливо коли обробка є незаконною або коли це компрометує їхню гідність, безпеку та конфіденційність [13].

Статистика щодо булінгу є невтішною. Так, із проявами булінгу в Україні стикаються в середньому 8 із 10 дітей. Досить часто в реальному житті булінг знаходить свій вияв у вкрай жорсткій формі, з виявом імпульсивності та агресії, наприклад, у масових побиттях, катуваннях, які до того ж знімаються на відео і навіть знаходяться у вільному доступі мережі Інтернет. Головними героями таких відеороликів є діти-булери у вікових межах 11-18 років. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Україна посідає четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії підлітків. На першому місці – Росія, на другому – Албанія, на третьому – Білорусь [1].

Для того, щоб детальніше проаналізувати взаємозв'язок булінгу і катування доречно буде порівняти обидва явища. По-перше, дії при булінгу дуже схожі, а іноді можуть бути й ідентичними до тих дій, які вчиняються при катуванні. До таких, зокрема, належать: завдання ударів по тілу, що спричиняє фізичний біль, застосування або погроза застосування поліетиленового пакета для позбавлення можливості дихати, різні посягання на статеву недоторканість особи, придушення, обливання холодною водою, нацькування собак, примушування їсти неїстівні речовини тощо. Означені дії завжди супроводжуються сильним стресом, почуттям нестримного жаху та здатні принизити особу, зламати її морально. По-друге, в кожному із випадків обов'язково настають наслідки у формі сильного фізичного болю та/або жорстокого морального страждання. По-третє, в обох випадках ми маємо суб'єктів-агресорів, які з метою досягнення своєї мети вчиняють щодо іншої особи дії у формі вербального, фізичного чи емоційного знущання. По-четверте, і булер, і суб'єкт катування усвідомлюють, що їхні дії не відповідають загальноприйнятим у суспільстві (колективі) правилам поведінки, є навмисними, цілеспрямованими та суспільно небезпечними [1].

Прикладів булінгу, вчиненого неповнолітніми, яке по суті межує з катуванням, є дуже багато. Приміром, в Івано-Франківську учня школи № 13 побили хулігани за те, що він колись заступився за свого сусіда. Його заманили у двір школи, де взяли в кільце і побили, використовуючи касет. У цьому випадку хулігани не побоялися навіть батька хлопчика, який намагався сам розібратися

з ними. Підлітки накинулися на чоловіка і почали бити його. Батька врятували патрульні, які проїжджали повз. В іншій школі Івано-Франківська семикласники побили учня і зняли все це на відео, а після виклали в інтернет. Ніхто з людей, які проходили повз, не спробував допомогти хлопчикові, якого били в живіт руками і ногами [14].

Отже, невід'ємним наслідком поширення булінгу серед дитячого середовища є перехід до агресивних дій, які носять злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції як у середовищі неповнолітніх, так і функціонуванні суспільства загалом [1]. Страшним може виявитися те, що дитина, яка вчиняє булінг, в дорослому житті може бути схильною до вчинення злочинних насильницьких дій (катування та ін.).

18 грудня 2018 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» № 2657-VIII (набрав чинності 19 січня 2019 р.), відповідно до якого булінг (цькування) – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [15].

Зауважимо, що булінг у закладах середньої освіти виявляється не лише в діях учнів один щодо одного, але і в діях педагогічних працівників щодо учнів чи навпаки. Вчителі у своїй взаємодії з дітьми можуть проявляти таку поведінку, що приносить останнім психологічний біль і обмежує їх право на збереження гідності особистості. Однак виявити таку поведінку, що вказує на булінг, досить складно. Вчитель під час взаємодії з учнями може застосовувати авторитарний стиль управління, який, хоч і може сприйматися дітьми як обмеження їхніх прав, але не є булінгом за визначенням. Іншим проявом булінгу може бути переслідування учнями самого педагога [8]. Булінг характерний і для закладів вищої освіти.

Наразі вчинення булінгу неповнолітньою чи малолітньою особою буде каратися штрафом від 850 до 1 700 грн або громадськими роботами від 20 до 40 годин. Знущання, вчинені повторно упродовж року або групою осіб, каратимуться штрафом у розмірі від 1 700 до 3 400 грн або громадськими роботами на строк від 40 до 60 годин. У разі цькування неповнолітніми від 14 до 16 років,

відповідатимуть їх батьки або особи, що їх замінюють. До них застосовуватимуть покарання у вигляді штрафу від 850 до 1 700 грн або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Особливо передбачена відповідальність за приховування фактів булінгу. Так, якщо керівник закладу освіти не повідомить поліцію про відомі йому випадки цькування серед учнів, його оштрафують на суму від 850 до 1 700 грн або призначать виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку. Адміністративну відповідальність вчителів за приховування випадків булінгу закон не передбачає (ст. 1734 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [16].

Варто зазначити, що особу можуть притягнути до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу лише за рішенням суду. Доказами у справах про факти цькування можуть бути пояснення особи, яку притягують до відповідальності, пояснення потерпілого та свідків, висновки експерта (якщо в результаті вчинення правопорушення була завдана фізична чи психологічна шкода), речові докази у вигляді зіпсованих особистих речей постраждалого, письмові документи, матеріали листування, в тому числі – переписки в соціальних мережах, відео-матеріали, на яких зафіксовано процес цькування [16].

Також важливим є те, що в законодавчо закріпленому понятті «булінг» відображені можливі наслідки булінгу – або наявна, або навіть потенційна шкода. Це свідчить про можливість притягнення до відповідальності за цькування, навіть якщо у потерпілого відсутні фізичні ознаки його вчинення [16].

Кабінет Міністрів України затвердив Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р. від 30 травня 2018 р. № 453, де однією з цілей Програми є забезпечення захисту дітей від насильства шляхом концентрації зусиль органів державної влади і громадянського суспільства, а саме: формування політики громадської нетерпимості до всіх форм насильства над дітьми в суспільстві; створення системи ефективної профілактики та протидії домашньому насильству над дітьми; здійснення заходів щодо протидії найгіршим формам дитячої праці, проституції та порнографії; захисту дітей від експлуатації, сексуального насильства і торгівлі людьми; активізація інформаційно-просвітницької роботи із запобігання усіх форм насильства над дітьми [17].

Вважаємо, що прийняття законодавства, яким передбачено адміністративну відповідальність за

вчинення булінгу, не вирішить цілком проблему, а тим паче не виховає людину.

Велика увага повинна приділятися превентивним заходам, а саме: ефективному управлінню навчальним закладом, коли чітко робиться акцент на неприпустимості булінгу; включенню тематики булінгу в навчальні програми; організації соціальних заходів (конференцій), присвячених означеній проблематиці.

Важливе місце займає виховна робота батьків, психологічних служб, педагогічних працівників, церкви та правоохоронних органів. Зокрема, позитивну роль в даному випадку можуть відіграти підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, які розробляють та реалізують спеціальні програми для запобігання та протидії булінгу серед дітей.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зробити наступні **висновки**: булінг (цькування) є формою

насильства та проявом дискримінації, що здійснюється різноманітними способами (використання прізвиськ, висміювання, кпин, наруги, залякування, агресивного домінування, поширення «пліток», знищення репутації чи пошкодження майна, погроз (шантажу), побиття (штовханини, плювання), бойкоту, дезінформації, тощо). Булінг є навмисними діями, які принижують людську гідність, а це є однозначним порушенням права дитини на повагу до її гідності, гарантованого міжнародними стандартами в галузі прав людини. Розрізняють фізичний, сексуальний, економічний, психологічний булінг, а також кібербулінг. Булінг та катування є спорідненими поняттями. На відміну від катування, за вчинення булінгу настає не кримінальна, а адміністративна відповідальність. Проблема булінгу як явища, що зачіпає права та свободи дитини, повинна неодмінно бути утверджена в освітній політиці нашої держави.

Список літератури:

1. Права людини. Булінг як форма насилля. URL: <https://vseosvita.ua/library/prava-ludini-buling-ak-forma-nasilla-107015.html> (дата звернення: 20.03.2019).
2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 20.03.2019).
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
4. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.
5. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 60 – 70.
6. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 21.03.2019).
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
8. «Булінг – найпоширеніший прояв дискримінації дитини», – тренер Ірина Софінська про міжнародні стандарти прав дитини. URL: <https://ucu.edu.ua/news/bullying-najposhyrenisha-forma-dyskryminatsiyi-trener-iryna-sofinska-pro-mizhnarodni-standarty-prav-dytnyny/> (дата звернення: 22.03.2019).
9. Губко А.А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VchdpuPH_2013_114_12.pdf (дата звернення: 25.03.2019).
10. Лушпай Л.І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/761/1/buling.pdf> (дата звернення: 26.03.2019).
11. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412.
12. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021 роки). URL: http://la-strada.org.ua/ucp_file.php?c=1DrJbXpk4UmhzRjeaNob3KGhUvD06s (дата звернення: 26.03.2019).
13. Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers to member States on Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment (Adopted by the Committee of Ministers on 4 July 2018 at the 1321 stomeeting of the Ministers Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808b79f7 (дата звернення: 27.03.2019).
14. Булінг: що це таке і як з ним боротися. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20181219-bullying-v-shkole-hto-eto-takoe-y-kak-s-nyum-borotsya/> (дата звернення: 25.03.2019).

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України 18 грудня 2018 р. № 2657-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. № 8. Ст. 255.

16. Штрафи за булінг. Мін'юст розповів, скільки і як призначатимуть. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/12/21/234858/> (дата звернення: 27.03.2019).

17. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. *Офіційний вісник України*. 2018. № 48. Ст. 1673.

БУЛЛИНГ – НАРУШЕНИЕ ПРАВ РЕБЕНКА НА УВАЖЕНИЕ ЕГО ДОСТОИНСТВА

В статье раскрыта сущность буллинга в контексте нарушения права ребенка на уважение его достоинства. Осуществлена видовая классификация буллинга. Также проанализировано соотношение понятий «буллинг» и «пытки». Определены пути предотвращения и противодействия буллингу среди детей.

Ключевые слова: буллинг, достоинство, права ребенка, уважение человеческого достоинства ребенка.

BULLYING – VIOLATION OF THE RIGHTS OF THE CHILD ON RESPECT TO ITS DIGNITY

The right of everyone to respect its dignity is a matter of personal inalienable human rights. Without recognizing it from the state and ensuring an adequate level of protection, a person can't be an equal member of society.

The dignity of a person can be understood in two ways: in the objective – as recognition and respect for the person from the surrounding, and in the subjective – as the perception of the person of its social position.

The constitutional right of dignity of a person establishes respect for its dignity, as well as the prohibition of torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, the prohibition of medical, scientific or other experiments on a person without its free consent. At the same time, Article 28 of the Constitution of Ukraine establishes the positive right of a person to human dignity, which has a well-defined content.

The article reveals the essence of bullying as a form of violence and manifestation of discrimination carried out in various ways (using nicknames, ridiculing, mockery, abuse, intimidation, aggressive dominance, spreading «gossip», destruction of reputation or damage to property, threats (blackmail), beating (crush, spits), boycott, misinformation, etc.).

Bullying is intentional acts that degrade human dignity, and this is a clear violation of the child's right to respect for its dignity, guaranteed by international standards in the field of human rights. There are physical, sexual, economic, psychological bullying, as well as cyberbullying. Bullying and torture are related concepts.

According to the Criminal Code of Ukraine, torture is a deliberate infliction of severe physical pain or physical or moral suffering by causing beatings, torture or other violent acts in order to force the victim or other person to engage in actions that are contrary to their will, including obtaining from him or another person of information or recognition, or in order to punish him or another person for acts committed by him or another person or in the commission of which he or another person is suspected, as well as in order to intimidate or discriminate against him or other persons.

It is noted that the problem of bullying as a phenomenon that affects the rights and freedoms of the child must necessarily be confirmed in the educational policy of our state.

Key words: bullying, dignity, child rights, respect for human dignity of the child.

Іляшко О.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА МЕШКАНЦІВ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена правому закріпленню соціальних прав жителів тимчасово окупованих територій. Розглянуто особливості забезпечення пенсійних прав громадян як на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим, у Донецькій та Луганській областях, так і на підконтрольних Україні територіях. Досліджені найпоширеніші проблеми реалізації права внутрішньо переміщених осіб на житлову субсидію. Проаналізована відповідна судова практика та зроблені пропозиції щодо спрощення здійснення та захисту соціальних прав вимушених переселенців.

Ключові слова: тимчасово окуповані території, внутрішньо переміщені особи, житлова субсидія, пенсія, соціальні права.

Постановка проблеми. Тимчасова окупація територій Автономної Республіки Крим, у Донецькій та Луганській областях негативно позначилася на всьому спектрі прав їх мешканців та, в багатьох випадках, зумовила їх вимушену міграцію. За таких умов першочергового значення для таких осіб набуває державна соціальна підтримка, адже саме соціальні виплати та пільги забезпечують особам невідкладну фінансову допомогу на першому етапі їх життя у новому місці.

Так, за інформацією Міжнародної організації з міграції станом на березень 2018 року в понад половини внутрішньо переміщених осіб (54%) ледь вистачає грошей на придбання їжі на щоденній основі. Середньомісячний дохід на одного переселенця становить нині 2 239 грн. (85 доларів США), трохи менше, ніж у грудні 2017 року – 2 446 грн. (93 долари). Це менше за прожитковий мінімум – 3 215 грн (122 долари) на місяць – розрахований Міністерством соціальної політики України. Також поміж найгостріших проблем внутрішньо переміщені особи назвали умови життя (20%), а саме, брак житлової площі, теплоізоляції, опалення, високу орендну плату (15%) та великі комунальні платежі (15%) [1].

За даними Міністерства соціальної політики в Україні станом на 3 вересня 2018 року на обліку перебувають 1 мільйон 519 тисяч 132 внутрішньо переміщені особи із Донбасу та Криму [2]. Тому питання правового регулювання прав мешканців тимчасово окупованих територій, особливо внутрішньо переміщених осіб, та пошук

шляхів його вдосконалення, досі залишається актуальним.

Метою статті є дослідження правового закріплення соціальних прав мешканців тимчасово окупованих територій, розгляд проблем і порушень при їх реалізації.

Стан розробленості проблеми. Різні аспекти правового статусу внутрішньо переміщених осіб розглядали І. Басова, І. Булик, В. Вашкович, О. Волох, І. Головей, Л. Казакова, Н. Камінська, А. Крупій, Т. Кульчицький, М. Менджул, О. Росул та інші.

Виклад основного матеріалу. Виплати пенсій жителям тимчасово окупованих територій здійснюються на підставі Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15.04.2014 (далі – Закон № 1207-VII).

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 7 Закону № 1207-VII для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території, реалізація прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на надання соціальних послуг здійснюється відповідно до законодавства України. Виплата пенсій громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території і не отримують пенсій та інших соціальних виплат

від уповноважених органів Російської Федерації, здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [3].

Для перевірки факту неотримання громадянами, які проживають на тимчасово окупованій території, соціальних виплат від органів РФ посадові особи органів державної влади України мають право встановлювати зв'язки та взаємодіяти з незаконними органами окупаційної влади в силу ч. 4 ст. 9 Закону № 1207-VII.

3 червня 2016 року отримання пенсійних виплат внутрішньо переміщеними особами ускладнилося необхідністю проходження перевірки. Суть перевірки полягала в тому, що представники органів соціального захисту чи інших органів влади, чи установ приходили до переселенців додому і складали акт, яким засвідчувався факт наявності особи за зареєстрованим місцем перебування. За відсутності переселенця за місцем свого зареєстрованого перебування, внутрішньо переміщена особа позбавлялася права на отримання пенсії (для пенсіонерів) і матеріальної допомоги внутрішнім переселенцям [4].

Правозахисники оскаржували підзаконні акти, які встановлювали таку перевірку, з вересня 2016 року і лише у грудні 2018 року Верховний Суд визнав незаконними й такими, що не відповідають правовому акту вищої юридичної сили, дві постанови Кабміну, які стосуються перевірки факту наявності людини за зареєстрованим місцем перебування для отримання соціальних виплат [5].

Таким чином, громадським правозахисним організаціям знадобилося більше двох років, щоб довести незаконність та дискримінаційний характер процедури отримання пенсій внутрішньо переміщеними особами. Також прикметно і те, що представники Міністерства тимчасово окупованих територій України, яке виступало третьою стороною у цій судовій справі, не прийшли на жодне судове засідання.

Однак жителі тимчасово окупованих територій, набувши статусу внутрішньо переміщених осіб, стикаються з численними порушеннями і інших своїх соціальних прав з боку органів державної влади та місцевого самоврядування. Правозахисники вимушені констатувати, що внутрішньо переміщені особи – це люди, які змушені були покинути свої будинки. Вони в основному не відчують тут, на контрольованих територіях, необхідної їм підтримки, однак постійно змушені мати справу з різними адміністративними процедурами та бюрократією. Іноді це виглядає як знущання [6].

Наприклад, протягом декількох років Кабінет Міністрів України ігнорував проблему масових необґрунтованих відмов у призначенні субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива через відсутність у заявників реєстрації місця проживання на підконтрольній Україні території або через відсутність договору оренди житла. Такі відмови базувалися на однобічному та несистемному розумінні працівниками управління праці та соціального захисту населення положень постанови Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» від 25.10.1995 № 848 (далі – Постанова).

Зокрема, відповідно до п. 6 Постанови у редакції, що діяла до 01.05.2018, субсидія призначається одній із зареєстрованих у житловому приміщенні (будинку) осіб. В окремих випадках на підставі рішення районної, районної у м. Києві і Севастополі держадміністрації та виконавчого органу міської і районної ради або утвореної ними комісії та акту обстеження матеріально-побутових умов домогосподарства субсидія може призначатися особі, яка не зареєстрована, але фактично проживає у житловому приміщенні (будинку) на підставі договору найму (оренди) житла (далі – орендар), якщо їй нараховується плата за житлово-комунальні послуги, або індивідуальним забудовникам, будинки яких не прийняті в експлуатацію. Субсидія не може призначатися одночасно за місцем реєстрації особи та місцем її фактичного проживання [7].

Згідно з п. 13 Постанови у редакції, що діяла до 01.05.2018, для призначення субсидії громадянин, особа якого посвідчується паспортом або іншим документом, подає структурному підрозділу з питань соціального захисту населення за місцем реєстрації (орендарі – за місцем проживання): заяву про призначення житлової субсидії; декларацію про доходи і витрати осіб, які звернулися за призначенням житлової субсидії; довідки про доходи – у разі необхідності; договір найму (оренди) житла (у разі наявності) [7].

На підставі вказаних положень Постанови уповноважені особи робили висновок про те, що субсидія може призначатися лише особам, зареєстрованим в житловому приміщенні; та особам, які не зареєстровані в житловому приміщенні, але фактично проживають в ньому на підставі договору оренди.

Водночас внаслідок відсутності у Постанові (до 01.05.2018) порядку призначення субсидій внутрішньо переміщеним особам, ця категорія осіб у багатьох випадках зазнавала порушення свого соціального права на житлову субсидію.

Так, поширеною була ситуація при якій внутрішньо переміщені особи, що мали відповідну довідку із зазначенням фактичного місця проживання, але не мали договору оренди житла, отримували відмову у призначенні житлової субсидії. Відсутність договорів оренди, як правило, була зумовлена небажанням орендодавців нести податкове навантаження та вступати у правовідносини з органами державної влади.

Правозахисники та юристи пропонували декілька шляхів вирішення вказаної проблеми від укладання «безоплатного договору оренди» [8] до договору позички житла [9]. На наш погляд, такі юридичні поради суперечили чинному законодавству, оскільки відповідно до ч.1 ст. 810 Цивільного кодексу України за договором найму (оренди) житла одна сторона – власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату [10], тобто договір оренди не може бути безоплатним. При цьому, договір позички житла і договір оренди житла є різними правочинами і перший просто не був передбачений Постановою.

Ще одним випадком порушень права на житлову субсидію, були відмови внутрішньо переміщеним особам – власникам житла у її призначенні через відсутність у них договору оренди або реєстрації у цьому приміщенні. Проблема полягала у тому, що договір оренди житла особа не могла надати, оскільки виступала його власником, а реєструватися у ньому вона не хотіла через побоювання втратити майно, розташоване на тимчасово окупованих територіях, або доступ до нього.

Порушення права на житлову субсидію мали місце і при відмові мешканцям модульного містечка для переселенців (м. Запоріжжя) через те, що модульні будинки не є житловими приміщеннями і, відповідно, не підпадають під дію норм Постанови [11].

Розглянуті вище випадки порушення соціальних прав внутрішньо переміщених осіб не є наслідком недосконалого законодавства чи недостатнього правового регулювання, а є результатом свідомого створення органами державної влади перепон у реалізації вказаною категорією осіб права на житлову субсидію. На підтвердження цього твердження наведемо наступні аргументи.

1. Суть житлової субсидії полягає у покритті комунальних витрат громадян, що мають низький дохід. Тому відмова у призначенні субсидії особі, яка є малозабезпеченою, на законних підставах проживає у приміщенні та користується комунальними послугами, лише через відсутність у неї реєстрації чи договору оренди підриває соціальний та правовий зміст самої субсидії як виду державної допомоги.

2. Переселенці (внутрішньо переміщені особи) – це особи, що мають особливий правовий статус, який поширюється також і на адміністративні відносини реєстрації та обліку. Зокрема, місце проживання внутрішньо переміщених осіб реєструється структурним підрозділом з питань соціального захисту населення та підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (далі – довідка).

3. При прийнятті рішення про відмову у призначенні субсидії у вищенаведених випадках ігнорувався Порядок призначення (відновлення) соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, встановлений постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 08.06.2016 № 365 (далі – Порядок). Так, згідно з пунктами 4, 5 Порядку соціальні виплати внутрішньо переміщеним особам призначаються і виплачуються структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад (далі – структурні підрозділи з питань соціального захисту населення), територіальними органами Пенсійного фонду України, робочими органами Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, центрами зайнятості (далі – органи, що здійснюють соціальні виплати) за місцем їх фактичного проживання/перебування незалежно від факту реєстрації місця проживання/перебування [12]. Тобто на момент прийняття рішень комісіями про відмову у призначенні субсидій діяла норма, яка дозволяла призначати субсидії внутрішньо переміщеним особам на підставі довідки.

На користь нашого твердження слід навести і висновок Дніпропетровського окружного адміністративного суду, викладений у рішенні від 19.04.2018 по справі № 804/1783/18. У цій справі суд встановив, що згідно з пунктом 12 Порядку № 365 за результатами розгляду подання з ураху-

ванням акту обстеження матеріально-побутових умов сім'ї комісія приймає рішення про призначення (відновлення) або відмову у призначенні (відновленні) соціальної виплати з моменту припинення її виплати, в тому числі з урахуванням інформації про стан фінансування та виплати, що оприлюднюється на офіційному веб-сайті Мінсоцполітики або інших органів, що здійснюють соціальні виплати [13].

Судове рішення від 19.04.2018 по справі № 804/1783/18 цікаве і тим, що містить хронологію взаємодії позивачки з органами державної влади у процесі відстоювання її права на субсидію. Зокрема, позивачка двічі оскаржувала до суду відмову комісії у призначенні їй субсидії з підстави відсутності у неї реєстрації. Відмовляючи вдруге, комісія не врахувала ані Порядок, ані висновки суду.

Увагу привертає той факт, що при першому зверненні за призначенням субсидії позивачка надала комісії лист від директора Департаменту державної соціальної допомоги Мінсоцполітики, в якому роз'яснювалося: «житлова субсидія внутрішньо переміщеної особі може бути призначена за наявності довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, у якій зазначено фактичне місце проживання особи» [13]. Але комісія це роз'яснення також не врахувала.

Таким чином, позивачка – внутрішньо переміщена особа, людина похилого віку, протягом двох років доводила своє право на субсидію. Такі випадки відстоювання своїх прав внутрішньо переміщеними особами є поодинокими, більшість з них, отримавши відмову у призначенні субсидії, на цьому і зупинялися. Відсутність активності внутрішньо переміщених осіб стосовно захисту своїх прав зумовлена, як мінімум, такими чинниками: тривалість судового розгляду, яка в середньому становить декілька років, та висока вартість такого судового процесу, що включає судовий збір, витрати на судове представництво, поштові та транспортні витрати, відсутність часу для збору необхідних документів, пошуку правозахисника тощо.

Проблема з підтвердженням місця проживання внутрішньо переміщених осіб для призначення житлової субсидії існувала протягом чоти-

рьох років, і лише під натиском громадськості 01.05.2018 у Постанову були внесені уточнюючі положення, зокрема п. 8 було доповнено положенням про те, що за рішенням комісії житлова субсидія може призначатися одному із членів домогосподарства, які не зареєстровані в житловому приміщенні (будинку), але фактично проживають у ньому без укладеного договору найму (оренди) житла, у разі, коли вони є внутрішньо переміщеними особами. У такому випадку склад домогосподарства декларується заявником під час звернення за призначенням житлової субсидії [7]. Таке рішення приймається на підставі акту обстеження матеріально-побутових умов приміщення (домогосподарства).

Висновки. Соціальні права жителів тимчасово окупованих територій регулюються міжнародними актами, Конституцією України, спеціальними законами України та низкою підзаконних нормативно-правових актів. Виплати пенсій жителям тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим здійснюється на підконтрольних Україні територіях за умови не отримання пенсій від окупаційної влади РФ. Для цього у законодавстві передбачена можливість державних органів влади робити запити в органи окупаційної влади та враховувати (визнавати) надані ними документи та інформацію.

Отримання пенсій жителями тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях тривалий час супроводжувалося різними верифікаційними процедурами, які лише нещодавно були визнані Верховним Судом дискримінаційними. Призначення житлових субсидій декілька років залишалося болючим питанням для переселенців внаслідок неоднакового розуміння положень законодавства органами державної влади, а іноді й умисного ігнорування висновків суду, офіційних роз'яснень вищих органів та положень закону. Аналіз проблем реалізації соціальних прав жителями тимчасово окупованих територій свідчить про необхідність деталізації законодавства в частині чіткості процедур, посиленні відповідальності уповноважених на прийняття рішень посадових осіб та запровадження ефективних механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Список літератури:

1. Не тимчасові переселенці: 4 роки життя внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Informer*. 2018. URL: <https://informer.od.ua/news/ne-timchasovi-pereselentsi-4-roki-zhittya-vnutrishno-peremishhenih-osib-v-ukrayini/> (дата звернення 04.04.2019).
2. Скільки в Україні офіційних переселенців: нові дані. *24 канал*. 2018. URL: https://24tv.ua/ukrayina_tag1119 (дата звернення 04.04.2019).

3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. *Голос України*. 2014. 26 квіт. (№ 83).
4. Суд скасував перевірки переселенців. УГСПЛ. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/sud-skasuvav-perevirku-pereselentsiv/> (дата звернення 05.04.2019).
5. Верховний Суд визнав незаконними перевірки переселенців для отримання виплат. Центр інформації про права людини. 2018. URL: https://humanrights.org.ua/material/verkhovnij_sud_viznav_nezakonnimi_perevirki_pereselenciv_dlja_otrimannja_viplat_ (дата звернення 05.04.2019).
6. Выглядит как издевательство: Почему переселенцам отказывают в субсидии. *Региональный портал Донбасса*. URL: <https://dnews.dn.ua/news/698100> (дата звернення 05.04.2019).
7. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.1995 р. № 848. *Інформаційний бюлетень НКРЕ*. 2004. (№ 8).
8. Порада юриста: Як переселенцям отримати субсидію? URL: <https://www.fdu.org.ua/ua/news/29335> (дата звернення 05.04.2019).
9. Юрист: проблема з оформленням субсидій орендарями житла. URL: <https://dupakoff.in.ua/yury-st-problema-iz-oformlennyam-subsy-d/> (дата звернення 05.04.2019).
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Голос України*. 2003. № 45.
11. Чому переселенцям відмовляють у субсидії. *Радник з питань ВПО*. URL: <http://radnyk.org/noviny/chomu-pereselentsyam-vidmovlyayut-u-subsidiyi/> (дата звернення 05.04.2019).
12. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 365. Урядовий кур'єр. 2016. 11 черв. (№ 111).
13. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 19.04.2018 по справі № 804/1783/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73559105> (дата звернення 04.04.2019).

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРАВА ЖИТЕЛЕЙ ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ: ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена правовому закреплению социальных прав жителей временно оккупированных территорий. Рассмотрены особенности обеспечения пенсионных прав граждан как на временно оккупированных территориях Автономной Республики Крым, в Донецкой и Луганской областях, так и на подконтрольных Украине территориях. Исследованы распространённые проблемы реализации права внутренне перемещённых лиц на жилищную субсидию. Проанализирована соответствующая судебная практика и сделаны предложения по упрощению осуществления и защиты социальных прав вынужденных переселенцев.

Ключевые слова: временно оккупированные территории, внутренне перемещенные лица, жилищная субсидия, пенсия, социальные права.

SOCIAL RIGHTS OF RESIDENTS OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES: PROBLEMS OF REALIZATION

The article is devoted to legal consolidation of social rights of resident's temporarily occupied territories. The peculiarities of provision of pension rights of citizens, as in the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, in the Donetsk and Luhansk oblasts, as well as in the territories controlled by Ukraine, are considered. According to Part 1, 2 of Art. 7 of the Law No. 1207-VII for the citizens of Ukraine residing in the temporarily occupied territory, realization of rights to employment, pension provision, compulsory state social insurance against unemployment, in connection with temporary incapacity for work, accident at work and occupational diseases that caused disability, the provision of social services is carried out in accordance with the legislation of Ukraine. The payment of pensions to citizens of Ukraine residing in the temporarily occupied territory and not receiving pensions and other social payments from the authorized bodies of the Russian Federation shall be carried out in accordance with the procedure established by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

The receipt of pensions by residents of the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk oblasts has been accompanied by various verification procedures that have only recently established as discriminatory by the Supreme Court. The most widespread problems of realization of the right of internally displaced persons to housing subsidy, among which refusals to appoint it because of the absence of a person of registration of a place of residence or a contract of rental of housing, were reviewed.

It has been established that the question of housing subsidies remained a painful issue for internal migrants for several years due to the lack of uniform understanding of the provisions of the legislation by state authorities, and sometimes deliberate neglect of court opinions, official explanations of the higher authorities and the provisions of the law. The problem with the confirmation of the place of residence of internally displaced persons for the purpose of appointment of a housing subsidy existed for four years, and only under the onslaught of the public 01.05.2018 in the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 25.10.1995, No. 848, the clarifying provisions were introduced.

The relevant jurisprudence has been analyzed and proposals have been made regarding the simplification of the implementation and protection of the social rights of forced migrants. In particular, it seems necessary to elaborate legislation in terms of clarity of procedures, increasing the responsibility of officials authorized to make decisions and introducing effective mechanisms for the protection of the rights of internally displaced persons.

Key words: temporarily occupied territories, internally displaced persons, housing subsidy, pension, social rights.

Піфко О.О.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ПОЛЬЩІ

Стаття присвячена дослідженню історичних етапів становлення та розвитку конституційно-правового регулювання статусу професійних спілок у Польщі. Окреслюються особливості конституційно-правового регулювання діяльності профспілок на різних етапах розвитку Польщі. Вказується, що в історії конституційно-правового регулювання статусу профспілок в Україні та Польщі багато спільних рис. Особлива увага приділяється вивченню конституційно-правового регулювання статусу профспілок у міжвоєнний період, оскільки в ці роки частина українських земель перебувала в складі Польщі. Виділено та охарактеризовано п'ять основних історичних етапів конституційно-правового регулювання статусу профспілок у Польщі.

Ключові слова: професійні спілки, право на об'єднання, право на об'єднання в професійні спілки, свобода професійних спілок, історія статусу професійних спілок у Польщі, історико-правові етапи становлення професійних спілок у Польщі.

Постановка проблеми. Професійні спілки (далі – профспілки) відіграють важливу роль у всіх сучасних демократичних країнах, оскільки вони не тільки захищають трудові та соціально-економічні права своїх членів, але й беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики у галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту тощо. Дослідження історичних особливостей розвитку конституційно-правового регулювання статусу професійних спілок дозволить краще зрозуміти їх сутність та з нових позицій осмислити роль профспілок у формуванні та розбудові громадянського суспільства. Вивчення досвіду (в тому числі й історичного) країн-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) у правовому регулюванні статусу профспілок набуває особливого значення у світлі нещодавнього закріплення в тексті Конституції України [1] положень щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України. Аналіз саме польського досвіду у сфері становлення профспілок є актуальним для України, оскільки на певних історичних етапах та на окремих територіях сучасної Польщі та сучасної України правове регулювання статусу профспілок здійснювалося одними й тими ж нормативними актами.

Метою статті є дослідження основних історичних етапів формування та розвитку конституційно-правового регулювання статусу профспілок у Польщі.

Стан дослідження. Історико-правові засади розвитку профспілок в Україні досліджувалися такими вченими як В.В. Соломінчук, І.В. Лагутіна, Р.Я. Мамедова, Ф.А. Цесарський, А.Ю. Шакірова тощо. Історія розвитку профспілок у Польщі також вивчалася окремими представниками історичної науки. Разом з тим, дослідженню саме історичних аспектів конституційно-правового регулювання статусу профспілок в Польщі приділялося недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. В Польщі, як і в Україні, зародження профспілкового руху почалося у важкий історичний період коли її територія була окупована і перебувала в складі інших країн (Німеччини, Австро-Угорщини та Російської Імперії). Розглянемо правове регулювання діяльності профспілок в Австро-Угорщині та Російській Імперії, оскільки до них в той період входили і українські землі. В Австро-Угорщині ст. 12 Конституції від 21 грудня 1867 року [2] надавала громадянам право на зібрання та право на створення асоціацій. Також Конституція передбачала, що здійснення названих прав регулюється спеціальними законами. За Законом «Про право на об'єднання» [3] для створення об'єднання було необхідно повідомити про це уряд відповідної провінції та надати для реєстрації статут об'єднання (в статуті обов'язково вказувалася мета створення об'єднання, місце його знаходження, права і обов'язки його членів, керівні

органи об'єднання та порядок припинення його діяльності).

В частині Польщі, яка перебувала в складі Російської Імперії, процедура створення і діяльності профспілок регулювалася Тимчасовими правилами про товариства і союзи [4]. Товариством визначалося об'єднання декількох осіб, які, не маючи задачею отримання для себе прибутку від ведення будь-якого підприємства, обрали предметом своєї спільної діяльності певну мету, а союзом – об'єднання двох або кількох таких товариств. Визначалося, що товариства та союзи можуть бути утворені без отримання на те дозволу державної влади, з дотриманням правил що містяться у цьому акті. В той же час, Міністру внутрішніх справ надавалося право в будь-який час на свій розсуд припинити діяльність товариств і союзів якщо їх діяльність визнається ним такою, що загрожує громадському порядку чи безпеці. Профспілкам окремо була присвячена друга частина Тимчасових правил, за якою профспілки мають на меті з'ясування та узгодження економічних інтересів, покращення умов праці своїх членів або підняття продуктивності належних їм підприємств. Також окреслювалися цілі, які ставить перед собою профспілка, визначався порядок реєстрації профспілок, відомості, які повинні бути в статуті тощо. У 1906-1908 роках на основі Тимчасових правил про товариства і союзи на польських землях було створено 26 профспілок [5, с. 127].

Вивчення конституційно-правового регулювання статусу профспілок у Польщі в міжвоєнний період особливо актуальне, оскільки в ці роки частина українських земель перебувала в складі Польщі. Після відновлення державності в 1918 році у Польщі гостро постала необхідність реформування законодавства, оскільки у різних частинах країни продовжували діяти нормативно-правові акти Австро-Угорщини, Росії та Німеччини, котрі й надалі регулювали відповідні сфери суспільного життя [6, с. 130]. Перший польський уряд у маніфесті від 7 листопада 1918 року [7] оголосив, зокрема, про свободу зібрань, свободу об'єднання, свободу утворення профспілок та право на страйк. 8 лютого 1919 року урядом було прийнято Тимчасове положення про професійні спілки [8]. Відповідно до ст. 2 названого акту, профспілки підлягали реєстрації відповідними органами Міністерства праці та соціального забезпечення (для реєстрації профспілки необхідно було подати заяву, підписану щонайменше трьома членами-засновниками та дві копії проекту статуту профспілки). Зареєстрована відпо-

відно до зазначеного положення профспілка отримувала статус юридичної особи та могла набувати права і нести обов'язки, купувати нерухомість, отримувати пожертвування, укладати угоди, бути позивачем та відповідачем у суді тощо. Отже, вже на початку ХХ ст. в Польщі встановлювалася обов'язковість державної реєстрації профспілок, регулювалася процедура такої реєстрації, а також визначалася мінімальна кількість засновників профспілки.

Відмова в реєстрації допускалася тільки з двох підстав: невідповідність статуту профспілки вимогам законодавства; невідповідність статуту профспілки вимогам Тимчасового положення про професійні спілки [8]. У Тимчасовому положенні досить детально регламентувалися вимоги до статутів профспілок. Зокрема, статут профспілки повинен був обов'язково містити відомості про найменування, територію діяльності та місцезнаходження профспілки; завдання і форми діяльності профспілки; умови прийому членів профспілки, порядок їх прийняття та виключення; порядок сплати членських внесків; права та обов'язки органів профспілки; створення, повноваження органів профспілки; розпорядження профспілковою власністю; порядок внесення змін до статуту та припинення діяльності профспілки. Будь-які зміни до статуту профспілки підлягали реєстрації в тому ж порядку, що й реєстрація статуту.

Хоча аналізований вище акт і приймався як тимчасовий, проте він (із певними змінами [9]) успішно регулював створення та діяльність профспілок тривалий час [10, с. 248; 11, с. 101–102] (був скасований тільки у 1949 році). Тимчасове положення про професійні спілки було доволі прогресивним нормативним актом для свого часу. Зокрема, ним виокремлювалося правове регулювання створення та діяльності профспілок із загального регулювання створення та діяльності об'єднань, чітко прописувався порядок реєстрації профспілок та вимоги до їх статутів, момент набуття профспілкою статусу юридичної особи тощо.

У Конституції 1921 року [12] статус профспілок не визначався, як і не визначалося окремо право на об'єднання у профспілки. Разом з тим, ст. 108 цієї Конституції гарантувала громадянам право на коаліцію, зібрання та формування асоціацій і спілок. Також було передбачено, що реалізація цих прав регулюється законами Польщі. Схожі положення містилися і в Конституції Польщі від 23 квітня 1935 року [13], відповідно до ст. 5 якої

держава надавала громадянам свободу совісті, слова та асоціації, а межею реалізації цих свобод визначалося загальне благо.

Закон Польщі «Про громадські об'єднання» [14] був прийнятий тільки в 1932 році і визначав, що громадяни Польщі, які досягли 18 років, мають право об'єднуватися в громадські об'єднання, котрі відповідають вимогам законодавства та не загрожують безпеці або громадському порядку. Заборонялося примушувати будь-кого до вступу до об'єднання, а також обмежувати можливість виходу з об'єднання. Ст. 9 цього закону передбачала, що його дія не поширюється на профспілки, окрім положень ч. 2 ст. 11, ст. 15, ст. 17 та ст. 59 (наведені статті регулювали окремі аспекти відносини профспілок з органами державної влади).

Після Другої світової війни у Польщі встановився тоталітарний режим, що цілковито позначилося і на діяльності профспілок. Так, у 1949 році був прийнятий Закон Польщі «Про професійні спілки» [15], яким скасовувалося Тимчасове положення про професійні спілки [8] та декларувалася необхідність скасувати всі залишки капіталістичного правління, яке обмежувало право працівників і робітників на добровільне об'єднання в профспілки і сприяло руйнуванню профспілкового руху. Репрезентативною організацією профспілкового руху в Польщі проголошувалася Асоціація профспілок, вищими органами якої були Конгрес профспілок та Центральна Рада профспілок. У ст. 72 Конституції Польської Народної Республіки 1952 року [16] проголошувалося право громадян на об'єднання у профспілки. В цей період в Польщі існувало явне протиріччя між національним законодавством і правозастосовною практикою та ратифікованими актами міжнародного права, оскільки, замість реального захисту прав працівників, профспілки діяли в межах ідеології тоталітарної держави [17].

Істотні зміни в розвитку профспілок почали відбуватися в 1980 році, коли державою почав визнаватися «обмежений плюралізм профспілок» [17]. Так, Постанова Державної Ради Польської Народної Республіки «Про реєстрацію нових профспілок» [18] уповноважувала Варшавський суд реєструвати новостворені профспілки на прохання їх засновницьких комітетів після того, як судом буде встановлено, що поданий статут профспілки не суперечить Конституції та іншим правовим актам. На підставі цієї Постанови було зареєстровано Незалежну Самоврядну Профспілку «Солідарність» (Niezależny Samorządny Związek

Zawodowy «Solidarność») та ряд інших профспілок [19, с. 164]. Вже через рік після цього був прийнятий новий Закон «Про професійні Спілки» [20] та Закон «Про соціально-професійні фермерські організації» [21].

Саме «Солідарність» відіграла ключову роль у переході Польщі до демократичного шляху розвитку. Так, після закінчення дискусій за «круглим столом» в рамках угоди від 5 квітня 1989 року була прийнята модель профспілкового плюралізму. Результатами «круглого столу» у сфері системних змін був Закон від 7 квітня 1989 року «Про внесення змін до Конституції Польської Народної Республіки» [22]. Цього ж дня було прийнято ряд законів та змін до законодавства, які вносили істотні корективи у напрямку демократизації створення та діяльності профспілок та об'єднань загалом [23; 24; 25]. Зміни внесені до Закону «Про професійні спілки» закріпили принцип повної добровільності участі у профспілках визначаючи, що ніхто не може зазнати яких-небудь негативних наслідків через свою приналежність або неналежність до профспілок. В 1991 році був прийнятий новий Закон Польщі «Про професійні спілки» [26], який зі змінами залишається чинним і по сьогоднішній день. Цей закон визначає, що профспілка є добровільною та самоврядною організацією трудящих, яка створюється для представництва та захисту їх професійних прав та соціальних інтересів. Профспілки є незалежними у своїй статутній діяльності від роботодавців, держави та місцевого самоврядування та інших організацій, а органи державної влади, місцеве самоврядування та роботодавці зобов'язані ставитися до всіх профспілок однаково.

На нашу думку, окремим етапом слід виділити розвиток конституційно-правового регулювання статусу профспілок в Польщі після її вступу до ЄС. Окрім національного законодавства та ратифікованих міжнародних актів, на регулювання окремих аспектів діяльності профспілок поширилися і норми права ЄС, а дотримання демократичних засад у діяльності профспілок на території Польщі почали моніторити відповідні інституції ЄС. Наприклад, саме під тиском ЄС в 2008-2009 роках були внесені зміни у законодавство Польщі щодо охорони праці, рівного ставлення до працівників та недопущення дискримінації [27].

Висновки. В історії конституційно-правового регулювання статусу профспілок в Україні та Польщі багато спільних рис (зародження такого регулювання у історичний період коли діяло зако-

нодавство декількох різних країн в складі яких перебували окремі території України та Польщі; конституційно-правове регулювання діяльності українських профспілок польським законодавством під час перебування окремих українських земель у складі Польщі; регулювання діяльності профспілок в умовах тоталітарної держави, та поступовий перехід до демократичних основ такого регулювання).

Можна виділити такі основні історичні етапи конституційно-правового регулювання статусу профспілок у Польщі:

1. Перший етап почався зі створення перших профспілок на польських землях в кінці XIX ст. і тривав до 1918 року. Характеризується зародженням конституційно-правового регулювання профспілок на польських землях. Особливістю цього періоду є відсутність єдиного конституційно-правового регулювання статусу профспілок, оскільки польські землі на той час перебували в складі трьох різних країн;

2. Міжвоєнний період (1918-1939 рр.) характеризується досить детальною нормативною регламентацією діяльності профспілок (хоча багато аспектів створення та діяльності профспілок регламентувалися підзаконним нормативно-правовим актом). Положення законодавства Польщі, які регулювали порядок створення та діяльності профспілок у міжвоєнний період були досить прогресивними для свого часу;

3. Діяльність профспілок у Польській Народній Республіці (1944 – 1989 рр.). Хоча законодавство й наділяло профспілки доволі широкими правами, проте фактично профспілки не були самостійними і цілковито залежали від державної влади;

4. Запровадження демократичних конституційно-правових засад створення та діяльності профспілок у Польщі та їх розвиток в умовах ринкової економіки (1989-2004 рр.);

5. Подальший розвиток діяльності профспілок з урахування норм права ЄС (2004 по сьогоднішній день).

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867. URL: <http://www.verfassungen.de/at/at-18/stgg67-2>
3. Gesetz vom 15. November 1867, Nr. 134/24 über das Vereinsrecht. URL: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1867&page=405&size=45>
4. Именной высочайший указ правительствующему сенату о временных правилах об обществах и союзах от 4 марта 1906 г. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5205/>
5. Jaworski W. Legalne żydowskie związki zawodowe w Królestwie Polskim (1906–1914). *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*. 2016. № 96. S. 127-142.
6. Przybysz T. Sytuacja prawna stronnictw politycznych w II Rzeczypospolitej. *Studia Iuridica Toruniensia*. 2008. № 4. S. 129-140.
7. Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej – manifest. Lublin–Kraków, d. 7 listopada 1918. URL: <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/lublin-1918-tymczasowy-rzad-ludowy-republiki-polskiej-manifest/>
8. Dekret w przedmiocie tymczasowych przepisów o pracowniczych związkach zawodowych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19190150209>
9. Ustawa z dnia 3 grudnia 1924 r. w przedmiocie zmiany niektórych postanowień o pracowniczych związkach zawodowych, względnie o stowarzyszeniach i związkach, a mianowicie postanowień, dotyczących zrzeszania się pracowników państwowych. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19241141012>
10. Organiściak W. Prawo pracy II Rzeczypospolitej Szkic dla celów dydaktycznych. *Z dziejów Prawa*. 2009. T. 2 (10). S. 233-257.
11. Kazimierzczuk M. Wolność zrzeszania się w związkach zawodowych oraz zakres jej ograniczenia w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku. *Studia Prawnoustrojowe*. 2005. № 5. S. 99-116.
12. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19210440267>
13. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19350300227>
14. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19320940808>
15. Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19490410293>
16. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19520330232>

17. Kazimierczuk M. Wolność zrzeszania się w związki zawodowe w polskim porządku prawnym. Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015. URL: <http://wydawnictwo.uwm.edu.pl/uploads/documents/czytelnia/emonografie/Kazimierczuk-Marcin.pdf>
18. Uchwała Rady Państwa z dnia 13 września 1980 r. w sprawie rejestracji nowo powstających związków zawodowych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19800220104>
19. Seweryński M. Związki zawodowe w krajach postkomunistycznych. Ustawodawstwo, problemy i perspektywy. Syndykalizm współczesny i jego przyszłość/ red. H. Lewandowski, Z. Hajn . Łódź, 1996. s. 163-211.
20. Ustawa z dnia 8 października 1982 r. o związkach zawodowych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820320216>
21. Ustawa z dnia 8 października 1982 r. o społeczno-zawodowych organizacjach rolników. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820320217>
22. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19890190101>
23. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o związkach zawodowych rolników indywidualnych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19890200106>
24. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19890200104>
25. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie ustawy o związkach zawodowych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19890200105>
26. Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910550234>
27. Trappmann V. Związki zawodowe w Polsce. Aktualna sytuacja, struktura organizacyjna, wyzwania. URL: http://www.feswar.org.pl/fes2009/pdf_doc/Analiza_Zwiazki_zawodowe_Trappmann.pdf

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТАТУСА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОЮЗОВ В ПОЛЬШЕ

Статья посвящена исследованию исторических этапов становления и развития конституционно-правового регулирования статуса профессиональных союзов в Польше. Определяются особенности конституционно-правового регулирования деятельности профсоюзов на разных этапах развития Польши. Указывается, что в истории конституционно-правового регулирования статуса профсоюзов в Украине и Польше много общего. Особое внимание уделяется изучению конституционно-правового регулирования статуса профсоюзов в межвоенный период, поскольку в эти годы часть украинских земель находилась в составе Польши. Выделены и охарактеризованы пять основных исторических этапов конституционного правового регулирования статуса профсоюзов в Польше.

Ключевые слова: профессиональные союзы, право на объединение, право на объединение в профессиональные союзы, свобода профессиональных союзов, история статуса профессиональных союзов в Польше, историко-правовые этапы становления профессиональных союзов в Польше.

HISTORIC PERIODS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE TRADE UNION STATUS IN POLAND

The article explores the historic periods of the formation and development of the constitutional and legal regulation of the trade union status in Poland. It outlines the peculiar features of the constitutional and legal regulation of the activities of trade unions in different periods of the development of Poland. It is stated that Ukraine and Poland have a lot in common in terms of the history of the constitutional and legal regulation of the trade union status. The article pays special attention to studying the constitutional and legal regulation of the trade union status in the interwar period since at that time Ukraine used to be part of Poland. The article identifies and describes five main historic periods of the constitutional and legal regulation of the trade union status in Poland.

Key words: trade unions, right to freedom of association, right to form and join trade unions, trade union freedom, history of the trade union status in Poland, historic and legal periods of the formation of trade unions in Poland.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.77:659.1

Драч І.Є.

Національна металургійна академія України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В РЕКЛАМІ

У статті розглядається вітчизняне законодавство з питань рекламної діяльності та інтелектуальної власності. Розглянуто класифікацію об'єктів права інтелектуальної власності. Охарактеризовано особливості та наведено приклади використання об'єктів авторського, суміжного, патентного права і права на комерційні позначення в рекламі. Відзначено, що використання об'єктів права інтелектуальної власності у рекламі повинно здійснюватися на основі договірних відносин між учасниками рекламного процесу. Рекламування товару, який містить об'єкт промислової власності, а також використання у рекламі комерційних позначень або об'єктів авторського права повинно здійснюватися з дозволу власника прав шляхом укладання ліцензійного або авторського договору відповідно.

Ключові слова: інтелектуальна власність, реклама, знак для товарів і послуг, авторське право, право промислової власності.

Постановка проблеми. Будь-яке підприємство для успішного функціонування на ринку пропонує своїй цільовій аудиторії товар або послуги через рекламу. Сьогодні вона є важливим чинником активізації попиту та засобом сповіщення споживачів про товар або послугу. Для того, щоб реклама могла привертати увагу та запам'ятатися, вона повинна бути оригінальною та мати творчу складову. У зв'язку з цим у рекламі часто використовуються об'єкти права інтелектуальної власності, які є результатами творчої інтелектуальної діяльності людини. Оскільки такі об'єкти можуть бути створені іншими особами, важливо не допустити порушення прав інтелектуальної власності. Для цього потрібно орієнтуватися у нормативно-правовому забезпеченні сфери інтелектуальної власності та рекламної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання сфери інтелектуальної власності у рекламній діяльності висвітлювалися у працях таких вчених, як Т.В. Романчик, Я.П. Ващук, В.В. Коваленко, Х.В. Кметик, Т.В. Рудник, О.О. Штефан, Л.В. Мамчур, З.В. Куз-

нецова та інших. Разом з тим, проблема використання об'єктів права інтелектуальної власності залишається належним чином не дослідженою, що дозволяє продовжити наукові дослідження у даному напрямку.

Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення особливостей використання об'єктів права інтелектуальної власності у рекламній діяльності підприємства з позиції українського законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі існує багато визначень реклами. Одним з найбільш повних є визначення реклами як розповсюдженої в будь-якій знеособленій формі, за допомогою будь-яких засобів інформації про фізичну чи юридичну особу, товари, ідеї й починання (рекламна інформація), що призначена для невизначеного чи визначеного кола осіб, відкрито виходить і оплачується рекламодавцем і покликана формувати чи підтримувати інтерес до фізичних, юридичних осіб, ідей і починань і сприяти реалізації товарів, ідей, починань [1].

В Україні основу нормативно-правової бази щодо виробництва та розповсюдження реклами складають наступні документи:

– Закон України «Про рекламу» № 270/96-ВР від 03.07.1996 р. [2] визначає засади рекламної діяльності в Україні, регулює відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами;

– Закон України «Про телебачення і радіомовлення» № 3759-ХІІ від 21.12.1993 р. [3] містить положення щодо розміщення реклами на каналах теле- і радіомовлення;

– Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» № 2782-ХІІ від 16.11.1992 р. [4] містить положення, які стосуються особливостей розміщення реклами у пресі;

– Закон України «Про видавничу справу» № 318/97-ВР від 05.06.1997 р. [5] – містить частини, які стосуються розміщення реклами у видавничій продукції;

– Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» № 236/96-ВР від 7.06.1996 р. [6] – визначає правові засади захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції, в тому числі через неправомірне використання рекламних матеріалів;

– Закон України «Про захист суспільної моралі» № 1296-ІV від 20.11.2003 р. [7] – встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, в тому числі рекламної, що негативно впливає на суспільну мораль;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами» № 2067 від 29.12.2003 р. [8] регулює відносини, що виникають у зв'язку з розміщенням зовнішньої реклами у населених пунктах, та визначають порядок надання дозволів на розміщення такої реклами.

Часто в основі реклами лежить об'єкт права інтелектуальної власності. Як відомо, інтелектуальна власність – це права на результати розумової діяльності людини у будь-якій сфері (науковій, художній, виробничій тощо). Право інтелектуальної власності поділяється на декілька інститутів: авторське і суміжні права, право промислової власності, право на комерційні позначення і право на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

В Україні прийнято низку спеціальних законів щодо об'єктів права інтелектуальної власності:

– «Про авторське право і суміжні права» № 3792-ХІІ від 23.12.1993 р. [9];

– «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» № 3687-ХІІ від 15.12.1993 р. [10];

– «Про охорону прав на промислові зразки» № 3688-ХІІ від 15.12.1993 р. [11];

– «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» № 3689-ХІІ від 15.12.1993 р. [12].

Отже, детальніше розглянемо особливості використання об'єктів права інтелектуальної власності у різних видах реклами. У науковій літературі існують різні підходи до класифікації реклами. За формами використання носіїв реклами розрізняють такі види [13, с. 34]:

– рекламні оголошення в друкованих засобах масової інформації (газети, журнали);

– рекламні оголошення (відеосюжети) на телебаченні;

– рекламні оголошення (аудіоролики) на радіо;

– рекламні оголошення на зовнішніх носіях (рекламні щити, світлові рекламні пристрої тощо);

– рекламні оголошення в спеціалізованих друкованих виданнях (каталоги, рекламні проспекти, буклети, рекламні листки, купони тощо);

– рекламна сувенірна продукція (ручки, блокноти, годинники, брелоки, альбоми, календарі, сувенірна галантерея тощо);

– реклама на транспорті;

– поштова реклама;

– реклама в засобах телекомунікацій (телемаркетинг, банерна реклама, рекламні оголошення й пропозиції в засобах Інтернет).

Закон України «Про авторське право і суміжні права» передбачає такі об'єкти авторського права: літературні письмові твори різного характеру, музичні твори з текстом і без тексту, аудіовізуальні твори, твори образотворчого мистецтва, фотографічні твори, тексти перекладів для дублювання, озвучення тощо. Незважаючи на те, що реклама носить творчий характер і має об'єктивну форму вираження, вона відсутня у переліку об'єктів авторського права, проте твори різного характеру, зазначені вище, можуть бути її складовою. Таким чином, текстовий і музичний супроводи реклами, рекламні слогани, рекламні ролики можуть охоронятися авторським правом. Об'єкти суміжних прав, до яких належать, перш за все, виконання творів, також можуть бути використані в рекламі на радіо і телебаченні.

Використання об'єктів права інтелектуальної власності у рекламі повинно здійснюватися на основі договірних відносин між учасниками рекламного процесу. Зокрема, якщо об'єкт авторського права був створений рекламною агенцією на замовлення рекламодавця, або права на нього

належать іншим особам, то між даним суб'єктам повинен бути укладений авторський договір про передачу майнових прав.

Товари, що рекламуються, також можуть містити об'єкти промислової власності: винаходи, корисні моделі і промислові зразки. Згідно з Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» об'єктом винаходу (корисної моделі) може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо); процес (спосіб), а також нове застосування відомого продукту чи процесу. Об'єктом промислового зразка може бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб.

Окрім того, що об'єкти промислової власності можуть бути у складі товару, що рекламуються, вони також використовуються при створенні носіїв реклами. Зокрема, у якості винаходів або корисних моделей можуть бути запатентовані пристрої для демонстрації реклами, демонстраційні стенди, рекламно-інформаційні табло, способи подання рекламної інформації тощо. Прикладами промислових зразків, які лежать в основі рекламних засобів, є рекламні постери, афіші, проспекти, палатки, щити у частині їх зовнішнього вигляду.

Згідно із законодавством про промислову власність використання винаходу, корисної моделі і промислового зразка є їх введення у цивільний оборот різними способами, у тому числі через продаж та пропонування для продажу. Таким

чином, рекламування товару, який містить запатентований об'єкт промислової власності, повинно здійснюватися з дозволу патентовласника шляхом укладання ліцензійного договору.

Право на комерційні позначення представлено знаками для товарів і послуг, фірмовими найменуваннями та зазначеннями походження товарів. Серед даних об'єктів у рекламі найчастіше використовуються знаки для товарів і послуг. Саме рекламна функція є однією з основних функцій знака для товарів і послуг.

Відповідно до Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» об'єктом знака може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та комбінації кольорів, а також будь-яка комбінація таких позначень [12].

Використання знака для товарів і послуг у рекламі на законних підставах можливе у випадку, коли права на нього належать рекламодавцю (виробнику реклами чи послуги). Лише правласник має виключне право самостійно використовувати знак, дозволяти або забороняти таке використання іншим особам. Тобто використання у рекламі знака, права на який належить іншій особі, є порушенням прав інтелектуальної власності.

Отже, представимо у таблиці 1 основні об'єкти права інтелектуальної власності, які можуть бути використані в рекламі, розподіливши їх на об'єкти авторського, патентного права і права на комерційні позначення.

Таблиця 1

Інтелектуальна власність у рекламі

№ з/п	Категорія права інтелектуальної власності	Об'єкт права інтелектуальної власності	Приклад використання у рекламі
1	Авторське право	літературний твір	текстовий супровід реклами, слоган
		музичний твір з текстом і без тексту	музичний супровід реклами
		аудіовізуальний твір	реklamний ролик
		художні, фотографічні твори	оформлення рекламних матеріалів
2	Комерційні позначення	знак для товарів і послуг	об'єкт рекламування
		фірмове найменування	
		зазначення походження товару	
3	Промислова власність	винахід	складова товару, що рекламується, пристрої для демонстрації та розміщення реклами, рекламні носії, способи рекламування
		корисна модель	
		промисловий зразок	складова товару, що рекламується, рекламні вивіски, листівки, стенди, плакати, щити, етикетки

Висновки. Таким чином, об'єкти права інтелектуальної власності використовуються в усіх сферах діяльності, в тому числі рекламній. Реклама не є самостійним об'єктом права інтелектуальної власності, проте її складовою можуть бути об'єкти авторського і суміжного права, права промислової власності, а також комерційні позначення. Кожен із цих випадків регулюється окремими законами і нормативно-правовими актами. Об'єкти права інтелектуальної власності можуть

бути як об'єктами рекламування, так і використовуватися при створенні рекламних носіїв, оформленні рекламних матеріалів тощо.

Використання прав інтелектуальної власності в рекламі повинне здійснюватися на законних підставах. Майнові права на об'єкти інтелектуальної власності, що використовуються у рекламі, повинні належати рекламодавцю (виробнику товару або послуги), тобто бути створені ним або отримані за авторським або ліцензійним договором.

Список літератури:

1. Бутенко Н.В. Основи маркетингу: навчальний посібник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 140 с. URL: <https://buklib.net/books/21857/> (дата звернення 28.03.2019).
2. Закон України «Про рекламу» № 270/96-ВР від 03.07.1996 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 28.03.2019).
3. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» № 3759-ХІІ від 21.12.1993 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення 28.03.2019).
4. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» № 2782-ХІІ від 16.11.1992 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (дата звернення 28.03.2019).
5. Закон України «Про видавничу справу» № 318/97-ВР від 05.06.1997 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 28.03.2019).
6. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» № 236/96-ВР від 7.06.1996 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 28.03.2019).
7. Закон України «Про захист суспільної моралі» № 1296-ІV від 20.11.2003 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення 28.03.2019).
8. Постанова Кабінет Міністрів України «Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами» № 2067 від 29.12. 2003 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-2003-%D0%BF> (дата звернення 28.03.2019).
9. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 3792-ХІІ від 23.12.1993 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/> (дата звернення 28.03.2019).
10. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» № 3687-ХІІ від 15.12.1993 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> (дата звернення 28.03.2019).
11. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» № 3688-ХІІ від 15.12.1993 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12> (дата звернення 28.03.2019).
12. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» № 3689-ХІІ від 15.12.1993 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> (дата звернення 28.03.2019).
13. Древаль О.Ю. Рекламний менеджмент. Суми: СумДУ, 2010. 92 с.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В РЕКЛАМЕ

В статье рассматривается отечественное законодательство по вопросам рекламной деятельности и интеллектуальной собственности. Рассмотрена классификация объектов права интеллектуальной собственности. Охарактеризованы особенности и приведены примеры использования объектов авторского, смежного патентного права и права на коммерческие обозначения в рекламе. Отмечено, что использование объектов права интеллектуальной собственности в рекламе должно

осуществляются на основе договорных отношений между участниками рекламного процесса. Рекламирования товара, содержащего объект промышленной собственности, а также использование в рекламе коммерческих обозначений или объектов авторского права должно осуществляться с разрешения правообладателя путем заключения лицензионного или авторского договора соответственно.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, реклама, знак для товаров и услуг, авторское право, право промышленной собственности.

NORMATIVE AND LEGAL ASPECTS OF USE OF INTELLECTUAL PROPERTY IN ADVERTISEMENT

There has been considered domestic legislation on advertising and intellectual property. The classification of intellectual property rights has been considered. There have been characterized features and given examples of the use of objects of copyright, related rights, patent law and commercial designation rights in advertisement. It has been noted that the use of intellectual property rights in advertisement must be based on the contractual relationship between the parties to the advertising process. Advertising of products containing objects of industrial property, and use of commercial designations or copyright objects in advertisement must be carried out with the permission of the right holder by the conclusion of a licensing or copyright agreement respectively.

Key words: intellectual property, advertisement, sign for goods and services, copyright, industrial property rights.

Коваленко І.А.

Міжрегіональна академія управління персоналом

УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ: СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Наукова стаття присвячена проблемам цивільно-правових відносин у сфері захисту майнових прав та інтересів малолітньої дитини. Батьки є законними представниками інтересів своїх дітей, і однією з функцій такого представництва є управління їх майном. Майном малолітньої дитини в силу закону батьки управляють без спеціальних на те повноважень. Водночас вони зобов'язані вислухати думку дитини щодо способів управління її майном. Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього. Дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї.

Ключові слова: майнові права, малолітні особи, управління майном, захист прав, цивільно-правові відносини, відшкодування шкоди.

Актуальність дослідження. Конституція України проголошує людину найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави. Законодавчо закріплено засоби та загалом створено механізм захисту прав і свобод людини. Водночас цей процес не завершено, оскільки доводиться констатувати численні порушення в сфері майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх. Найбільше порушуються майнові права та інтереси під час вчинення правочинів із нерухомим майном, власниками якого є малолітні і неповнолітні, при відшкодуванні шкоди, завданої здоров'ю останніх і при втраті годувальника.

Сьогодні активізувався процес розробки та прийняття багатьох концептуальних норм, які визначають основи правового статусу особи в суспільстві, створюють сприятливі умови для забезпечення її цивільної активності та захисту порушених майнових прав та інтересів. Для цього необхідним є дослідження форм і способів цивільно-правового захисту майнових прав та інтересів фізичних осіб, удосконалення роботи органів, на яких державою покладено відповідний обов'язок [1, с. 34].

У захисті майнових прав та інтересів малолітніх дітей найважливішим є зв'язок між правовими гарантіями, які їм надає закон, і практичною реалізацією права на захист. Вітчизняна наука цивільного права в останні роки не приділяла достатньої уваги проблемам захисту майнових

прав та інтересів дітей. Цивільний кодекс України не в змозі охопити всі сфери правовідносин, у яких беруть участь малолітні діти, а тому автор намагався обґрунтувати актуальність прийняття єдиного нормативно-правового акта, спрямованого на захист прав малолітніх і неповнолітніх осіб у всіх сферах їхньої життєдіяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. При вивченні захисту майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб предметом уваги стали праці О.В. Дзери, І.В. Жилінкової, Ю.О. Заїки, І.Б. Новицького, В.П. Мироненко, В.М. Співака та ін. Слід зазначити, що більшість питань науковці дослідили поверхнево, а тому тема дослідження актуальна та потребує комплексного наукового дослідження.

Метою цієї роботи є комплексний науковий аналіз особливостей управління майном малолітньої дитини.

Завданням є з'ясувати стан наукового дослідження проблеми; дослідити особливості управління батьками майном малолітньої дитини; навести відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен член суспільства має права. Оскільки дитина є повноцінним членом суспільства, вона також має свої права, деякі особливості реалізації яких обумовлені виключно тим фактом, що її фізична та розумова незрілість потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист. В залежності від віку дитини,

законодавством передбачено різний обсяг та механізми реалізації її прав. Повноцінний та дієвий захист прав дитини є обов'язком держави [2, с. 118].

Основним міжнародним документом, який регулює відповідне питання, є Конвенція про права дитини від 20.11.1989. В українському законодавстві основними правовими документами з цього питання є Конституція України, Сімейний кодекс України (далі – СК України), Закон України «Про охорону дитинства», Цивільний кодекс України (далі – ЦК України).

За загальним правилом згідно із зазначеним вище міжнародним та українським законодавством дитиною є особа віком до 18 років (тобто до досягнення нею повноліття). Малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітньою – у віці від 14 до 18 років (ст. 6 СК України).

Серед загальних прав дитини, які гарантуються міжнародним та національним законодавством, як правило виділяють наступні: право на життя; право на охорону здоров'я і безоплатну кваліфіковану медичну допомогу; право на безпечні умови для життя і здорового розвитку; право на ім'я та громадянство; право на рівень життя, достатній для фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку; право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності; право на свободу совісті та релігійних переконань; право на отримання інформації, що відповідає її віку (в тому числі право на вільний пошук, отримання, використання, поширення та зберігання інформації в усній, письмовій чи іншій формі за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини); право на звернення (зокрема, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення); право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності (зокрема, дитина вправі особисто звернутися до державних органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів); право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та право на піклування батьків; право на освіту; право на майно та житло (зокрема, дитина наймача або влас-

ника житла має право користуватися ним нарівні з останнім); право на працю та на зайняття підприємницькою діяльністю; право на об'єднання в дитячі та молодіжні громадські організації (при цьому створення дитячих організацій політичного та релігійного спрямування забороняється) [3, с. 204]. Разом із загальними правами людини, які належать неповнолітнім, законом передбачені і деякі особливі права дитини, специфіка яких обумовлена її потребою в особливому захисті, турботі і допомозі.

Які права дитини передбачені законодавством у сфері майнових відносин?

Відповідно до ст.ст. 174, 175 СК України все майно, яке було придбане батьками для забезпечення виховання, розвитку чи навчання дитини (наприклад, іграшки, книги, одяг, взуття, меблі, спортивний інвентар, музичні інструменти, приладдя для творчості, інші дитячі аксесуари) є власністю дитини.

Якщо ж дитина брала участь у праці, результатом якої стало набуття будь-якого майна, або у фінансуванні набуття такого майна, воно належить батькам та дитині на праві спільної сумісної власності.

За загальним правилом, управління майном, що належить малолітній дитині (тобто у віці до 14 років), здійснюють батьки, проте, якщо така дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, таке управління здійснюється з урахуванням потреб та інтересів дитини. Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього [4, с. 91].

Дитина має право на одержання в спадщину майна і грошових коштів батьків у разі їх смерті при спадкуванні за законом (тобто за відсутності заповіту). Також законом передбачені випадки, коли дитина має право на обов'язкову частку у спадщині і за наявності заповіту незалежно від його змісту, тобто навіть тоді, коли батьки заповіли своє майно іншим особам (ст.ст. 1235, 1241 ЦК України). Такі права має й дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав (ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства»).

Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до законодавства. Статтею 180 СК України на батьків покладено обов'язок утримувати дитину. Таким чином, дитина має право на утримання з боку батьків до досягнення нею повноліття. Також законом передбачені випадки, коли право на утримання дитини зберігається й після досягнення нею

18 років, а саме: якщо дочка чи син є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (за умови, що батьки мають можливість надавати таку матеріальну допомогу); якщо дочка чи син, які не досягли 23 років, продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (за умови, що батьки мають можливість надавати таку матеріальну допомогу).

У випадку, якщо має місце сплата аліментів одним з батьків, такі кошти є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, проте вони можуть використовуватися лише за цільовим призначенням, тобто на утримання дитини, а сама дитина також має право брати участь у розпорядженні ними. В деяких випадках дитина має право й на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними.

Цивільним кодексом України передбачено деякі специфічні права дитини. Наприклад, згідно зі ст. 911 ЦК України дитина віком до 6 років має право на безоплатний проїзд за договором перевезення без права зайняття нею окремого місця, а дитина віком від 6 до 14 років – на проїзд за пільговою ціною. Також, для прикладу, відповідно до ст. 1200 ЦК України у разі смерті потерпілого від злочину право на відшкодування шкоди має і його дитина до досягнення нею 18 років (учень, студент до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ним 23 років).

Відповідно до ст. 35 ЦК України в деяких випадках дитина, яка не досягла повноліття, має право на отримання повної цивільної дієздатності. Зокрема, у випадках: якщо дитина досягла 16 років і працює за трудовим договором; якщо дитина записана матір'ю або батьком дитини; якщо дитина досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю [5, с. 79].

Відповідно до ст.ст. 31, 32 ЦК України дитина, яка не досягла 14 років, має право самостійно укладати дрібні побутові угоди (мова йде про угоди, які задовольняють побутові потреби особи, відповідають її розвитку та стосуються предмета, який має невисоку вартість); здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Дитина у віці від 14 до 18 років, крім дрібних побутових угод, також має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами

юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку); укладати інші угоди за згодою батьків (при цьому, у разі необхідності, укладення угоди (наприклад купівлі-продажу) щодо транспортних засобів або нерухомого майна необхідна наявність письмової нотаріально посвідченої згоди батьків та дозвіл органу опіки і піклування); розпоряджатися грошовими коштами, що внесені іншими особами в банк або іншу фінансову установу на її ім'я за згодою органу опіки та піклування та батьків.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства», ст. 188 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) дитина може бути прийнята на роботу після досягнення нею 16 років або, як виняток, після досягнення 15 років за умови, що її робота не завдаватиме шкоди її здоров'ю і навчанню та за згодою одного з батьків. Залучення дітей до виконання робіт з важкими, шкідливими чи небезпечними умовами, до підземних, нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні заборонено (ст. 192 КЗпП України). Трудовим законодавством передбачено цілий ряд прав та пільгових умов роботи для неповнолітніх, зокрема: скорочена тривалість робочого часу зі збереженням оплати праці як за повну тривалість – для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років – 24 години на тиждень (ст.ст. 51, 194 КЗпП України); обмеження щодо звільнення з роботи з ініціативи роботодавця – тільки за згодою служби у справах дітей (ст. 198 КЗпП України); покращені умови щодо відпусток неповнолітніх робітників – тривалість у 31 день, призначення в зручний час і т.д. (ст.ст. 75, 195 КЗпП України, ч. 8 ст. 6, п. 3 ч. 7 ст. 10, п. 1 ч. 13 ст. 10, ч. 5 ст. 11, ч. 5 ст. 24 Закону України «Про відпустки»). Статтею 22 Закону України «Про охорону дитинства», ч. 3 ст. 35 ЦК України передбачено право дитини, якій виповнилося 16 років, займатися підприємницькою діяльністю. Дитина реєструється як підприємець за наявності письмової згоди на це батьків.

У малолітніх дітей право власності на майно може виникнути в результаті купівлі речей за власні кошти, одержання спадщини, укладання договору дарування, у результаті приватизації тощо. Вони можуть бути також власниками речей, створених їх творчою або фізичною працею.

Батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повнова-

ження. Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах.

Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси.

Батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укласти договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини [6, с. 103].

Правочини, які батьки взагалі не мають права вчиняти з майном дитини: здійснювати дарування від імені дитини; зобов'язуватися від її імені порукою. Дозвіл на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається органом опіки та піклування після перевірки, що проводиться протягом одного місяця, і лише в разі гарантування збереження права дитини на житло.

Органи опіки та піклування можуть відмовити у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини з одночасним зверненням до нотаріуса щодо накладення заборони відчуження такого майна лише у випадках, якщо ними встановлено, що: мати та/або батько дитини, які (яка, який) звернулися за дозволом, позбавлені судом батьківських прав; судом, органом опіки та піклування або прокурором постановлено (прийнято) рішення про відібрання дитини від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення їх батьківських прав; до суду подано позов про позбавлення батьків дитини (або того з них, який звернувся за дозволом) батьківських прав; особа, яка звернулася за дозволом, повідомила про себе неправдиві відомості, що мають суттєве значення для вирішення питання про надання дозволу чи відмову в його наданні; між батьками дитини немає згоди стосовно вчинення правочину щодо нерухомого майна дитини; між батьками дитини або між одним з них та третіми особами існує судовий спір стосовно нерухомого майна, за дозволом на вчинення правочину, щодо якого звернулися батьки дитини (або один з них); вчинення правочину призведе до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та/або порушення охоронюваних законом інтересів дитини [7, с. 83].

При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє

за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового. На вчинення одним із батьків правочинів щодо транспортних засобів та нерухомого майна малолітньої дитини повинна бути письмова нотаріально засвідчена згода другого з батьків. Якщо той з батьків, хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, правочини можуть бути вчинені без його згоди [8, с. 213].

Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном. Порядок провадження органами опіки та піклування визначеної законом діяльності, пов'язаної із захистом майнових прав дитини, встановлюється Кабінетом Міністрів України. В юридичному розумінні управління батьками майном дитини припиняється при досягненні дитиною 14 років, оскільки з цього часу батьки вже позбавляються права управляти майном дитини та обов'язку здійснювати управління належним чином. Неповнолітня дитина (віком від 14 до 18 років) управляє своїм майном самостійно, а батьки лише надають згоду на здійснення нею цивільно-правових правочинів у випадках, передбачених законом.

Висновки. З'ясували, що майно неповнолітньої дитини може належати їй на праві приватної власності, однак розпоряджатись цим майном дитина, яка не досягла 14 років, не може. Майном дитини, яка не досягла 14 років, розпоряджаються її батьки за згодою органів опіки та піклування. Після досягнення 14 років дитина розпоряджається власним майном самостійно, але за згодою батьків.

Дослідили, що стаття 173 Сімейного кодексу України передбачає, що батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. При вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми

дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом. Відповідно до ст. 173 СК України при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків. Отже, у дітей може виникнути право власності на майно неповнолітньої дитини в результаті купівлі речей за власні кошти, отримання спадщини, дарування, створення його власного працею. Відповідно до ст. 174 СК України майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини. Закон зобов'язує батьків передати у користування дитини майно, яке має забезпечити її виховання та розвиток (ст. 176 СК України). Окрім роздільного майна, батьки і діти можуть мати майно, яке належить їм на праві спільної сумісної власності. Це положення закріплено у ст. 175 СК України: майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності. Цим правилом

законодавець, по-перше, закріплює право участі дітей у господарському житті сім'ї, по-друге, допускає можливість належності суб'єктам сімейних правовідносин (батькам і дітям) майна на праві спільної сумісної власності. Батьки і діти можуть мати як спільну часткову, так і спільну сумісну власність.

У процесі продажу приватизованої квартири, яка належить батькам та малолітній дитині на праві спільної сумісної власності, батьки зобов'язані одержати дозвіл органу опіки та піклування. Такий дозвіл надається у разі гарантування батьками збереження права дитини на житло (ст. 177 СК України). Управління батьками майном дитини припиняється при досягненні дитиною 14 років, оскільки з цього часу батьки вже позбавляються права управляти майном дитини та обов'язку здійснювати управління належним чином. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Звернення до органу опіки та піклування не є обов'язковою стадією розгляду спору батьків. Кожен з них має право одразу звернутися до суду за вирішенням спору.

Список літератури:

1. Цивільне право України. Навч. посіб. у 2 ч. О.Є. Аврамова, М.П. Апанасюк, О.В. Батожська, О.О. Бичківський, О.Г. Бондар. Запоріжжя, 2016. 351с.
2. Цивільне право України. Навч. посіб. А.В. Гончарова, Т.А. Кобзева. Суми, 2015. 167 с.
3. Сімейне право України. Навч. посібник. Львів, 2015. 314 с.
4. Сімейне право України. Навч. посіб. Київ, 2012. 551с.
5. Цивільне право України. Навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти. Харків, 2017. 231 с.
6. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання. С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик, О.Г. Братель, Т.Д. Гурська; 3-тє вид., змін. та допов. Харків, 2017. 439 с.
7. Цивільне право України. Посіб. для підгот. до іспитів. Ж.І. Андріанова. та ін.; Дніпро, 2016. 206 с.
8. Цивільне право України. Ч. 1. М.П. Апанасюк та ін. Київ, 2016. 383 с.

УПРАВЛЕНИЕ ИМУЩЕСТВОМ МАЛОЛЕТНЕГО РЕБЕНКА: СЕМЕЙНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Научная статья посвящена проблемам гражданско-правовых отношений в сфере защиты имущественных прав и интересов малолетнего ребёнка. Родители являются законными представителями интересов своих детей, и одной из функций такого представительства есть управление их имуществом. Имуществом малолетнего ребёнка в силу закона родители управляют без специальных на то полномочий. В то же время они обязаны выслушать мнение ребёнка относительно способов управления его имуществом. После прекращения такого управления родители обязаны вернуть ребёнку имущество, которым они управляли, а также доходы от него. Доход, полученный от использования имущества малолетнего ребёнка, родители имеют право использовать на воспитание и содержание других детей и на неотложные потребности семьи.

Ключевые слова: имущественные права, малолетние лица, управление имуществом, защита прав, гражданско-правовые отношения, возмещение вреда.

MANAGEMENT OF VERY YOUNG CHILD PROPERTY: DOMESTICALLY-LEGAL ASPECT

The scientific article is sanctified to the problems of civil legal relations in the field of the protection of property rights and interests of very young child. Parents are the legal representatives of interests of the children, and one of functions of such representative office there is a their property management. Property of very young child in the arm of the law parents manage without the special on that plenary powers. At the same time they are under an obligation to hear out opinion of child in relation to the methods of her property management. After stopping of management parents are under an obligation to return to the child property they managed that, and also acuestss, from him. Acuests got from the use of property of very young child, parents have a right to use on education and maintenance of other children and on the urgent necessities of family.

Key words: *property rights, very young persons, property management, protection of rights, civil legal relations, compensations of harm.*

УДК 347.92

Новосад А.С.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сойка Ю.Ю.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Семенкова Н.І.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМАТИКА МЕДІАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ФОРМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ ЧИ АДВОКАТА

Досліджується юридичний зміст медіації. Розкривається проблематика визначення цього поняття у цивільному процесі України. Аналізуються прогалини сучасного цивільного процесуального законодавства та наслідки медіативної форми врегулювання спору як за участі адвоката, так і судді. Прозорість та ефективність вирішення спорів за допомогою медіації, психологічні аспекти діяльності медіаторів. Медіатори як особи, які повинні бути наділені спеціальними знаннями. Законодавча база регулювання основ медіативного процесу України. Порівняльна характеристика медіації з європейськими країнами. На основі наукового аналізу теоретичних та практичних напрацювань у зазначеній сфері дослідження запропонованого законодавчого закріплення механізму реалізації медіативної форми врегулювання спору за участі судді та адвоката у цивільному процесі.

Ключові слова: медіація, врегулювання спору за участю судді, цивільний процес, медіатор, суддя, адвокат, адвокатська медіація, альтернатива, альтернативні способи врегулювання спору.

Постановка проблеми. У будь-якій сфері суспільного життя кожна особа стикається зі спорами, які потребують врегулювання у судовому порядку. Переважно, особи намагаються уникнути судової тяганини та надають перевагу швидкому та мирному врегулюванню конфліктів. Для таких цілей в Україні існує інститут медіації, тобто врегулювання спору альтернативним способом, яке набирає законності через уповноважених це робити осіб, а саме судді чи адвоката.

Питання медіації в цивільному праві України стало досить актуальним. Це є новим поняттям для національного процесуального законодавства. Кожна особа має право на захист своїх порушених прав. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1]. Згідно ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦПК України) кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [2].

Проаналізувавши нову систему судоустрою України та діяльність судів, зауважимо, що на сьогоднішній день українські суди не справляються

з тією кількістю справ, яка до них надходить, провадження по справі деколи тривають роками, часто судові вироки не виконуються. Тому через несталість судової практики і недосконалість системи правового захисту, люди прагнуть і звертаються до альтернативних способів вирішення спорів, серед яких є медіація.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий аналіз медіативної форми врегулювання спору відповідно до цивільного процесуального законодавства проводили такі вітчизняні вчені, як П.О. Астахова, Н.Л. Бондаренко-Зелінська, О.А. Брижинський, В.С. Гопанчук, Д.Л. Давиденко, Д.Б. Єлісеєва, С.І. Калашнікова, Ю.С. Коляснікова, С.Ф. Демченко, Г.І. Козирева, В.В. Резнікова, А.П. Гаврилішина, Є.Р. Бершеда та інші. Зокрема, приділялась увага медіації як альтернативному способу вирішення справи; прийняттю Закону України «Про медіацію»; медіації як посередництва у спорах та багато іншого. Однак, медіація потребує більш глибокого дослідження у сфері її реалізації спеціальними суб'єктами, а саме суд-

дами та адвокатами, законодавчого закріплення цього процесу.

Постановка завдання. Відповідною метою статті є наукове обґрунтування юридичного змісту поняття «медіація», ініціювання законодавчого закріплення цього процесу відповідним ЗУ «Про медіацію» та вирішення проблематики суб'єктного складу медіаторів України.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день актуальним питанням, яке виноситься як у європейських країнах, так і в Україні є врегулювання спору «мирним шляхом». Це відбувається за допомогою правового регулювання, а тому є законним вирішенням цивільних справ.

ЦПК України надає декілька можливостей сторонам у цивільному процесі, якими є позивач та відповідач згідно ч. 1 ст. 48 ЦПК України [1], мирно врегулювати спір, а саме: врегулювання спору за участі судді та укладання мирової угоди. Зазначені інституції належать до медитативної форми досягнення згоди між учасниками процесу.

На думку науковців «медіація» (від лат. «mediatio») – переговорний процес, що здійснюється за допомогою незалежного нейтрального кваліфікованого посередника – медіатора, який допомагає сторонам спору проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони змогли самостійно обрати той спосіб вирішення суперечки, що відповідатиме інтересам обох сторін [3, с. 182]. Також медіація – це процес, під час якого зустрічаються разом дві чи більше сторони у присутності третьої – нейтральної – сторони (медіатора), яка сприяє досягненню сторонами взаємної згоди у вирішенні спору [4, с. 1].

Варто зазначити, що в Україні відсутнє законодавче визначення медіації як і правове регулювання цієї процедури загалом. Отже, частково погоджуючись з думкою науковців, надаємо авторське визначення поняттю медіації – це процес, під час якого особа звертається до відповідного органу державної влади, а саме суду, за захистом своїх порушених, оспорюваних чи невизнаних прав, за вирішенням спору мирним шляхом. Формою закріплення судового рішення виступає мирова угода чи медіаторська угода.

Верховна Рада України взимку 2015 року зареєструвала одразу два законопроекти щодо медіації. Першим був проект ЗУ «Про медіацію» № 3665 від 17.12.2015 р., в якому медіація (мирнення) визначена як позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів сторін конфлікту (спору) за допомогою одного або декількох медіаторів. 29.12.2015 р. до Верховної

Ради України надійшов черговий проект ЗУ «Про медіацію» № 3665-1. Цей закон визначає правові основи надання послуг медіації на професійних засадах та має на меті запровадження інституту медіації в суспільстві, поширення практики мирного вирішення спорів позасудовими методами та забезпечення збалансованих взаємовідносин між інститутом медіації та судовою системою [5]. Однак, станом на 2019 рік, законопроект так і не був прийнятий, що унеможливило законодавчо закріпити важливі аспекти медіації.

Прийняття Закону України «Про медіацію» може відіграти важливу роль в розвитку медіації в Україні. По-перше, на законодавчому рівні буде закріплено основні поняття, що стосуються медіації і принципи, на підставі яких вона проводиться, вимоги до медіатора та його спеціальна підготовка, права і обов'язки медіаторів, реєстр медіаторів, а також відповідальність медіатора за порушення вимог закону або ж зобов'язання за договором проведення медіації, процедура проведення медіації, порядок проведення і припинення процесу, права і обов'язки сторін, які беруть участь, правила укладання угоди за результатами медіації. По-друге, може збільшитися кількість використання медіації, адже основні положення будуть врегульовані законом, сторони будуть менше побоюватися її використання. По-третє, трелював суб'єктний склад медіаторів для чіткого визначення, що медіатором може бути суддя чи адвокат, який має відповідний стаж роботи у галузі права, в якій виник спір.

Дійсно, ЦПК України визначає повноваження суду у врегулюванні спору мирним шляхом, однак на практиці суди ще не почали застосувати медіацію через те, що існує велике навантаження на судову гілку влади та суди не розуміють всієї процедури медіації. У випадку врегулювання спору за участю судді, на нашу думку, суд повинен бути незалежним та неупередженим як у звичайному процесі, однак мати психологічні здібності, тому що при бажанні сторін дійти згоди медіативно існує конфлікт, а отже і психологічний аспект, а суд як орган державної влади повинен зробити все для того, щоб уникнути судового процесу та дійти згоди під час медіації як певної основи психологічної діяльності та впливу на сторони.

Одне із основних завдань медіації полягає у налагодженні діалогу, сприянні ефективній комунікації сторін, створенні умов для їхньої співпраці з метою пошуку взаємовигідного рішення. Крім того, на відміну від судового розгляду, медіація покликана не просто забезпечити вирішення

спору, але й примирити сторони, усунути причини їхнього конфлікту. Таким чином, зменшується ризик виникнення спорів у майбутньому, а сторони мають можливість і надалі продовжувати співпрацю [6, с. 137]. Основною метою медіації є вирішення спору та укладення угоди між сторонами таким чином, щоб максимально врахувати інтереси кожної зі сторін.

Наразі про врегулювання спору досудового на законному рівні говорити не можна через те, що не існує законодавчого закріплення медіативної діяльності адвоката, сторони можуть просто дійти згоди самостійно або через адвоката, однак адвокат не буде у цьому випадку особою наділеною повноваженнями медіатора законно. Адвокат буде виступати у зазначеному процесі посередником вирішення спору як і будь-яка інша особа, яку мають право обрати сторони за власною ініціативою, дійшовши між собою згоди про врегулювання спору мирним шляхом.

На відміну від судового розгляду, який є суворо врегульованим, формалізованим та зосередженим на суті позову, медіація дає змогу гнучкого підходу до вирішення спору, урахування всіх аспектів спірної ситуації незалежно від їх юридичного чи правового значення. Саме тому медіацію відносять до альтернативних методів вирішення спорів [7, с. 94]. Однак називати врегулювання спору за участю судді не формалізованою не можливо. Відповідно до ст. 201-205 ЦПК України існує певна процедура, яка дуже схожа на судовий розгляд справи по суті, однак відбувається у формі нарад з викликом чи в режимі відео-конференції. Наради є закритими чи відкритими та не можуть використовуватись портативні аудіо-технічні пристрої, а також здійснюватись фото, відео, кіно – зйомка та звукозапис [2].

Факт присутності судді на такому процесі вже буде вводити сторони у певні рамки судового розгляду справи. Тому, на нашу думку, судова медіація є спрощеним судовим процесом, схожим на розгляд малозначності справ, однак відмінність у тому, що проводиться у формі нарад, не під протокол, без кінцевого рішення суду, а з рішенням сторін та мирним способом, однак за цим все одно прихований судовий розгляд справи.

Однак існують і переваги медіативної форми врегулювання спору, а саме Г. Єрмоєнко у своїй роботі зазначає такі:

Конфіденційність. Мається на увазі, що все, що відбувається в процесі проведення медіації, будь-яка інформація, документи, записи, звіти є конфіденційним і не підлягають розголошенню.

Посередник не має права розкривати іншій стороні або іншій особі інформацію, здобуту від сторони у ході приватної зустрічі, без згоди на те сторони, яка надала таку інформацію.

Економія часу та коштів. Вирішення спорів шляхом медіації не є довготривалим і є заощадливим. Адже, процес медіації чітко контролюється медіатором. Таким чином, кількість робочого часу, витрачена на вирішення спору, і вартість послуг, пов'язаних з обслуговуванням процесу вирішення спору, значно нижчі, ніж у разі застосування судової процедури.

Виграшне рішення для обох сторін. Успішною буде вважатися та медіація, в якій рішення задовольняє обидві сторони. Це є основною метою медіації. Під час цього процесу немає переможця і переможеного.

Добровільність. На усіх етапах проведення процесу медіації сторони беруть участь на основі добровільності. Самовизначення – фундаментальний принцип медіації, який вимагає, аби процес медіації спирався на здатність сторін досягти добровільного, взаємоприйняттого рішення.

Незалежність медіатора. Кожна сторона має право самостійно обрати з переліку незалежних медіаторів посередника. Щоб не виникало обставин, які можуть призвести до конфлікту інтересів, призначений медіатор зобов'язаний повідомити про *неупередженість медіатора*.

Посередник повинен вислухати думку кожної сторони і при цьому не має права висловлювати власної думки щодо сутності конфлікту. Медіація побудована на основі принципу безсторонності медіатора.

Гнучкість процедури. За ініціативою будь-кого із учасників і у будь-який час може бути перервана медіація. Склад учасників (юристи, родичі, повноважні представники тощо) визначається самостійно кожною зі сторін. Сторони самі вирішують, за яких умов вони будуть укладати угоду чи припинити медіацію [4, с. 67 – 68].

Повертаючись до прогалін зауважимо, що медіація, звичайно, повністю не може замінити судові органи, однак може допомогти їм частково звільнитись від навантаження. Наприклад, у багатьох країнах будь-яка справа (комерційна, цивільна, сімейна) повинна бути передана на медіацію перед тим, як має бути розглянута у суді. Суддя розглядатиме справу у суді лише у випадку, коли сторони не знайшли компромісу. Але навіть якщо справа і розглядається у суді, сторони будуть менш емоційними і дозволять судді сконцентруватися на справі, а не працювати з їхніми емоціями.

На нашу думку, медіація все ж таки дуже сильно переплітається з процесами розгляду малозначних справ у порядку спрощеного судового провадження через те, що і у випадку малозначності, і у випадку медіації сторони прагнуть дійти згоди швидко та без великих процесуальних витрат, але за допомогою суду. Досить коректно буде врахувати досвід Сингапуру, де спочатку вирішується спір за участю судді, а вже потім, якщо справа не вирішиться, подається на загальний розгляд до суду. Тому доречним буде віднести медіацію і до досудового врегулювання спору у порядку спрощеного провадження шляхом тих самих нарад. Говорити про досудове врегулювання спору з приводу медіації є неможливим, тому що спір вирішує суддя, який наділений медіативними функціями, хоча рішення виносять сторони. Медіативна форма у вигляді спрощеного провадження надала б змогу особам на оскарження своєї медіативної угоди чи мирової угоди.

Висновок. Враховуючи вищезазначене, можна зауважити, що на сьогоднішній день змінене цивільне процесуальне законодавство України потребує ще певних змін. Започаткувавши досвід європейських країн з приводу медіації, імплементація цих норм в Україні здійснено формально.

Тому пропонуємо внести зміни в українське законодавство, а саме: 1. Прийняти ЗУ «Про

медіацію», де чітко визначити основні положення, процедуру, поняття, засади, хто може бути суб'єктами медіативного процесу, а саме, особами хто може здійснювати законну медіацію в Україні з правом оскарження змови сторін у суді, є: суддя або адвокат, які мають відповідний стаж роботи з розгляду справ, у яких виникає спір; володіє українською мовою; є громадянином України; закінчив курси психологічної підготовки чи має освіту психолога; 2) пропонуємо, щоб текст домовленості сторін виготовляв медіатор, який володіє українською мовою, для того, щоб згода була написана правовою мовою з урахуванням всіх доводів сторін та обставин справи для можливості подальшого судового оскарження в суді першої чи апеляційної інстанції; 3) чітко визначити що саме є кінцевим рішенням сторін – мирова угода чи медіативна угода. Якщо це медіативна угода, то її виносить медіатор, що суперечить ЦПК України, де чітко визначено, що сторони самостійно виносять рішення та доходять до спільної змови. Тому, на нашу думку, це все ж таки повинна бути мирова угода; 4) додати медіацію до форми спрощеного провадження при розгляді малозначних справ, що усуне недоліки малозначності та вплине на законність рішення суду.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 року у редакції від 21.02.2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року у новій чинній редакції від 04.11.2018 року URL: <http://zan.da.gov.ua/laws/show/1618-15>
3. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Впровадження медіації у судовий процес як складова наближення законодавства України до Європейський стандартів. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 10. – С. 181-185. – URL: http://www.univer.km.ua/statti/2.bondarenko-zelinska_n.l._v_provadzhennya_mediativnoy_u_sudovyyu_protse...pdf
4. Срьоменко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні – URL: <http://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectivy.pdf>
5. Проект Закону України «Про медіацію» URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558
6. Поліщук М.Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 134-139. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_65_22
7. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 1. – С. 92–100. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_1_11.

ПРОБЛЕМАТИКА МЕДИАЦИИ КАК АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ФОРМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРА С УЧАСТИЕМ СУДА И АДВОКАТА

Исследуется юридическое содержание медиации. Раскрывается проблематика определения этого понятия в гражданском процессе Украины. Анализируются пробелы современного гражданского процессуального законодательства и последствия медиативной формы урегулирования спора как с участием адвоката, так и судьи. Прозрачность и эффективность решения споров с помощью медиации, психологические аспекты деятельности медиаторов. Медиаторы как лица, которые должны быть наделены специальными знаниями. Законодательная база регулирования основ медиативного процесса

Украины. Сравнительная характеристика медиации с европейскими странами. На основе научного анализа теоретических и практических наработок в данной сфере исследования предложенного законодательного закрепления механизма реализации медиативной формы урегулирования спора с участием судьи и адвоката в гражданском процессе.

Ключевые слова: медиация, урегулирование спора с участием судьи, гражданский процесс, медиатор, судья, адвокат, адвокатская медиация, альтернатива, альтернативные способы урегулирования спора.

THE ISSUE OF MEDIATION AS AN ALTERNATIVE FORM OF DISPUTE RESOLUTION WITH THE PARTICIPATION OF THE COURT AND LAWYER

The legal content of mediation is explored. The problem of the definition of this concept in the civil process of Ukraine is revealed. The gaps of modern civil procedural legislation are analyzed, as well as the consequences of the mediative dispute resolution form with the participation of a lawyer and a judge. Transparency and efficiency in resolving disputes through mediation, psychological aspects of the activities of mediators. Mediators as persons who should be endowed with special knowledge. The legal framework regulating the foundations of the mediation process of Ukraine. Comparative characteristics of mediation with European countries. Based on a scientific analysis of theoretical and practical developments in this area of research of the proposed legislative consolidation of the mechanism for the implementation of a mediation dispute resolution form with the participation of a judge and a lawyer in a civil process.

Key words: mediation, settlement of a dispute with the participation of a judge, civil procedure, mediator, judge, lawyer, lawyer mediation, alternative, alternative ways of resolving a dispute.

УДК 347.4

Рим Т.Я.

Господарський суд Львівської області

ДОВІРЧЕ УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАЛУЧЕННЯ ПРИВАТНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В БУДІВНИЦТВО

Стаття присвячена аналізу інституту довірчого управління майном в контексті залучення приватних інвестицій в будівництво. Відзначається, що у сфері будівництва одним з найпоширеніших способів залучення приватних інвестицій є укладення договорів про участь у фонді фінансування будівництва, а також про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю. Обґрунтовується, що відносини, які виникають з цих договорів, мають інвестиційний характер, хоч і виникають не безпосередньо між інвестором і забудовником. У статті проведено розмежування цих договорів за критерієм мети, з якою вони укладаються. Виокремлено особливості інвестиційного договору управління майном у сфері будівництва та проаналізовано його правову природу.

Ключові слова: приватні інвестиції, договір про участь у фонді фінансування будівництва, договір про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю, довірча власність, управління майном.

Постановка проблеми. Приклад розвинутих країн Західної Європи у сфері будівництва дає підстави для висновку про ефективність залучення приватних інвестицій з метою інвестування будівельних об'єктів. Саме приватний інтерес здатний забезпечити не лише ефективне управління залученими коштами, а й власне самим процесом будівництва задля досягнення основної мети – спорудження об'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика довірчого управління майном була об'єктом наукового інтересу багатьох науковців. Серед них необхідно виокремити Р.А. Майданика [7], С.А. Сліпченко [6], І.І. Плукар [2], І.В. Венедіктову [8].

Метою статті є дослідження довірчої власності як одного з основних механізмів залучення приватних інвестицій в будівництво, аналіз договорів про участь у фонді фінансування будівництва, а також про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю, з'ясування правової природи відносин з управління майном (залученими коштами) в будівництві.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах інвестиційна діяльність в будівництві, на відміну від планової економіки, коли вона мала публічно-правовий характер, має приватно-правову природу. На це вказує прийняття Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та опе-

раціях з нерухомістю» [1]. В умовах переходу до ринкової економіки відбувається трансформація механізму здійснення інвестицій шляхом щораз ширшого залучення власне приватних інвестиційних коштів.

Так, відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» учасники фондів фінансування будівництва (ФФБ) набувають право власності на об'єкт будівництва шляхом укладення договору управління з фінансовою установою (управителем), яка в свою чергу укладає договір із забудовником на будівництво і введення в експлуатацію нерухомого майна та передачу його установникам цього фонду. Договір про участь у ФФБ спрямований на отримання установниками управління у власність житла, а договір про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю (ФОН) – на отримання прибутку від здійснення операцій з нерухомістю, для фінансування будівництва якої залучені кошти установників управління.

За цими договорами в управління передаються грошові кошти. Відносини за договорами про участь у ФФБ та за договором про придбання сертифікатів ФОН регулюються відповідними Правилами фонду фінансування будівництва чи фонду операцій з нерухомістю. Зазначені акти становлять систему норм, затверджену та оприлюднену управителем цих фондів, якої повинні

дотримуватися всі суб'єкти системи фінансово-кредитних механізмів будівництва житла для досягнення мети, визначеної договором управління майном та вищевказаним Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю».

Це підтверджується статтею 13 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю». Цією нормою визначено етапи функціонування системи фонду фінансування будівництва. При укладенні договору про участь у ФФБ довіритель обирає конкретний об'єкт інвестування з переліку незакріплених за іншими довірителями об'єктів інвестування, що є у пропозиції управителя.

При внесенні коштів установником управління до ФФБ управитель закріплює за ним відповідну кількість вимірних одиниць об'єкта інвестування за поточною ціною вимірної одиниці цього об'єкта інвестування та одночасно вносить відповідну інформацію до системи обліку прав вимоги довіритель ФФБ.

При цьому з моменту передачі коштів в управління управителю ФФБ та закріплення відповідної кількості вимірних одиниць об'єкта інвестування в установника управління виникає право вимоги на відповідну кількість таких вимірних одиниць. Після внесення довірителью коштів до ФФБ управитель видає довірителью свідоцтво про участь у ФФБ документ, що підтверджує участь довірителя у ФФБ.

Отже, факт передання інвестиційних коштів в управління пов'язується з такими стадіями:

1) закріплення за довірителью відповідної кількості вимірних одиниць об'єкта інвестування;

2) внесення відповідної інформації до системи обліку прав вимоги довіритель ФФБ;

3) моментом виникнення права вимоги на відповідну кількість вимірних одиниць об'єкта інвестування;

4) з видачею довірителью свідоцтва про участь у ФФБ, але не з моментом укладення самого договору [2, с. 79].

Зазначені відносини мають інвестиційний характер, хоч і виникають не безпосередньо між інвестором і забудовником. Управителем акумулюються інвестиційні кошти у рамках фонду фінансування будівництва з метою їх використання для спорудження об'єкта житлової нерухомості.

Необхідно зазначити, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо сприяння іпотечному кредитуванню» від 05.07.2012 р. [3] було внесено зміни до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю». Відповідно до цих змін договір про участь у фонді фінансування будівництва укладається на основі Типового договору. Типовий договір про участь у ФФБ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. [4].

Частиною 1 статті 12 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» передбачено, що Управитель для кожного ФФБ розробляє й затверджує Правила ФФБ та інші необхідні внутрішні документи, що регламентують функціонування цього ФФБ. Правила ФФБ є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами цієї системи фінансування будівництва житла. Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 30.11.2006 р. (зі змінами і доповненнями) затверджено Примірні правила фонду фінансування будівництва, які рекомендовані для використання управителями ФФБ. Правила ФФБ є однаковими для всіх контрагентів управителя [5].

Згідно із Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» договори управління майном у сфері будівництва житла поділяються на такі види:

1) договір про участь у фонді фінансування будівництва;

2) договір про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю.

Для договору про участь у фонді фінансування будівництва характерною є мета отримання установниками управління у власність житла, а для договору про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю – отримання прибутку від здійснення операцій з нерухомістю, на фінансування будівництва якого інвестовані кошти установників управління.

За договором про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю управитель за рахунок коштів, якими сплачено вартість інвестиційних сертифікатів, формує вищезазначений фонд. В подальшому ці кошти спрямовуються на фінансування будівництва житла. Після введення об'єкта будівництва в експлуатацію управитель реєструє споруджену нерухомість, яка стає його довірчою власністю і використовується з метою отримання прибутку власниками сертифікатів

фонду операцій з нерухомістю. Відносини за договором про участь у фонді фінансування будівництва та за договором про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю регулюються відповідними Правилами ФФБ чи ФОН, які складають собою систему норм, затверджену та оприлюднену управителем цього фонду, якої повинні дотримуватися всі суб'єкти системи фінансово-кредитних механізмів будівництва житла для досягнення мети управління майном, визначеної установником управління відповідно до положень Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операцій з нерухомістю».

Відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операцій з нерухомістю» установником управління передається майно управителю у довірчу власність. Поняття довірчої власності визначено у ч. 2 ст. 316 ЦК України, згідно з якою право довірчої власності є особливим видом права власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном. Законодавчі зміни стали підставою для полеміки в юридичній літературі щодо правової природи довірчої власності.

Зокрема, С.А. Сліпченко пропонує розглядати конструкцію довірчої власності як речове право, яке виникає у довірчого власника в результаті покладених на нього в силу рішення органу влади чи добровільно прийнятих обов'язків щодо добросовісного управління майном номінального власника для досягнення цілей в інтересах вигодонабувача, вказаного установником довірчої власності. При цьому право довірчої власності є одним з видів специфічних обмежених речових прав [6, с. 50].

Натомість Р.А. Майданик обгрунтовує позицію, згідно з якою довірче управління майном є самостійним довірчим правом (різновидом права на чужу річ, обтяженого цивільно-правовим зобов'язанням з надання послуг і передачі майна). Довірче управління майном належить до групи змішаних правових інститутів, який не можна відносити ні до абсолютних (речових), ні до відносних (зобов'язальних) прав, оскільки такий поділ майнових прав не відповідає повною мірою специфіці цієї конструкції. Адже вона виникла і сформована на стику абсолютних (речових) і відносних (зобов'язальних) прав і одночасно володіє ознаками, притаманними різним групам. З виникненням потреб і проблем правозастосування та формування стабільної судової практики була

визначена необхідність нормативного закріплення довірчого управління майном як специфічного права на чужу річ [7, с. 301-302].

І.В. Венедіктова вважає, що довірче управління майном як суто зобов'язальна конструкція відокремлюється від інституту довірчої власності, який являє собою поділ прав, які впливають із широкого трактування права власності. Авторка наголошує, що довірче управління майном і траст є альтернативними конструкціями – введення однієї виключає застосування іншої [8, с. 120].

Аналіз законодавства свідчить, що управитель володіє, користується та розпоряджається майном, переданим в управління відповідно до положень закону, договору управління майном та Правилами відповідного фонду. Договір є також джерелом регулювання відносин в цивільному праві. Особливістю інвестиційного договору управління майном у сфері будівництва є те, що його умовами чітко визначено не лише мета договору, але й перелік та обсяг дій, які повинен вчинити управитель. Відповідно до договору, як джерело права, є підставою виникнення зобов'язальних відносин між інвесторами (установниками управління) та управителем. Цивільний кодекс України передбачає, що управитель зобов'язаний вчинити комплекс фактичних та юридичних дій в інтересах установника управління, виявляючи при цьому належну турботливість, але в договорі можуть бути визначені конкретні повноваження управителя та межі їх здійснення.

Обсяг повноважень управителя у сфері будівництва житла визначається не лише умовами договору, але й законодавством та Правилами ФФБ/ФОН. Зокрема, ст. ст. 13 та 27 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» визначається послідовність та перелік дій, які можуть вчинятися сторонами при укладенні та виконанні договору про участь у фонді фінансування будівництва та договору про придбання сертифікатів ФОН.

Висновки. Відносини з володіння, користування і розпорядження коштами, які інвестуються у будівництво житла, будуть регулюватися договором і законодавством як джерелами права. Отже, право довірчої власності є похідним від права власності, встановлюючи для управителя межі повноважень з володіння, користування і розпорядження інвестиційними коштами на основі договору управління майном та положеннями законодавства. Правовий режим довірчої власності на інвестовані в будівництво кошти визначається

договором управління майном та законодавством і включає:

- мету, на досягнення якої передаються інвестиційні кошти;
- обсяг повноважень управителя з володіння і розпорядження інвестованими коштами;
- порядок здійснення дій (діяльності) з розпорядження інвестованими коштами;
- способи захисту майна (майнових прав).

В основі управління майном у сфері будівництва лежать матеріальні відносини, в рамках яких визначається правовий режим інвестованих коштів, пов'язаний з наданням послуги з професійного управління коштами установника управління з метою досягнення визначених цілей. Для відносин участі у фонді фінансування будівництва метою інвестування є отримання установником управління у власність житла, а для договору про придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю – на отримання прибутку від здійснення операцій з нерухомістю, на фінансування будівництва якої залучені кошти установників управління. Предметом регулювання відносин участі у фонді фінансування будівництва та придбання сертифікатів фонду операцій з нерухомістю є кошти, передані в управління.

Таким чином, нормативна база регулювання коментованих відносин має схожі засади, але й водночас відрізняється залежно від цілей, які

ставить інвестор (установник управління). Цим пояснюється застосування чинного законодавства, покликаного регулювати як речові, так і зобов'язальні правовідносини. Відповідно захист довірчої власності здійснюється за правилами, встановленими для захисту речових прав на чуже майно. Водночас, повноваження та обов'язки сторін за договором, який є підставою виникнення довірчої власності регулюються главою 70 ЦК України «Управління майном» книги п'ятої «Зобов'язальне право».

Статтею 35 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві та операціях з нерухомістю» передбачено, що уповноважені органи, які здійснюють реєстрацію прав власності на нерухомість, зобов'язані зареєструвати нерухомість, яка є довірчою власністю управителя фонду операцій з нерухомістю, на його ім'я як управителя з позначкою про це.

Пунктом 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [9] передбачено обов'язкову державну реєстрацію довірчого управління майном поряд з речовими правами на чуже майно. Наведене свідчить про змішану природу відносин з управління майном в будівництві, джерельною базою якого охоплюються як речові, так і зобов'язальні аспекти механізму правового регулювання.

Список літератури:

1. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19.06.2003 № 978-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 52. Ст. 377.
2. Плукар І.І. *Правова природа договору управління майном у сфері будівництва житла. Підприємство, господарство і право*. 2010. № 10. С. 78 – 81.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння іпотечному кредитуванню: Закон України від 05.07.2012 № 5059-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст. 251.
4. Про затвердження Типового договору про участь у фонді фінансування будівництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2013-%D0%BF> (дата звернення 15.03.2019).
5. Про затвердження Примірних правил фонду фінансування будівництва: розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 30 листопада 2006 р. № 6473 / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN24320.html (дата звернення 15.03.2019).
6. Слипченко С.А. *Право доверительной собственности: монографія*. Харків, 2000. 176 с.
7. Майданик Р.А. *Проблеми довірчих відносин в цивільному праві: монографія*. Київ, 2002. 502 с.
8. Венедіктова І.В. *Договір довірчого управління майном в Україні: навч.-науковий посібник*. Харків, 2004. 216 с.
9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.

ДОВЕРИТЕЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ИМУЩЕСТВОМ КАК МЕХАНИЗМ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ЧАСТНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В СТРОИТЕЛЬСТВО

Статья посвящена анализу института доверительного управления имуществом в контексте привлечения частных инвестиций в строительство. Отмечается, что в сфере строительства одним с наиболее распространенных способов привлечения частных инвестиций является заключение договоров об участии в фонде финансирования строительства, а также о приобретении сертификатов фонда операций с недвижимостью. Обосновывается, что отношения, возникающие из этих договоров, имеют инвестиционный характер, хотя и не возникают непосредственно между инвестором и застройщиком. В статье проведено разграничение этих договоров по критерию цели, с которой они заключаются. Выделены особенности инвестиционного договора управления имуществом в сфере строительства и проанализирована его правовая природа.

Ключевые слова: частные инвестиции, договор об участии в фонде финансирования строительства, договор о приобретении сертификатов фонда операций с недвижимостью, доверительная собственность, управление имуществом.

TRUST MANAGEMENT OF PROPERTY AS A MECHANISM FOR PRIVATE INVESTMENTS IN CONSTRUCTION

The article is devoted to the analysis of the institute of trust management of property in the context of private investments in construction. It is noted that the conclusion of agreements on participation in the construction financing fund, as well as the acquisition of certificates of the real estate fund are among the most widespread mechanisms of private investments in the sphere of construction. It is argued that the relations arising from these agreements are of an investment nature, although they do not arise directly between the investor and the developer. In the article, the distinction between these treaties is made on the criterion of the purpose with which they are concluded. The features of the investment contract of property management in the field of construction are singled out and their legal nature analyzed.

Key words: private investment, agreement on participation in the construction financing fund, agreement on the acquisition of certificates of the real estate fund, trust property, property management.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.414

Щестюк О.М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВА» І «ПРАВА НА ЗЕМЛЮ»

Стаття присвячена дослідженню змісту та сутності земельних прав суб'єктів земельних правовідносин та їх прав на землю. Автором запропоновано власні визначення понять «земельні права» та «права на землю». Обґрунтовано, що поняття «земельні права» слід співвідносити з поняттям «права на землю», як ціле з частиною. Зроблено висновок про те, що «права на землю» займають центральне місце в системі усіх земельних прав, оскільки інтерес усіх суб'єктів земельних правовідносин, спрямовується або на набуття прав на землю, або на їх реалізацію, охорону чи захист.

***Ключові слова:** земельні права, права на землю, земельні правовідносини, «стан очікування на право», інтерес.*

Постановка проблеми. Законодавче визначення правових можливостей суб'єктів земельних правовідносин є визначальним фактором їх правової захищеності. При цьому некоректність і неузгодженість законодавчої інтерпретації понять, якими оперує Земельний кодекс України, зумовлює складність у практичному розумінні понять «земельні права» та «права на землю», а також у їх правозастосуванні та розмежуванні.

Стан дослідження. Питання сутності та окремих аспектів реалізації земельних прав та прав на землю досліджували: В.І. Андрейцев, Д.В. Бусуйок, С.В. Гринько, В.К. Гуревський, О.І. Заєць, І.І. Каракаш, Т.О. Коваленко, Т.В. Лісова, П.Ф. Кулинич, А.Г. Мартин, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, К.О. Настечко, О.О. Погрібний, К.І. Рибалка, В.І. Семчик, А.М. Третяк, Д.В. Федчишин, Ю.С. Шемшученко, М. В. Шульга.

Незважаючи на те, що сутність і зміст земельних прав суб'єктів земельних правовідносин та їх прав на землю стали предметом наукових досліджень багатьох науковців у сфері земельного та аграрного права, питанню розмежування цих понять та їх співвідношенню не приділялося належної уваги. Водночас, для уникнення плу-

танини у правозастосуванні понять «земельні права» і «права на землю», вони мають бути визначені та розмежовані між собою правовою наукою, а також відображені в земельному законодавстві.

Метою статті є визначення та розмежування понять «земельні права» та «права на землю».

Виклад основного матеріалу дослідження. Розділом III Земельного кодексу України «Права на землю» передбачено такі права на землю, як право власності на землю, право користування землею (право постійного користування, оренда, концесія), право земельного сервітуту, право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови, а також право проведення розвідувальних робіт на підставі угоди з власником землі або за погодженням із землекористувачем [1]. Водночас, у Земельному кодексі України відсутні законодавчі дефініції понять «права на землю» та «земельні права».

З метою осягнення сутності та змісту досліджуваних правових категорій, слід виходити із змісту поняття прав людини, яке складає основу їх розуміння. Так, П.М. Рабінович до змісту прав людини включає умови та засоби, які складають можливість людини, необхідні для задоволення

потреб її існування та розвитку [2, с.7]. Дійсно, запорукою здійсненості потреб та інтересів суб'єктів будь-яких правовідносин є узгодженість умов і засобів реалізації, охорони і захисту наданих державою правових можливостей. При цьому, діяльність суб'єкта правовідносин вважається правомірною, якщо вона відповідає наданим йому правовим можливостям. Таку діяльність характеризують її внутрішні закономірності та зовнішні прояви, зокрема: суб'єктивно усвідомлена відповідність нормам права і межах дозволеного, спрямованість на досягнення соціального результату, певного інтересу, залежність правомірності результатів такої діяльності від правомірності умов, засобів і способів (форм) її вчинення.

Зважаючи на це, до змісту земельних прав слід включати формально визначені та гарантовані державою умови і засоби реалізації, охорони та захисту правових можливостей, необхідних для задоволення потреб та інтересів усіх суб'єктів земельних правовідносин.

При цьому, слід зважити на некоректність законодавчого визначення поняття земельних правовідносин, яке, виходячи зі змісту ст.2 Земельного кодексу України, може бути застосоване тільки для позначення суспільних відносин щодо володіння, користування та розпорядження землею. Тут, видається доцільним погодитись з думкою В.І. Андрейцева, який назвав таке законодавче визначення земельних відносин невдалим, некоректним, неповним і таким, що звужує межі, зміст розуміння їх, позбавляє можливостей їхнього адекватного і реального втілення оскільки воно може бути застосоване тільки щодо однієї групи відносин – відносин права власності на землю. Правозастосовну придатність такої законодавчої інтерпретації поняття земельних відносин науковець вважає вкрай обмеженою та такою, що потребує конструктивної законодавчої доробки і легалізації [3]. На нашу думку, законодавча дефініція цього поняття мала би узгоджуватися із усіма формально визначеними і гарантованими державою земельними правами та охоплювати відносини у сфері набуття прав на землю, їх реалізації, охорони та захисту, відносини у сфері раціонального використання та охорони земель, а також відносини адміністративного управління сферою використання і охорони земель.

У найбільш загальному розумінні, зміст суб'єктивного права становлять ті правомочності (правові можливості) особи, якими вона володіє: правомочність діяти, правомочність на чужі дії та правомочність на захист. При цьому, перша право-

мочність включає і право на власні фактичні дії, спрямовані на використання корисних властивостей об'єкта права, і право на юридичні дії, і право на прийняття юридичних рішень, друга – право вимагати від іншої сторони виконання обов'язку, який кореспондує певному праву; третя полягає в можливості привести в дію апарат примусу проти зобов'язаної особи, тобто право на примусове виконання обов'язку [4].

Як відомо, право власності на земельні ділянки носить абсолютний характер. Згідно приписів ч. 1, 2 ст. 78 Земельного кодексу України, суб'єктивне право власності на землю – це право володіти, користуватися та розпоряджатися земельними ділянками. Такий нормативний зміст права власності на земельну ділянку передбачає три правомочності власників земельних ділянок на власні дії: володіти, користуватись та розпоряджатись такими земельними ділянками (поза змістом права власності, такі правомочності слід розглядати як окремі суб'єктивні права). При цьому правомочності власників земельних ділянок на чужі дії виявляються у формі обов'язку всіх та кожного утримуватися від посягання на їх право власності в цілому чи в частині окремих правомочностей тощо. Що стосується правомочності на захист власників земельних ділянок, то вона полягає в можливості застосування механізму сили державного примусу для відновлення права власності на земельну ділянку чи окремих правомочностей власника земельної ділянки, у разі їх порушення невиконання або оспорювання.

Конституційний Суд України, у своєму рішенні від 22.09.2005 р. у справі № 1-17/2005 про постійне користування земельними ділянками зробив висновок про те, що гарантуючи громадянам право власності на землю, стаття 13 Конституції України не виключає для них можливості користуватися землею на визначених у законі різних правових титулах [5]. Відтак слід розуміти, що громадяни можуть використовувати земельну ділянку на підставі права власності на неї, на інших правових підставах, відмінних від права власності, а також на підставі зобов'язального права, наданого власником земельної ділянки.

Доречним буде зауважити, що речові права на землю відрізняються між собою в першу чергу за обсягом правомочностей на власні дії, які вони включають. Так, право оренди земельної ділянки включає в себе такі правомочності на власні дії орендаря, як володіння і користування орендованою земельною ділянкою, а також розпорядження орендованою земельною ділянкою в частині

можливості передати її у володіння та користування іншій особі (суборенда). Слід зауважити, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» від 10.07.2018 р., який набрав чинності від 01.01.2019 р., було кардинально змінено підхід до змісту правомочності орендаря в частині розпорядження надавати земельну ділянку в суборенду [6]. Суб'єктивне право постійного користування земельною ділянкою взагалі не включає правомочності розпоряджатися нею. Усі вищевказані правомочності знаходять свій вияв, насамперед, у формі власних дій землекористувачів. Що стосується правомочностей на чужі дії, якими володіють землекористувачі земельних ділянок, то зовнішньою формою їх вияву є обов'язок всіх та кожного утримуватися від посягання на правомочності землекористувачів. Правомочність на захист суб'єктивних прав та інтересів користувачів земельних ділянок, у разі їх порушення, невизнання або оспорювання реалізується у формі звернення до суду із вимогою про захист таких порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів, задля задоволення інтересу на застосування механізму сили державного примусу для відновлення належних землекористувачам суб'єктивних прав та інтересів. Як бачимо, усі вищевказані речові права на землю є похідними від речового права власності на землю та включають менший обсяг правомочностей, визначених законом, ніж у землевласника.

Згідно з приписами частини 6 ст. 118 Земельного кодексу України, громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибної ділянки), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації, подають клопотання до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 Земельного кодексу України. Відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування,

який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 Земельного кодексу України, розглядає клопотання у місячний строк і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні. Підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування об'єкта вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації, схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, проектів землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів, затверджених у встановленому законом порядку.

Зазначене суб'єктивне земельне право включає в першу чергу правомочність на власні дії такого заявника, яка полягає у можливості звернутися до визначених Земельним кодексом України суб'єктів владних повноважень з письмовою вимогою про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

Згідно з приписами абзацу 3 частини 7 статті 118 Земельного кодексу України тільки надання вмотивованої відмови у наданні такого дозволу у встановлений строк (місяць з дня звернення з клопотанням зацікавленої особи) перешкоджає розробці проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, оскільки особа має право замовити розробку такого проекту самостійно виключно у випадках ненадання відповідним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або вмотивованої відмови у його наданні у встановлений строк. Відтак, ненадання відповідним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або вмотивованої відмови у його наданні у встановлений строк не перешкоджає розробці проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, оскільки особа у таких випадках має право замовити розробку такого проекту самостійно.

Наведений спосіб використання наданих законом правомочностей на власні дії такого заявника релевантний правовим висновкам Верховного Суду України у справі № 509/4156/15-а,

згідно яких особа має право замовити проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки без згоди уповноваженого органу, відповідно до абзацу 3 частини сьомої статті 118 Земельного кодексу України, якщо уповноважений орган у місячний строк не надав ні дозволу на його розроблення, ні мотивованої відмови у наданні такого дозволу [7].

При цьому скористається особа земельним процедурним правом замовити розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без надання такого дозволу чи ні залежить від її власного розсуду та водночас не може бути визнана умовою, яка позбавляє його права на отримання від уповноваженого органу після спливу місячного строку дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або вмотивованої відмови у його наданні, а також права на судовий захист у випадку неможливості реалізації права на отримання відповідного дозволу (бездіяльності суб'єкта владних повноважень) або відмови у його наданні після спливу місячного строку (наведена правова позиція викладена в постанові Верховного Суду від 10.01.2019 р. в справі № 820/4555/17 (адміністративне провадження № К/9901/3349/18) [8].

Використання зацікавленою особою процедурного земельного права замовити проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки без згоди уповноваженого органу не позбавляє обов'язку суб'єкта владних повноважень розглянути отриману заяву згідно із чинним законодавством та прийняти відповідне рішення (правомочність заявника такого клопотання на чужі дії). Відтак, слід погодитись із правовою позицією Верховного Суду України, викладеною в постанові від 23.01.2019 р. у справі № 803/667/18, згідно якої, у разі, якщо зацікавлена особа замовила проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки без згоди уповноваженого органу у встановлений строк, вона не позбавляється права на оскарження бездіяльності відповідного органу [9]. При цьому, до предмету доказування у такій справі має входити не лише правомірність дій чи бездіяльності уповноваженого суб'єкта владних повноважень щодо ненадання відповідного дозволу або вмотивованої відмови у його наданні, яке в свою чергу завадило чи не завадило заявникові замовити розроблення проекту землеустрою самостійно, а й правомірності та обґрунтованості конкретних підстав, з яких не було надано дозвіл на розробку конкретного проекту землеустрою.

Таким чином, відмову у наданні дозволу на розробку проекту землеустрою, щодо відведення земельної ділянки, надану у встановлений законом строк слід вважати рішенням, без якого не може бути реалізоване право на отримання земельної ділянки у власність. Це означає, що вказане рішення уповноваженого органу може бути оскаржене зацікавленим заявником шляхом звернення до адміністративного суду з позовом про визнання протиправною відмови суб'єкта владних повноважень у наданні дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, а також про зобов'язання такого суб'єкта вирішити питання надання такого дозволу заявникові з урахуванням його правової оцінки, наданої судом.

Як бачимо, земельні права громадян України як суб'єктів земельних правовідносин мають класичний склад правомочностей: на власні дії, на чужі дії, і на захист та водночас відрізняються за своїм нормативним змістом. При цьому варто зауважити, що у ч.2 ст.152 Земельного кодексу України закріплені юридичні гарантії власників земельних ділянок та землекористувачів, які передбачають можливість вимагати усунення будь-яких порушень їх прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, а також право на відшкодування завданих їм збитків. Водночас, у ч. 1 ст. 152 Земельного кодексу України наявна гарантія тільки щодо рівності умов захисту прав власності на землю громадян та юридичних осіб. Така законодавча інтерпретація є не зовсім коректною, оскільки і рівність умов захисту прав громадян та юридичних осіб, як землекористувачів, і рівність умов захисту їх інших земельних прав потребує аналогічного законодавчого закріплення.

Доцільність існування земельних прав суб'єктів земельних правовідносин об'єктивно зумовлюється їх земельними інтересами. При цьому, інтерес суб'єкта до будь-якого блага (в тому числі щодо набуття окремих прав на землю), може виникнути тільки після того, як він усвідомить свою потребу у ньому. Проявом інтересу на отримання бажаного блага є цілеспрямоване волевиявлення зацікавленого суб'єкта, спрямоване на використання об'єктивних правових можливостей (умов та засобів) діяти певним чином для задоволення наявної потреби вже як суб'єкта певних правовідносин (в тому числі земельних). Відтак, слід погодитись із міркуваннями Д.В. Федчишина стосовно того, що в самому процесі реалізації земельних прав їх суб'єктами

здійснення земельних інтересів відбувається шляхом їх перетворення із використаних повноважень та правомочностей [10, с. 142].

Виходячи зі змісту ст.15 ЦК України, інтерес є правовою категорією, подібною до суб'єктивного права. При цьому, у максимально чіткому розумінні змісту та суті інтерес не є ані благом, ані потребою, ані ціллю [11, с. 6], однак його поняття тісно з ними пов'язане.

Етимологічний зміст слова «інтерес» включає: а) увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вагу; значення; в) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; г) прагнення, потреби; д) те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам; вигоду, користь, зиск. У загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. В юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 01.12.2004 р. у справі № 1-10/2004 про охоронюваний законом інтерес, зробив висновок про те, що поняття охоронюваного законом інтересу, яке вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [12].

На думку Є.В. Івашева, об'єктом потреби слугує, насамперед, предмет її задоволення як такий, а об'єктом інтересу – соціальні відносини, установи, інститути, що відіграють визначальну роль у життєдіяльності цієї соціальної спільноти [13].

В будь-якому випадку, захист прагнення до користування конкретним благом нерозривно пов'язаний із захистом правових можливостей зацікавленого суб'єкта правовідносин, оскільки його поведінка спрямовується через визначений державою процедурно-юридичний механізм набуття, реалізації, охорони та захисту правових можливостей, необхідних для задоволення потреб.

У процесі набуття прав на землю, їх реалізації, охорони і захисту, зацікавлений правоволоділець, реалізуючи свої інтереси, вступає в різні правовідносини, склад яких відрізняється і за об'єктом, і за змістом. При цьому, залежно від виду правовідносин, зацікавлений правоволоділець як їх суб'єкт володіє різними соціально-юридичними властивостями (правоздатність, дієздатність). Це означає, що спрямованість інтересів визначає зміст правовідносин, які виникають у реальній дійсності.

Спрямовуючи свій інтерес на набуття прав на землю, громадяни України вступають у динамічні регулятивні правовідносини (чи навіть в охоронні правовідносини), реалізуючи процедурні земельні права, які відмінні від самих прав на землю (тобто зацікавлений суб'єкт майнового права ще не має, але перебуває в «стані очікування на право» та навіть може звернутися за захистом такого очікування, оскільки інтерес, спрямований на набуття права на землю, охороняється законом нарівні з самими правами на землю). У цих правовідносинах право на земельну ділянку як конкретне соціальне благо, яке є об'єктом потреби зацікавленого суб'єкта, відсутнє. Натомість, поведінка суб'єкта, зумовлюється загальним змістом формально визначених та гарантованих державою правових можливостей, і хоча прямими правовими приписами не передбачена, та є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони.

Відтак, очевидним є те, що механізм захисту інтересу на набуття прав на землю є однаковим із механізмом захисту самих прав на землю, що також підтверджується змістом правових висновків Верховного Суду України, згадуваних вище.

Приписи розділу V Земельного кодексу України «Гарантії прав на землю» вказують на те, що законодавча інтерпретація способів захисту прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки (ч. 3 ст. 152 Земельного кодексу України) стосується не тільки захисту прав на землю (права власності, права землекористування, тощо), а й інших земельних прав та земельних інтересів.

Наприклад, приписи п. г ч. 3 ст. 152 Земельного кодексу України про можливість громадянам здійснити захист своїх прав на земельні ділянки шляхом обрання такого способу його захисту, як визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, кореспондуються з приписами ч. 10 ст. 118 Земельного кодексу України, згідно яких відмова органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у передачі земельної ділянки у власність або залишення клопотання без розгляду можуть бути оскаржені до суду. Приписи вказаних статей Земельного кодексу України є наочним прикладом того, що попри відсутність права власності на земельну ділянку, інтерес на набуття матеріального права на неї заснований на наданих державою правових можливостях також перебуває під її охороною.

Зміст законодавчих приписів про набуття та реалізацію (в тому числі припинення) прав на землю, які містяться в Розділі IV Земельного кодексу України, вказує на те, що поняття земельних прав є ширшим, ніж поняття прав на землю.

На думку О.І. Заєць, з точки зору захисту, категорія «земельні права» в суб'єктивному розумінні повинна включати в себе «права на землю» [14, с. 93]. З такими міркуваннями О.І. Заєць слід погодитись, виходячи з того, що об'єктивна наявність у суб'єкта права не є свідченням його волевиявлення на фактичне набуття такого права, юридичного факту набуття ним такого права, отримання від держави офіційного визнання такого права, його реалізації, охорони і захисту.

Беручи до уваги зміст Розділу V Земельного кодексу України слід також сказати, що визначаючи гарантії прав на землю, ним комплексно

не охоплено гарантії усіх земельних прав, які фрагментарно регламентовані в інших розділах Земельного кодексу України.

Висновки. Проведений аналіз земельного законодавства України дозволяє зробити висновок про те, що спрямовуючи свій інтерес на набуття прав на землю, громадяни України вступають у динамічні регулятивні правовідносини (чи навіть в охоронні правовідносини) та реалізують процедурні земельні права, які відмінні від самих прав на землю (тобто зацікавлений суб'єкт майнового права ще не має, але перебуває в «стані очікування на право» та навіть може звернутися за захистом такого очікування, оскільки інтерес, спрямований на набуття прав на землю, охороняється законом нарівні з самими правами на землю).

Поняттям земельних прав, в суб'єктивному розумінні, слід охоплювати об'єктивно зумовлену, формально визначену та гарантовану державою сукупність правових можливостей задоволення потреб та реалізації інтересів усіх суб'єктів земельних правовідносин.

Поняттям прав на землю у суб'єктивному розумінні слід охоплювати ті земельні права, якими володіють власники і користувачі земельних ділянок задля задоволення потреб та реалізації інтересів як суб'єктів земельних правовідносин.

З теоретичної та практичної точок зору поняття «земельні права» слід співвідносити з поняттям «права на землю» як ціле з частиною. «Права на землю» займають центральне місце в системі усіх земельних прав, оскільки інтерес усіх суб'єктів земельних правовідносин спрямовується або на набуття прав на землю, або на їх реалізацію, охорону чи захист.

Список літератури:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 27.03.2019).
2. Права людини і громадянина: навч. посіб. / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. - Київ : Атіка, 2004. – 463 с.
3. Андрейцев В.І. Земельні правовідносини за чинним земельним кодексом України: міфи та реальність. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип. № 68, 2005. – С. 47-51. – с. 51 URL: http://papers.univ.kiev.ua/1/jurydychni_nauky/articles/andreytsev-v-land-legal-relations-under-the-land-code-of-ukraine-currently-in-fo_17794.pdf (дата звернення: 27.03.2019).
4. Човган В.О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Монографія / В.О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група». – Харків: Права людини, 2017. – 608 с. – С.57 URL: <https://books.google.com.ua/books?isbn=6177266940> (дата звернення: 27.03.2019).
5. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року у справі № 1-17/2005 за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) / Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата звернення: 27.03.2019).

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» від 10.07.2018 року № 2498-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#n26> (дата звернення: 27.03.2019).

7. Постанова Верховного Суду України від 17 грудня 2018 року у справі № 509/4156/15-а (адміністративне провадження № К/9901/7504/18) / Верховний Суд України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78626478> (дата звернення: 27.03.2019).

8. Постанова Верховного Суду від 10 січня 2019 року в справі № 820/4555/17 (адміністративне провадження № К/9901/3349/18) / Верховний Суд України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79130576> (дата звернення: 27.03.2019).

9. Постанова Верховного Суду від 23 січня 2019 року в справі № 803/667/18 (адміністративне провадження № К/9901/59922/18) / Верховний Суд України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79439283> (дата звернення: 27.03.2019).

10. Федчишин Д.В. Щодо форм реалізації земельних прав // Еволюція правового регулювання земельних, аграрних та екологічних відносин: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листопада 2016 р.) / за заг. ред. П.Д. Пилипенка – Львів, 2016. – С. 142–143.

11. Венедиктова І.В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве: монография / И.В. Венедиктова. – Х. : Точка, 2012. – 508 с.

12. Рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 року у справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) / Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04> (дата звернення: 27.03.2019).

13. Івашев Є.В. Людські потреби, інтереси, цінності як підґрунтя аксіології права / Є.В. Івашев // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 1(3). – С. 57–64. URL: [https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewifxZrYmqPhAhUlpYsKHRLKCGwQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbuv%2Fcgiiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Faymvs_2012_1\(3\)_8.pdf&usq=A0vVaw1DnOzKbcfXgGQhKI_ZwZwn](https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewifxZrYmqPhAhUlpYsKHRLKCGwQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbuv%2Fcgiiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Faymvs_2012_1(3)_8.pdf&usq=A0vVaw1DnOzKbcfXgGQhKI_ZwZwn) (дата звернення: 27.03.2019).

14. Заєць О.І. Земельні права за законодавством України // Еволюція правового регулювання земельних, аграрних та екологічних відносин: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листопада 2016 р.) / за заг. ред. П.Д. Пилипенка – Львів, 2016. – С. 93–94.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И РАЗГРАНИЧЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ЗЕМЕЛЬНЫЕ ПРАВА» И «ПРАВА НА ЗЕМЛЮ»

Статья посвящена исследованию содержания и сущности земельных прав субъектов земельных правоотношений и их прав на землю. Автором предложено собственные определения понятий «земельные права» и «права на землю». Обосновано, что понятие «земельные права» следует соотносить с понятием «права на землю», как целое к части. Сделан вывод о том, что «права на землю» занимают центральное место в системе всех земельных прав, поскольку интерес всех субъектов земельных правоотношений, направляется либо на приобретение прав на землю, либо на их реализацию, охрану или защиту.

Ключевые слова: земельные права, права на землю, земельные правоотношения, «состояние ожидания права», интерес.

DEFINITION AND DIFFERENTIATION OF THE CONCEPTS OF «LAND RIGHTS» AND «RIGHTS TO LAND»

The article is devoted to the analysis of the content and essence of the land rights of the subjects of land legal relations and their rights to land. The author suggests her own definition of the concepts of «land rights» and «rights to land». The author emphasizes, that the concept of «land rights» should be correlate with the concept of «right to land» as a whole with a part. It is concluded, that «rights to land» occupy a central place in the system of the all land rights, because all subjects of land legal relations are interested in acquisition of the rights to land, their realization, guard or protection.

Key words: land rights, rights to land, land relations, «state of waiting for the right», interest.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.73:336.14

Єфіменко Л.Л.

Університет державної фіскальної служби України

Тарасюк О.Б.

Державна фіскальна служба України

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ: ДОСВІД США ТА НІМЕЧЧИНИ

У статті узагальнено досвід США та Німеччини щодо практичного застосування інституту медіації в податкових правовідносинах. Охарактеризовано сутність та особливості даної процедури під час врегулювання податкового спору, зокрема окреслено доцільність застосування медіації у сфері податкових правовідносин в Україні.

Ключові слова: альтернативне врегулювання спорів, податкова медіація, податкові спори, досудове врегулювання спору, світові тенденції застосування податкової медіації.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день медіація є доволі актуальною темою для обговорення в українських правових колах, у тому числі є однією з найпопулярніших форм урегулювання конфліктів у всьому світі. Незважаючи на те, що Україна перебуває тільки на початковому етапі формування вітчизняної моделі закріплення інституту медіації, все-таки ідеї упровадження цього інституту в систему українського законодавства підтримують як науковці, так і практики. Потрібно зазначити, що такий інтерес є цілком доречним, позаяк відповідає прагненням України інтегрувати до Європейського Союзу й адаптувати своє законодавство до європейського. З моменту набуття Україною незалежності відбулися позитивні зміни в системі законодавства, судоустрою і судочинства, що безпосередньо пов'язано з вирішенням різних видів конфліктів, а уміння домовлятися стає прерогативою у більшості соціальних верств населення. Особливої уваги потребує питання застосування альтернативних способів врегулювання спорів, зокрема щодо розв'язання податкових спорів (оскарження рішень податкових органів в адміністративному порядку, судовий розгляд).

Стан дослідження. В сучасному світі виникає велика кількість спорів, а особливо це стосується

податкової сфери. Все це потребує нових способів їх вирішення як судовою системою, так і позасудовими способами. Міжнародний досвід свідчить, що подолати такі суперечки можливо не тільки шляхом застосування традиційного судочинства, але й застосовуючи при цьому альтернативні способи вирішення спору. У вітчизняній науковій літературі відсутні комплексні дослідження інституту альтернативного вирішення податкових спорів, тому сьогодні нагальною є потреба у глибокому теоретичному осмисленні правової природи застосування медіації в податкових правовідносинах, ефективність її використання та перспектив запровадження в Україні шляхом аналізу позитивного міжнародного досвіду.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз правового забезпечення й практики застосування альтернативних способів вирішення податкових спорів в США та Німеччині, виявити позитивні та негативні фактори запровадження даної процедури у сфері податкових правовідносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить сучасна практика, основною причиною виникнення конфліктних ситуацій у податкових правовідносинах є постійне протистояння між

інтересами платника податків та податковим органом, який спрямовує основну свою діяльність на задоволення публічних інтересів суспільства. Потрібно звернути увагу, що сучасний адміністративний порядок розгляду податкового спору є також недосконалим та не в повному обсязі може забезпечити дотримання таких основоположних принципів як об'єктивність та незалежність. У даному випадку більшість спірних питань розглядається через прийняття рішення в односторонньому порядку податковим органом. Що стосується судового розгляду, то негативним тут є потреба у значних публічних ресурсах для реалізації відповідної процедури та тривалий час проведення. На відміну від загальноприйнятих судових процедур вирішення спірних питань у податкових правовідносинах, особливістю та прерогативою альтернативного способу вирішення спору є мінімізація витрат на розгляд спорів в межах найкоротших строків.

Нині альтернативні способи вирішення податкових спорів широко застосовуються у зарубіжних країнах, зокрема шляхом застосування податкової медіації. На нашу думку, для розуміння того, як саме працює механізм вирішення податкових спорів шляхом застосування податкової медіації, доцільно проаналізувати закріплення інституту медіації та його реалізації в тих країнах, де вона є ефективною та має давні традиції вирішення спорів.

З-поміж різноманіття альтернативних способів вирішення конфліктних ситуацій в зарубіжних країнах особливої уваги потребує досвід США. Завантаженість судового процесу, тривалість термінів розгляду справ, значні судові витрати та формалізація процедур, які відбувалися в США протягом тривалого часу стали поштовхом до пошуку кращих ніж суд способів вирішення податкових спорів та появи альтернативних методів їх врегулювання. Звичайно, ці способи не є універсальним рішенням і не можуть в повному обсязі замінити звичайне адміністративне і судове оскарження рішень, однак з досвіду США можна зробити висновок, що такі способи є додатковою гарантією захисту прав платника податків і їх поява в податковому законодавстві та правозастосовній практиці повинні тільки заохочуватися.

Зазначимо, що у 2001 році в США було прийнято «Уніфікований акт про медіацію» («Uniform Mediation Act») [1]. Відповідний нормативно-правовий документ передбачає конфіденційність інформації, повідомленої сторонами під час процедури медіації, однак містить перелік видів

інформації, що підлягає розголошенню (стаття 6), а саме:

- інформація, що міститься в угоді, підписана сторонами;
- інформація, яка доступна для громадськості відповідно до чинного законодавства;
- інформація, що припускає загрозу або планування нанесення тілесних ушкоджень іншій особі або вчинення дій насильницького характеру;
- інформація, яка навмисно використовується для планування злочину або замаху на його вчинення, а також для того, щоб приховати сліди скоєного злочину;
- інформація, що вимагається для того, щоб довести або спростувати претензію або скаргу, подану щодо неналежного здійснення професійних функцій або вчинення злочинної недбалості медіатором, а також у деяких випадках стороною процедури медіації або його представником й іншим учасником процедури під час її проведення;
- інформація, яка вимагається для того, щоб довести або спростувати жорстоке поведіння, зневагу або експлуатацію в розгляді, у якому є стороною орган із захисту дітей.

Нині суди США стали основним інструментом в сфері використання механізмів медіації, зокрема це стосується й податкової медіації, тому у більшості випадків залучення сторін до мирного врегулювання спору є прерогативою судової системи цієї країни. Зауважимо, що тільки 5% справ, поданих до суду США, направляються на розгляд, решта вирішуються мирним шляхом. Таким чином, в США вирішення спірних питань у будь-якій сфері мирним шляхом та на добровільних засадах є першоосновою, а система права спрямована саме на добровільність вирішення таких конфліктів. Цікавим є той факт, що професія медіатора в США є дуже затребуваною. Під час переговорів завжди залучається медіатор, зокрема медіаційна практика активно висвітлюється у засобах масової інформації. Досить доречним та актуальним є опублікування основних проблемних питань в спеціалізованих журналах, які випускаються шокварталу та надають можливість простим громадянам вивчати практику застосування медіаційних послуг в різних напрямках.

Податкова Служба США пропонує різні програми медіації для розв'язання податкових спорів. Особливістю відповідних програм є те, що вони спрямовані на застосування різних способів щодо вирішення конфліктних ситуацій, а зацікавлена

особа має можливість обрати прийнятний для себе спосіб врегулювання спору. Так, наприклад, під час застосування програми швидкої медіації, позитивною стороною є те, що для вирішення виниклої суперечки можна залучати кваліфікованого посередника (медіатора), який вислуховує позиції сторін і на основі цього приймає рішення, яке влаштовує сторони. Потрібно зазначити, що дана процедура може бути застосована тільки до малого бізнесу, у тому числі кожна зі сторін може зупинити процес в будь-який момент до тих пір, поки угода не укладена. Що стосується великого і середнього бізнесу, то в США у такому випадку для вирішення спірних питань в податковій сфері діє спрощена адміністративна процедура прискореного розгляду податкових спорів (Fast Track Settlement) [2]. Вона є аналогічною процедурі швидкої медіації, однак є доступною для певної категорії платників податків (великі організації та організації з міжнародною участю, малих підприємств та самозайнятих осіб). Потрібно зазначити, що дана процедура застосовується на стадії здійснення податкового контролю щодо платника податків до винесення підсумкового рішення за результатами заходів податкового контролю.

Звертаємо увагу, що законодавством США встановлені певні обмеження для проведення цієї процедури, зокрема це стосується термінів її проведення, який включає 120 днів для спорів за участю великих платників податків з міжнародним елементом та 60 днів для інших випадків. Досить зручним є те, що застосування вищевказаної процедури здійснюється на добровільних засадах зацікавлених осіб у вирішенні спору, а для початкового етапу її проведення необхідна тільки письмова згода сторін, у тому числі припинити відповідний розгляд спору платник податків може у будь-який момент.

Також досить цікавим є досвід США у сфері вирішення податкових спорів із застосуванням ранньої передачі справи на розгляд, суть якої полягає в можливості її застосування з ініціативи платника податків в період проведення податкової перевірки податкової декларації платника податків. Основною прерогативою такої процедури є те, що на розгляд виносяться тільки спірні питання. Звертаємо увагу, що це не стосується питань, які не викликають суперечок, тому їх податкова перевірка продовжується та не впливає на вирішення спірних питань шляхом застосування медіації.

Якщо узагальнити більшість випадків між застосування медіації в податкових спорах США, то можна виокремити такі основні питання в

межах яких використання способів медіації є найбільш затребуваними:

1) чи дотримано вимоги щодо збирання, правильного обрахування та сплати податку з фізичних осіб, соціального страхування або акцизного збору;

2) чи намагалася особа умисно ухилитися від правильного обрахування або сплатити податків та зборів;

3) перевірка повноти нарахування та своєчасності перерахування страхових внесків до Цільового фонду;

4) достовірність поданих платником податків відомостей щодо корпоративних платежів;

5) правильність обрахування ставки податку на прибуток корпорацій [3].

Позитивним є також той факт, що в США, на відміну від інших країн (наприклад, Німеччина, Нідерланди, Австралія), відсутня плата за використання послуг працівника Апеляційної інстанції як медіатора. Це надає можливість платнику податків отримати кваліфіковану безкоштовну консультацію, у тому числі скористатися можливістю узгодити суперечливі питання та вирішити спір на досудовій стадії вирішення справи, що значно скоротить час для подальших процедурних дій обох конфліктуючих сторін.

На даний час ще однією країною, яка широко вивчає та застосовує процедуру медіації в податкових правовідносинах, є Німеччина. Зокрема, в липні 2012 року в національне законодавство Німеччини було запроваджено Директиву ЄС 2008/52/EWG («Директива ЄС»), шляхом прийняття «Закону про сприяння медіації та інших методів вирішення спорів у позасудовому порядку» (Gesetz) zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung, BGBl, 2012 I, 1577, далі – «Закон») [4]. Відповідний Закон вперше здійснює кодифікацію медіації та пов'язаних з нею положень в німецьке законодавство, що передбачає, серед іншого, основні принципи, процедурні правила та мінімальні обов'язки медіатора.

Закон посилається на три види проваджень процедури медіації: стандартна позасудова медіація, позасудова медіація за пропозицією суду, медіація у судових примирних процедурах. Ці три типи відрізняються по відношенню до того, як вони починаються, і з точки зору особи, яка виконує роль медіатора. Також Закон встановлює правила та стандарти для позасудової медіації як незалежного провадження, яке ґрунтується виключно на рішенні сторін знайти мирову угоду,

що врегульовано відповідним нормативно-правовим документом та не пов'язано з судовим провадженням. У даному випадку, коли виникає суперечка, сторони можуть застосувати у провадженні медіацію, яка базується або на спеціальній угоді на цьому конкретному етапі вирішення спору, або на застереженні про медіацію в договорі, що лежить в основі спору. Таким чином медіація (зокрема, це стосується й медіації у податкових спорах) може бути узгоджена сторонами як перший крок у багаторівневому механізмі вирішення спорів, згідно з яким арбітраж або судовий процес стають допустимими тільки після того, як медіація не задовільнить вимоги конфлікуючих сторін.

На сьогодні у Німеччині не зафіксовано нормативно-правових актів, які би встановлювали чіткі вимоги до освіти та підготовки медіаторів, а також відсутні обмеження щодо доступу до даної професії. Цікавим є той факт, що медіатори самі несуть відповідальність за забезпечення наявності необхідних знань та досвіду для належного виконання функцій з примирення сторін. Зокрема, Федеральне міністерство юстиції Німеччини наділене повноваженням вводити в дію деякі положення про початкову та подальшу підготовку сертифікованих медіаторів та про стандарти, які застосовуються до інституцій, що займаються початковою та подальшою підготовкою медіаторів. Однак, з практичної точки зору досить нечасто за ініціативи Федерального міністерства юстиції Німеччини проводиться відповідна процедура, а у більшості випадків підготовка медіаторів здійснюється спеціалізованими асоціаціями, організаціями, університетами, компаніями тощо. Що стосується фінансування медіаційних послуг, то на законодавчому рівні це не прописано та вважається предметом угоди між приватним медіатором та сторонами спору. Зокрема, загально-статистичних даних щодо вартості послуг медіаторів також не зафіксовано, так як в середньому вартість медіації коливається від 80 до 250 євро за годину.

В Німеччині досить часто за згодою сторін суддя, у провадженні якого перебувала справа, може передавати її своєму колезі – судді-медіатору (чинному судді, який пройшов курс навчання медіації). У зв'язку з такими обставинами, суддя-медіатор зобов'язаний зв'язатися зі сторонами і домовитися про час проведення примирної процедури. Звертаємо увагу, що на даний момент процедура, яку здійснює суддя-медіатор, називається не медіацією, а примирною процедурою (Guterverfahren), яка не включає в себе винесення рішення, а ставить за мету вирішити справу без

винесення судового рішення шляхом застосування мирової угоди.

Зазначимо, що в Німеччині застосування медіації сторонами податкового спору використовується в якості першого ступеню в рамках багаторівневого механізму вирішення спорів. У даному випадку, як і в США, арбітражні або судові розгляди можуть бути допустимими тільки у випадку, коли спір не можна вирішити шляхом застосування медіації.

Процедура проведення медіації для врегулювання податкових спорів в Німеччині включає в себе певні етапи, які зображено на рисунку 1.

Таким чином, початковим етапом в процедурі проведення медіації для врегулювання податкових спорів у Німеччині є протест до тієї самої інстанції, яка прийняла рішення. Така процедура здійснюється протягом одного місяця з моменту повідомлення. У більшості випадків такий спір відповідна інстанція намагається вирішити в короткі терміни та реалізується в неофіційному порядку, шляхом переговорів з платником податків. Цікавим є той факт, що зазвичай проведення таких переговорів носить позитивний характер, а більшість протестів за таких обставин зникають після їх закінчення. Однак, не є виключенням й супроводження подальших процесуальних дій зацікавлених осіб.

Зокрема, як зазначено на рис. 1, сторони конфлікту за результатами проведення податкової медіації можуть: усвідомити неправомірність своїх дій; протест може бути прийнятим, так як виникли нові факти щодо спору і платник податків має значні переваги у вирішенні спору; сторони розуміють, що потрібно знайти інше рішення, яке повинно задовільнити обидві сторони.

Якщо ж справа не вирішується у відповідній інстанції, то вона направляється безпосередньо до апеляційної інстанції, яка також вирішує дане питання неформально та в короткі терміни шляхом переговорів з платником податків. У випадку, коли платник податків знову-таки залишається незадоволений відповідними переговорами, він може звернутися до суду протягом одного місяця для врегулювання даного рішення в судовому порядку.

Тобто, досвід Німеччини засвідчує, що судові процедури мають місце тоді, коли платник податків спочатку використав усі позасудові методи вирішення справи (шляхом медіації), а тільки після цього у разі незадоволення власних інтересів має можливість звернутися до суду із клопотанням щодо вирішення цього питання в судовому порядку.

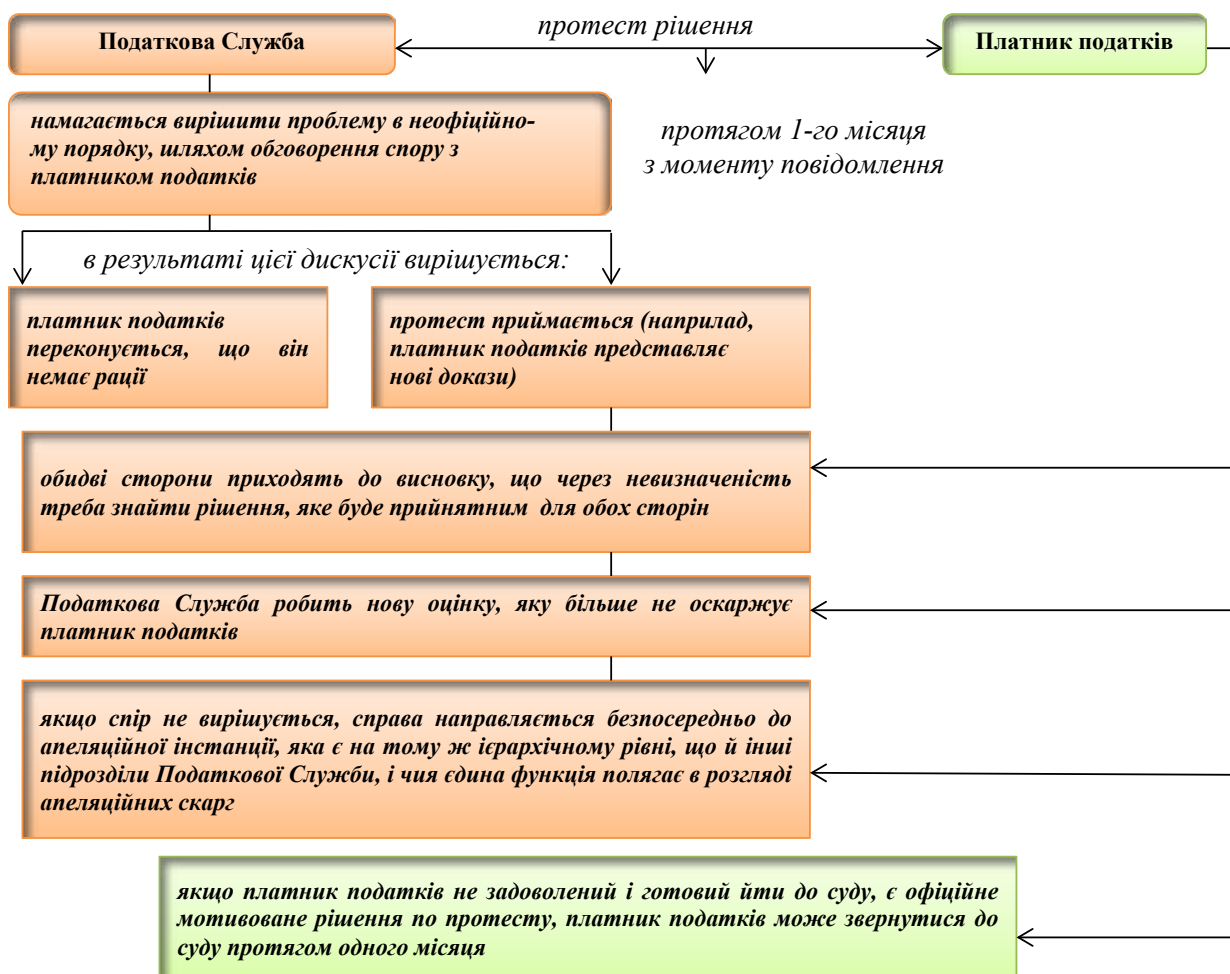

Рис. 1. Основні етапи проведення медіації для врегулювання податкових спорів в Німеччині [5]

Таким чином, узагальнюючи досвід Німеччини у сфері застосування медіаційних послуг для врегулювання податкових спорів можна зробити такі висновки:

- медіація не фінансується урядом, а вартість послуг медіатора законодавчо не встановлено (дане питання узгоджується під час укладання угоди про надання медіаційних послуг);
- більшість медіаторів пропонують свої послуги у вільному режимі, що означає, що сторони повинні платити за них, і не кожен може це дозволити;
- основна частина німецьких медіаторів має професійний досвід, наприклад, психологи, соціальні працівники, економісти або адвокати, однак більшість працюють у приватній практиці;
- термін «медіатор» не закріплено на законодавчому рівні Німеччини;
- запроваджено так звану «сертифікацію медіаторів», тобто медіатори мають можливість отримати сертифікат або бути акредитованими асоціаціями медіаторів на основі власних стандартів кваліфікації;

– функціонують навчальні курси, тривалість яких зазвичай становить близько 200 годин, зокрема зосереджено увагу на навичках спілкування та етичній практиці медіації. Для підтвердження акредитації медіатори повинні документувати 30 годин постійного професійного розвитку кожні три роки [6].

На основі цього потрібно констатувати факт, що потреба у застосуванні медіаційних послуг в Німеччині значно зросла, а процедура медіації досить ефективно функціонує в системі правосуддя Німеччини. Цікавим є той факт, що судді виступали не тільки керівниками пілотних проєктів щодо впровадження та реалізації медіації при судах, але й досить часто залучалися як медіатори, що також позитивно відобразилося на швидкому розповсюдженні переваг медіації серед фахівців. У тому числі, у більшості німецьких шкіл з правових дисциплін функціонують курси медіації.

Звичайно, не можна говорити про досконалість медіації в податковій сфері Німеччини, позаяк ще є й невирішені питання, які потребують законодавчого врегулювання та практичного застосування.

Однак, податкова медіація в Німеччині, як і в інших європейських країнах, зазнала певного розвитку, можливо, повільніше, ніж в США, але створила міцну основу. Її орієнтація на конструктивне управління процесом комунікації та її дещо менш поспішний підхід підкреслюють вивчення конфліктів та спільне прийняття рішень, а також відмінюють необхідність швидких компромісів.

Висновки. Узагальнюючи позитивний динамічний розвиток інституту податкової медіації в таких країнах як США та Німеччина вважаємо, що відсутність правових засад запровадження інституту медіації в податковій правовідносини України обмежує розвиток ДФС України у напрямі відновлення довіри платників податків до державних фіскальних органів, побудови

партнерських відносин з платниками податків, швидкості пошуку справедливого рішення на принципах паритетності сторін та отримання справедливих сум оподаткування до бюджету. Відповідно постає потреба у здійсненні оцінки кращих світових практик в частині досвіду застосування податкової медіації та розробці рекомендацій щодо запровадження процедурно-правового регулювання розв'язання податкових спорів в Україні. Адже запровадження медіації в систему розгляду податкових спорів дозволить зменшити кількість рішень, що оскаржуються, зміцнить авторитет фіскальних органів та довіру до них з боку платників податків та населення загалом, підвищить якість роботи фіскальних органів.

Список літератури:

1. The Uniform Mediation Act (Enacted by NCCUSL on August 16, 2001). URL: http://www.uniformlaws.org/shared/docs/mediation/mediat_am00.pdf.
2. The official website of the USA. URL: <http://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p4539.pdf>
3. The official website of the USA. URL: http://www.irs.gov/irb/2011-04_IRB/ar11.html#d0e12601
4. Mediation Act (MediationsG) // Federal Law Gazette. – 2012. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_mediationsg/englisch_mediationsg.html
5. The official website of Germany. URL: http://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Monatsberichte/2012/10/Inhalte/Kapitel-3-Analysen/3-4-einspruchsbearbeitung-in-finanzaemtern.html?_act=renderPdf&_iDocId=283580
6. Mediation «made in Germany» – a quality product. (2012) 23 ADRJ 61. URL: <https://www.researchgate.net/publication/228096531>

МЕДИАЦИЯ КАК СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ НАЛОГОВЫХ СПОРОВ: ОПЫТ США И ГЕРМАНИИ

В статье обобщен опыт США и Германии по практическому применению института медиации в налоговых правоотношениях. Охарактеризованы сущность и особенности данной процедуры во время урегулирования налогового спора, в том числе обозначена целесообразность применения медиации в сфере налоговых правоотношений в Украине.

Ключевые слова: альтернативное урегулирование споров, налоговая медиация, налоговые споры, досудебное урегулирование спора, мировые тенденции применения налоговой медиации.

MEDIATION AS A WAY FOR SOLVING TAX DISPUTES: THE US AND GERMANY EXPERIENCE

The article summarizes the experience of the USA and Germany on the practical application of the mediation institute in tax legal relations. The essence and peculiarities of this procedure during the settlement of a tax dispute are described, in particular, the expediency of the application of mediation in the field of tax legal relations in Ukraine is outlined.

Key words: alternative dispute resolution, tax mediation, tax disputes, pre-court dispute resolution, world trends of tax mediation use.

Ковальов С.В.

Департамент адміністративних послуг Маріупольської міської ради

СТАТУС ПРАЦІВНИКІВ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена визначенню поняття, сутності та особливостей статусу працівників антикорупційних органів України та обґрунтуванню практичних рекомендацій щодо удосконалення положень адміністративного законодавства. В статті розглянуто правовий аспект статусу працівників антикорупційних органів України, зокрема їх повноваження, компетенцію та принципи діяльності. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо удосконалення положень адміністративного законодавства. Проведено комплексний аналіз поняття, сутності та особливостей статусу працівників антикорупційних органів України.

На основі дослідження виявлено перспективні напрямки вдосконалення статусу працівників антикорупційних органів України.

Ключові слова: корупція, антикорупційні органи, антикорупційне законодавство, антикорупційні механізми, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Вирішення завдань щодо запобігання та протидії корупції на різних рівнях і в різних сферах функціонування органів державної та місцевої влади є однією з найбільш актуальних соціальних проблем сучасності для багатьох країн світу, і в першу чергу – України. Так, питання, пов'язані з корупцією та визначенням шляхів її подолання, привертають все більшу стурбованість і увагу не лише теоретиків-дослідників та практиків, але насамперед працівників новостворених антикорупційних державних органів. Такими працівниками є військовослужбовці, державні службовці, особи начальницького складу, наймані робітники, статус яких не визначений повністю. Кожна з цих категорій має свої відмінності та спільні ознаки правового статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем, пов'язаних з корупцією, виникненням корупційних ризиків та напрацюванням механізму запобігання і протидії цьому явищу, приділяли увагу чимало вітчизняних науковців. Результати висвітлені у багатьох публікаціях таких авторів, як В. Авер'янов, В. Білоус, Ю. Битяк, В. Олефір,

І. Коліушко, І. Корж, Т. Кравченко, О. Кузьменко; Р. Мельник; О. Миколенко; І. Мазур, О. Новіков, М. Руденко, В. Сокуренько; А. Сиротін, Н. Сорокіна, О. Терещук, М. Тихомиров та ін.

Формулювання цілей статті. Виходячи з вищезазначеного, мета статті полягає у визна-

ченні поняття, сутності та особливостей статусу працівників антикорупційних органів України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи правовий аспект статусу працівників антикорупційних органів України, спочатку необхідно встановити поняття «працівник» та «антикорупційний орган». Так, термін «працівник» встановлено Законами України «Про охорону праці» [1] (особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)) та «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [2] (фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю), а також Податковим кодексом [3] (фізична особа, яка безпосередньо власною працею виконує трудову функцію згідно з укладеним з роботодавцем трудовим договором (контрактом) відповідно до закону). Отже, підсумовуючи вищевказане, працівником є фізична особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі чи у фізичної особи, яка використовує найману працю, та виконує обов'язки або функції, зокрема трудову, згідно з трудовим договором (контрактом). Поняття «антикорупційний орган» в чинному українському законодавстві не розкрито. Є поняття «органи державної влади» (в Законі України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції

у підприємницькій діяльності» з огляду державного регулювання економіки, а не загальна дефініція), «державний орган» та «корупція», «антикорупційна експертиза» (в Законі України «Про запобігання корупції» [4]). Отже, на підставі вищезазначеної термінології можна сформулювати наступне поняття антикорупційного органу – це орган державної влади, в тому числі колегіальний державний орган, інший суб'єкт публічного права незалежно від наявності статусу юридичної особи, якому згідно із законодавством надані повноваження здійснювати від імені держави владні управлінські функції, які стосуються попередження, виявлення, припинення, розслідування, розкриття корупційних правопорушень, юрисдикція якого поширюється на всю територію України або на окрему адміністративно-територіальну одиницю.

До антикорупційних органів України належать Національне агентство з питань запобігання корупції; Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів; Національне антикорупційне бюро України; Спеціалізована антикорупційна прокуратура; Вищий антикорупційний суд України; Служба безпеки України; Державне бюро розслідувань; Національна поліція України. Отже, статус працівників цих державних органів має певні відмінності та окремі спільні ознаки.

Так, за статтею 10 «Правовий статус членів, працівників апарату та територіальних органів Національного агентства» Закону України «Про запобігання корупції» [4] члени Національного агентства з питань запобігання корупції є державними службовцями; працівниками апарату Національного агентства та його територіальних органів є державні службовці, а також інші працівники, які виконують допоміжні функції. Отже, в цьому агентстві працюють державні службовці, правовий статус яких головним чином визначається Законом України «Про державну службу» [5], а також наймані робітники, трудова діяльність яких визначається трудовим законодавством – Кодексом законів про працю України, законами про працю з питань суспільно-трудових відносин, іншими нормативно-правовими актами.

Аналогічно стаття 8 «Правовий статус працівників Національного агентства» Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» [6] встановлює правовий статус своїх робітників.

Стаття 10 «Працівники Національного бюро» Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [7] визначає, що до працівників Національного бюро належать особи начальницького складу, державні службовці та інші працівники, які працюють за трудовими договорами в Національному бюро. Так, окрім державних службовців та найманих робітників, до складу працівників належать також особи начальницького складу. Такі особи займаються захистом безпеки працівників та учасників судочинства, входять до складу підрозділів швидкого реагування або виконують оперативно-технічну службу. Державні службовці, за Законом, займаються оперативно-розшуковою діяльністю, досудовим розслідуванням, маючи рівень старшого детектива або детектива.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура на правах самостійного структурного підрозділу входить до Генеральної прокуратури України. Стаття 14 «Кількісний склад та структура органів прокуратури» Закону України «Про прокуратуру» [8] показує, що в структурі органів прокуратури також встановлюються посади державних службовців та інших працівників. Статус прокурора встановлено Розділом III «Статус прокурора» відповідного Закону. Так, прокурорами органу прокуратури є: заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, заступник керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури як підрозділу Генеральної прокуратури України, прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. До гарантій незалежності прокурора належать спеціальний порядок призначення та звільнення з посади, притягнення до відповідальності, здійснення процесуальних повноважень, захистом безпеки, прокурорським самоврядуванням тощо. Так, будь-який вплив на діяльність прокурора за межами повноважень відповідних посадових осіб, що встановлено чинним законодавством, є незаконним. Призначення прокурора на посаду є безстроковим, підстави та процедура звільнення з посади регулюються профільним законом. Про початок кримінального провадження стосовно прокурора негайно повідомляється Генеральний прокурор. Прокурор має право звернення з повідомленням про загрозу незалежності до Ради прокурорів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути звернення за його участю та вжити в межах повноважень необхідних заходів для усунення загрози. Існує несумісність обіймання посади прокурора з іншими посадами

на державній службі, в органах місцевого самоврядування, виборними державними посадами; прокурор не має права бути членом політичних партій, брати участь в подібних акціях. Прокурори мають право на активну та пасивну участь у прокурорському самоврядуванні, професійних спілках, громадських організаціях. Аналогічно відповідальності державного службовця, шкода, завдана незаконною діяльністю прокурора, відшкодовується державою, яка має право зворотньої вимоги до такого прокурора.

Законом України «Про Вищий антикорупційний суд України» [9] зазначаються особливості статусу суддів цього суду, які суперечать положенням статті 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10]. До таких особливостей належить цілодобова охорона; інші особливості – забезпечення житлових умов судді, моніторинг доброчесності, підвищення рівня професійної компетентності, тим чи іншим чином вказані в профільному суддівському законі. Так, відповідно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя має спеціальний статус. Суддею є громадянин України, призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Стаття 52 цього Закону вказує на те, що судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді. Перебування на суддівській посаді є безстроковим до досягнення граничного віку перебування на відповідній посаді, визначеній законом (65 років), окремо визначено підстави звільнення або припинення повноважень судді. Також існують стандартні вимоги щодо несумісності, у тому числі неможливість належати до політичних партій, професійних спілок, брати участь в політичних акціях тощо. Суддя має право брати участь у суддівському самоврядуванні, громадських об'єднаннях, національних або міжнародних асоціаціях та організаціях, що мають на меті захист інтересів суддів, судової влади, розвиток юридичної професії та науки. Питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України за пропозицією Ради суддів України.

Згідно Розділу III «Кадри Служби безпеки України» Закону України «Про Службу безпеки України» [11] кадри Служби безпеки України складають: співробітники-військовослужбовці, працівники, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, а також військовослужбовці строкової служби. Військовослужбовці Служби

безпеки України, яких притягнуто до відповідальності за вчинення адміністративного корупційного правопорушення або кримінального правопорушення, підлягають звільненню зі служби. Умови і порядок виконання своїх обов'язків співробітниками-військовослужбовцями Служби безпеки України визначаються укладеним договором (контрактом). На них, а також на військовослужбовців строкової служби поширюється порядок проходження військової служби у Збройних Силах України, визначений законодавством, у тому числі й Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [12]. Трудові відносини працівників, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, регулюються законодавством України про працю.

Законом «Про Державне бюро розслідувань» [13] в статті 14 надається інформація щодо правового статусу працівників бюро. Так, до працівників Державного бюро розслідувань належать особи рядового і начальницького складу, державні службовці, працівники, які уклали трудовий договір із Державним бюро розслідувань. Порядок присвоєння спеціальних звань начальницького складу Державного бюро розслідувань та їх співвідношення з іншими спеціальними, а також військовими званнями і рангами державних службовців затверджується Кабінетом Міністрів України. Трудові відносини працівників Державного бюро розслідувань регулюються законодавством про працю, державну службу та укладеними трудовими договорами (контрактами). За статтею 15, працівники Державного бюро розслідувань не мають права: 1) бути членами і брати участь у створенні чи діяльності політичних партій; 2) бути повіреними третіх осіб у справах Державного бюро розслідувань; 3) використовувати Державне бюро розслідувань, його працівників та майно у партійних, групових чи особистих інтересах. На працівників Державного бюро розслідувань поширюються інші обмеження та вимоги, встановлені Законом України «Про запобігання корупції».

В Розділі III «Система поліції та статус поліцейських» Закону «Про Національну поліцію України» [14] окреслено правовий статус поліцейського. Так, стаття 17 «Поліцейський» встановлює, що поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції. Статтею 18 «Основні обов'язки поліцейського» передбачено, що поліцейський зобов'язаний: 1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів

України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського; 2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва; 3) поважати і не порушувати права і свободи людини; 4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я; 5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді. Поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції. Стаття 19 «Види відповідальності поліцейських» визначається, що у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону. Підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджується законом. Держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень.

Усі державні службовці України використовують як базовий профільний Закон України «Про державну службу». Так, у Розділі II «Правовий статус державного службовця» стаття 7 «Основні права державного службовця» містить наступні положення: державний службовець має право на повагу до себе, чітке визначення посадових обов'язків, належні умови служби, належну оплату праці, соціальне забезпечення, відпустки, професійне навчання, кар'єру, участь у професійних спілках, політичних партіях та об'єднаннях громадян, захист своїх прав як пра-

цівника в адміністративному та судовому порядку, Стаття 8 «Основні обов'язки державного службовця» передбачає, що державний службовець зобов'язаний дотримуватись положень чинного законодавства, правил етичної поведінки, виконувати свої посадові обов'язки на належному рівні, використовувати державну мову в професійній діяльності. Стаття 9 «Підпорядкування державного службовця та виконання наказу (розпорядження), доручення» встановлює, що державний службовець під час виконання посадових обов'язків діє у межах повноважень, визначених законом, і підпорядковується своєму безпосередньому керівнику або особі, яка виконує його обов'язки. Державний службовець зобов'язаний виконувати накази (розпорядження), доручення керівника, видані в межах його повноважень. Стаття 10 «Політична неупередженість» визначає, що державний службовець повинен неупереджено виконувати законні накази (розпорядження), доручення керівників незалежно від їх партійної належності та своїх політичних переконань. Державний службовець не має права бути членом політичної партії та суміщати державну службу із статусом депутата місцевої ради, якщо займає посаду державної служби категорії «А» (обов'язок зупинення членства на час такої служби), обіймати посади в керівних органах політичної партії, у будь-який спосіб використовувати своє службове становище в політичних цілях. Державний службовець не має права організувати і брати участь у страйках та агітації. Стаття 11 «Захист права на державну службу» формулює процедуру встановлення фактів порушення прав або перешкоджання в професійній діяльності державного службовця в адміністративному порядку.

Правовий статус працівника регулюється виключно законами, зокрема, Конституцією України, Кодексом Законів про працю, іншими законами України. Важливими складовими КЗпП є положення, що регламентують правовий статус працівника, який є носієм трудових прав, отже, одним із основних суб'єктів трудових відносин. Умови набуття особою статусу працівника містяться у главі XIII КЗпП «Праця молоді» [15]. Ст. 188 КЗпП визначає чи не єдиною умовою укладення трудового договору – досягнення віку. Відповідно до ч. 1 цієї статті не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16 років. Як виняток, за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть прийматися на роботу особи, які досягли 14 або 15 років. Також для підготовки молоді до продуктивної праці допуска-

ється прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює. Окремі питання визначено в цілому в усіх главах КзпП, але окремо ніяк не встановлюється правовий статус працівника. Це пов'язано як з віком самого Кодексу, який змінюється, але залишається рудиментом радянського законодавства навіть у модернізованому вигляді.

Висновки. При визначенні правового статусу працівників антикорупційних органів було розглянуто поняття «працівник», «антикорупційний орган». Останнього поняття в чинному законодавстві бракує – є лише поняття «органи державної влади» (Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності»), «державний орган», «корупція», «антикорупційна експертиза» (Закон України «Про запобігання корупції»). На основі цих дефініцій було сформульовано наступне поняття антикорупційного органу – це орган державної влади, в тому числі колегіальний державний орган, інший суб'єкт публічного права незалежно від наявності статусу юридичної особи, якому згідно із законодавством надані повноваження здійснювати від імені держави владні управлінські функції, які стосуються попередження, виявлення, припинення, розслідування, розкриття корупційних

правопорушень, юрисдикція якого поширюється на всю територію України або на окрему адміністративно-територіальну одиницю. До антикорупційних органів України належить Національне агентство з питань запобігання корупції; Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів; Національне антикорупційне бюро України; Спеціалізована антикорупційна прокуратура; Вищий антикорупційний суд України; Служба безпеки України; Державне бюро розслідувань; Національна поліція України. Правовий статус працівників антикорупційних органів визначається Конституцією України, Законами України «Про державну службу», «Про запобігання корупції», «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про прокуратуру», «Про Вищий антикорупційний суд України», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Службу безпеки України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національну поліцію України». Потрібно законодавчо встановити поняття «антикорупційний орган», також визначити перелік таких органів. У вищезгаданих законах необхідно не тільки чітко сформулювати особливості правового статусу працівників відповідних органів, але й привести у відповідність з іншими законами, щоб протиріччя не мали змоги впливати на діяльність цих органів.

Список літератури:

1. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. Голос України, 1992.
2. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 №1045-XIV. Голос України, 1999.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Голос України, 2010. № 229-230.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Голос України. 2014. № 206.
5. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Голос України, 2015. № 250.
6. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII. Голос України, 2015. № 233.
7. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. Голос України, 2014. № 206.
8. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Голос України, 2014. № 206.
9. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. Голос України, 2018. № 107.
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Голос України, 2016. № 132-133.
11. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. Голос України. 1992.
12. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. Голос України. 1992.

13. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. Голос України, 2016. № 7.

14. Про Національну поліцію України: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Голос України, 2015. № 141-142.

15. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР, 1971. № 50.

СТАТУС СОТРУДНИКОВ АНТИКОРРУПЦИОННЫХ ОРГАНОВ УКРАИНЫ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Статья посвящена определению понятия, сущности и особенностей статуса сотрудников антикоррупционных органов Украины и обоснованию практических рекомендаций по совершенствованию положений административного законодательства. В статье рассмотрен правовой аспект статуса сотрудников антикоррупционных органов Украины, в частности их полномочия, компетенцию и принципы деятельности. Обоснованы практические рекомендации по совершенствованию положений административного законодательства. Проведен комплексный анализ понятия, сущности и особенностей статуса сотрудников антикоррупционных органов Украины.

На основании исследования выявлены перспективные направления совершенствования статуса сотрудников антикоррупционных органов Украины.

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционные органы, антикоррупционное законодательство, антикоррупционные механизмы, зарубежный опыт.

THE STATUS OF ANTI-CORRUPTION BODIES' EMPLOYEES OF UKRAINE: LEGAL ASPECT

The article is devoted to the definition of the concept, essence and peculiarities of the status of employees of anti-corruption bodies of Ukraine and the substantiation of practical recommendations for improving the provisions of administrative legislation. The article deals with the legal aspect of the status of employees of anti-corruption bodies of Ukraine, in particular their powers, competence and principles of activity. Practical recommendations for improvement of the provisions of administrative legislation are substantiated. The complex analysis of the concept, essence and peculiarities of the status of anti-corruption bodies' employees of Ukraine is carried out.

Based on the research, the prospects for improving the status of employees of anti-corruption bodies of Ukraine were identified.

Key words: corruption, anti-corruption bodies, anti-corruption legislation, anti-corruption mechanisms, foreign experience.

Нашинець-Наумова А.Ю.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ПРАВОВА ОХОРОНА КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Охорона комерційної таємниці є однією з найактуальніших питань у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Більшість заходів щодо захисту інформації з обмеженим доступом зводиться до її технічного, а іноді і до фізичного захисту. У статті розглядається правова основа захисту комерційної таємниці. Особливу увагу приділено проблемам встановлення режиму правової охорони в організаціях, а також залучення працівників і контрагентів до відповідальності за його порушення. Розглядаються також особливості правового захисту комерційної таємниці від сторонніх осіб, не пов'язаних з правовласником договірними правовідносинами.

Ключові слова: комерційна таємниця, інформаційна безпека, режим правової охорони, відповідальність за порушення комерційної таємниці

«При створенні інформаційного суспільства витрати неминучі – як і при будь-яких великих змінах. В ряді секторів бізнесу в цей час розпочнуться негаразди, і зайнятим в них фахівцям доведеться освоювати інші спеціальності.

Доступність дешевих комп'ютерів і засобів зв'язку змінить відносини країн та соціокономічних груп всередині держав. Міць цифрових технологій і універсальність їх застосування викличуть нові труднощі в збереженні особистих, комерційних і державних таємниць».

Білл Гейтс «Дорога в майбутнє» [1].

Постановка проблеми. Сучасне підприємство (організація, установа) не може обійтись без переговорів, зустрічей, брифінгів та нарад. І в той же час на кожному з підприємств зберігається безліч інформації, яка не повинна бути доступна третім особам. Поняття «комерційна таємниця» сьогодні знайоме багатьом. Бізнесмени приділяють цьому питанню окрему увагу, доручаючи співробітнику кадрової служби брати з кожного працівника розписку про нерозголошення комерційної таємниці. У сучасному світі забезпечення інформаційної безпеки – це не просто процес управління ризиками, вона має статус одного з основних елементів ведення бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комерційна таємниця – предмет правового регулювання не лише Закону України «Про інформацію». Це поняття розглядається й іншими нормативно-правовими актами. Так, згідно закрі-

пленого в статті 505 Цивільного кодексу України визначенням, комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію [2].

Відповідно ч. 1 ст. 36 Господарського кодексу України, відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою й іншою діяльністю суб'єкта господарювання, які не є державною таємницею, розголошення яких може заподіяти збиток інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Склад та обсяг відомостей, які становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону [3]. Іншими словами, комерційною таємницею є інформація, доступ до якої обмежено особою через її комерційну цінність і невідомість іншим особам. Підприємство самостійно визначає режим доступу до комерційної таємниці, можливість і порядок поширення інформації, що її становить.

Отже, захист, який надається законом комерційній таємниці, є похідним до обмеженого режиму доступу до відомостей, які становлять комерційну

таємницю, що був установлений підприємством. Закон лише надає захист тим обмеженням доступу до інформації, які встановило підприємство щодо комерційної таємниці. Це відрізняє цю «таємницю» від таємної інформації в розумінні Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4].

У юридичній літературі поняття «комерційна таємниця» визначається неоднаково. Так, Г. Андрощук указує, що під комерційною таємницею підприємства треба розуміти відомості, які не є державними секретами, пов'язаними з виробництвом, технологією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства, розпорядження якими може завдати шкоди його інтересам [5, с. 10]. Є. Соловійов уважає, що комерційна таємниця – це економічні інтереси та відомості про різні сторони і сфери виробничо-господарської, управлінської, науково-технічної, фінансової діяльності організації, які навмисно приховуються з комерційних міркувань, охорона яких обумовлена інтересами конкуренції й можливою загрозою економічної діяльності суб'єкта [6, с. 8]. Ю. Плаксін і Ю. Макогон зазначають, що комерційна таємниця – це будь-яка ділова інформація, яка має для підприємства реальну або потенційну цінність на комерційних засадах, витік якої може спричинити йому шкоду; вона не є загальновідомою та загальнодоступною на законних підставах, вона певним чином визначена, підприємством уживаються певні заходи для збереження її конфіденційності; вона не є державною таємницею й не захищена авторськими та патентними правами; вона не стосується негативної діяльності підприємства, яка здатна завдати шкоду суспільству [7, с. 75]. В. Лопатін наголошує, що комерційна таємниця – «это научно-техническая, технологическая, коммерческая, организационная или иная используемая в экономической деятельности информация, имеющая действительную потенциальную коммерческую ценность в силу ее неизвестности третьим лицам, которые могли бы получить выгоду от ее разглашения или использования, к которой нет свободного доступа на законном основании, и по отношению к которой принимаются адекватные ее ценности меры охраны» [8, с. 86–87]. О.П. Сергеева розуміє під комерційною таємницею інформацію конфіденційного характеру, яка безпосередньо пов'язана з підприємницькою діяльністю суб'єктів права як індустріального, так і торговельного характеру або з діяльністю щодо надання послуг, яка має реальну або потенційну економічну цінність і надає переваги в конкурентній боротьбі, за розголошення

якої настає юридична відповідальність, існує особливо охороняваний режим її охорони [9, с. 87].

Говорячи загалом, комерційна таємниця – це відомості, яким підприємство має право не надавати гласності, а його співробітники зобов'язані її не розголошувати [10, с. 247].

Постановка завдання. Дослідження полягає у визначенні заходів щодо захисту комерційної таємниці в організаціях, а також особливостям правового захисту комерційної таємниці від сторонніх осіб, не пов'язаних із правовласником договірними правовідносинами.

Виклад основного матеріалу дослідження. До інформації, яка «вимагає тиші», відносять відомості, які мають комерційну цінність не тільки економічного, але також організаційного та виробничого характеру. Секретна інформація може зберігатися в організаціях на абсолютно різних носіях – від простого паперу до жорстких дисків комп'ютерів. Оскільки інформаційна система будь-якої великої компанії являє собою досить складну структуру, пріоритетне завдання при впровадженні нових підсистем – не порушувати її функціональність. Виходячи з цього, формування системи інформаційної безпеки будь-якої компанії має відбуватися поетапно. Варто зазначити, що захист однієї з різновидів конфіденційної інформації, такої як комерційна таємниця, не повинен порушувати загальної концепції інформаційної безпеки, виробленої на підприємстві [11, с. 17].

Юридичне оформлення захисту комерційної таємниці в рамках спільного захисту інформації підприємства оформляється найдоцільніше наступним пакетом документів: 1). Типове положення про інформацію на підприємстві. 2). Положення про комерційну таємницю підприємства та правила її зберігання. 3). Методика визначення відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства. 4). Службова записка про включення інформації до «Переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства». 5). Наказ про затвердження «Переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства». 6). Положення про дозвільну систему доступу співробітників підприємства і представників сторонніх організацій до відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства. 7). Договір про захист комерційної інформації (про конфіденційність). 8). Зобов'язання співробітників підприємства про збереження комерційної таємниці. 9). Зобов'язання (попередження) про збереження комерційної таємниці при звільненні з підприємства. 10). Угода про конфіденцій-

ність з відвідувачем підприємства. 11). Інструкція з організації та ведення на підприємстві документообігу, що містить комерційну таємницю.

Напрямки формування ефективної системи захисту інформаційної безпеки компанії будуть недієздатними, якщо не буде враховуватися людський фактор, який, як правило, і є першочерговою загрозою для збереження комерційної таємниці. Співробітник компанії є основною силою забезпечення дієвості такої системи і одночасно її основним руйнівником. Для людини вміння зберігати секрети – одне з найцінніших якостей, для компанії – зберігати корпоративні секрети. В масштабах суспільства збереження комерційної таємниці рівноцінне глобальній безпеці. Інформація має необмежену цінність, саме тому кожен етап її використання вимагає скрупульозного захисту [12, с. 89]. Загрози інформаційним системам подібні айсбергу. Його вершина – зовнішні загрози: віруси, хакерські атаки і спам, захист від яких необхідно здійснювати практично на кожному підприємстві. Однак під водою залишається невидима частина – внутрішні загрози: саботаж, викрадення конфіденційних даних, недбале ставлення до своїх обов'язків. Близько 80% втрат, пов'язаних з порушенням інформаційної безпеки, викликані витоком конфіденційної інформації, допущені всередині компанії.

Сьогодні стрімке зростання ризику витоку інформації викликаний серією корпоративних скандалів у зв'язку з розголошенням конфіденційних даних. Більшість таких інцидентів показало, що прогалини у фізичній безпеці бізнесу не є результатом зловмисної активності. Зокрема, найчастіше загрозу представляють співробітники компанії.

Наразі чинний Кодекс Законів про працю України не містить положень, які регулюють обов'язок працівників щодо нерозголошення комерційної таємниці підприємства. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми і методом захисту комерційної таємниці є прийняття на підприємстві локального нормативного акту, який би визначав перелік інформації, що становить комерційну таємницю та відображав порядок її використання, зберігання та поширення, а також відповідальність працівників за її несанкціоноване розповсюдження – Положення про комерційну таємницю.

Отже, перший крок, який необхідно зробити завбачливому бізнесменові, – розробити єдине «Положення про охорону комерційної таємниці» і ввести його в дію. До цього етапу можна підходити формально і лише в загальних фразах доводити до відома співробітників, які дані можуть

стати надбанням громадськості, а які – ні. В цьому випадку при настанні «страхової» події довести, що той чи інший працівник організації надав секретні відомості конкурентам, дуже важко, а іноді просто неможливо [13, с. 32–33]. Працівник може уникнути відповідальності, заявивши про свою необізнаність про перелік даних, що становлять комерційну таємницю. Тому запорука успіху – в чіткості формулювань положення. У документі слід встановити порядок доступу до конфіденційної інформації окремих груп осіб, в тому числі і представників держструктур, що мають законне право на ознайомлення з «секретами фірми». Зовсім не зайвим буде відобразити в документі всі заходи, що стосуються категорій обліку, зберігання і використання таємних відомостей. Ознайомити співробітників з грамотно складеним «Положенням про комерційну таємницю» – це півсправи. Їх знання необхідно перенести в правове поле, тобто запропонувати їм підписати уважно прочитаний документ.

Сьогодні все більше на підприємствах з'являються необхідні важелі для того, щоб притягнути до відповідальності або примусити відшкодувати збиток співробітників, які порушили Положення про комерційну таємницю. Незаконними можна вважати ті дії, які були спрямовані на умисне подолання заходів, прийнятих власником секретів з охорони конфіденційних відомостей, якщо інформацію отримала особа, яка знає або припускає, що в його розпорядженні виявилися відомості, що становлять комерційну таємницю, а також якщо співробітник підприємства, не маючи повноважень на передачу даних, все ж розголошує їх. В силу статей 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю» і 232 «Розголошення комерційної або банківської таємниці» Кримінального кодексу України [14], а також статті 1643 Кодексу України про адміністративні правопорушення [15], працівник зобов'язаний виконувати встановлений роботодавцем режим комерційної таємниці, не розголошувати інформацію, що становить комерційну таємницю, власниками якої є роботодавець і його контрагенти, і без їх згоди не використовувати цю інформацію в особистих цілях, передати роботодавцю при припиненні або розірванні трудового договору, наявні в користуванні працівника матеріальні носії інформації, що містять інформацію, яка становить комерційну таємницю. Трудовим договором з керівником організації повинні бути передбачені зобов'язання щодо забезпечення

охорони конфіденційності інформації, власником якої є організація та її контрагенти, і відповідальність за забезпечення охорони її конфіденційності. Притягнути працівника до відповідальності за розголошення комерційної таємниці можливо лише у тому випадку, якщо роботодавець після затвердження Положення про комерційну таємницю ознайомить з ним під підпис працівників, допуск яких до комерційної таємниці необхідний для виконання ними своїх трудових обов'язків, та передбачить в Правилах внутрішнього трудового розпорядку обов'язок працівників щодо нерозголошення комерційної таємниці чи підписання окремого документа у вигляді зобов'язання про нерозголошення комерційної таємниці.

Організація не має права вважати всю інформацію, що знаходиться в її розпорядженні, комерційною таємницею. Перелік інформації, яка не може бути оголошена комерційною таємницею, закріплений у Постанові Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» від 9 серпня 1993 р. № 611 [16]. Так, в число загальнодоступної потрапила інформація про чисельність або склад працівників, система оплати і умови праці на підприємстві. Крім того, вільний доступ повинен бути забезпечений до даних про перелік осіб, які мають право діяти без довіреності від імені юридичної особи, до відомостей, викладених в установчих документах фірми тощо. Наявність укладеного трудового договору між працівником і роботодавцем зі спеціальним розділом, присвяченим правовому регулюванню питань охорони відомостей, що становлять комерційну таємницю, дозволяє роботодавцю створити надійний механізм захисту фірмових секретів від посягань з боку чинного персоналу компанії, а також колишніх працівників, які припинили свою діяльність за різними обставинами. Маючи такі письмові договірні відносини, роботодавець при виникненні конфліктів матиме можливість вирішити ситуацію, вимагаючи притягнення до відповідальності винних за порушення положення статті 505 Цивільного кодексу України [2].

Слід також зазначити, що для ефективного функціонування встановленого режиму комерційної таємниці необхідно вести облік всіх осіб, які мають доступ до інформації, що становить комерційну таємницю. У технічному забезпеченні необхідно встановити різний рівень доступу до інформації, в тому числі на рівні програмного забезпечення організації. Варто встановити наступний порядок роботи з конфіденційними

документами. Документообіг документів повинен проводитись спеціально призначеною посадовою особою, відповідальною за цей вид документів. Конфіденційні документи повинні зберігатися в окремому приміщенні в шафах, які опечатуються печаткою. При цьому допускається зберігання конфіденційних документів в загальному діловодстві, але вони обов'язково повинні перебувати окремо від інших справ документообігу. Важливими в даному випадку також є архівне зберігання таких документів і порядок їх знищення.

Вступаючи в ділові взаємини з контрагентом, слід окремим пунктом в угоді обумовити умову нерозголошення даних, що складають комерційну таємницю. В даному напрямку хотілося б відзначити таку особливість при регулюванні встановленого режиму комерційної таємниці, як взаємодія з «зовнішніми силами». Практично всі комерційні організації стикаються з необхідністю взаємодії з зовнішніми персоналіями, наприклад, це може бути потенційний клієнт. Бізнес – це постійне протистояння, а в цій справі, як відомо, всі засоби добрі. Регулювання режиму комерційної таємниці – одне з найважливіших завдань для будь-якої солідної компанії. В період економічної кризи важливість збереження в таємниці навіть незначних «секретів фірми» значно зростає. Встановлення правових основ захисту комерційної таємниці та іншої конфіденційної інформації, що має комерційну цінність, є важливим елементом юридичного забезпечення підприємницької діяльності. У більшості економічно розвинених зарубіжних країн законодавство, що регулює правовий режим комерційної таємниці і встановлює відповідальність за її неправомірне використання, являє собою досить розвинений нормативний масив, формування якого здійснювалося на основі національних правових традицій, що еволюціонували в ході розвитку правових інститутів.

Висновки. На закінчення хотілося б зауважити, що встановлення режиму комерційної таємниці не повинно стати самоціллю. Показником ефективності встановленого режиму, грамотно здійсненого всіма можливими правовими і технічними засобами, є не тільки виключення можливості витоку цінної інформації, але і гарантія притягнення винної особи до відповідальності, якщо це все таки сталося. Необхідно пам'ятати, що режим комерційної таємниці повинен стати одним з елементів діючої політики інформаційної безпеки, зайняти своє місце в системі захисту інформації, не вступаючи в суперечність із загальною систе-

мою функціонування організації. З цією метою при розробці та впровадженні системи заходів режиму комерційної таємниці повинні бути мак- симально враховані особливості і ресурси організації, а також досягнуто оптимального поєднання економічності та результативності режиму.

Список літератури:

1. Гейтс Билл. Дорога в будущее. М.: Изд. отд. «Рус. ред.» ТОО «Channel Trading Ltd.», 1996. 312 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 13.
3. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.
5. Андрощук Г. Захист комерційної таємниці: економіко-правовий аспект // Інтелектуальна власність. 1999. № 9. С. 8–12.
6. Соловйов О. Коммерческая тайна // Юридическая практика. 2000. № 46. С. 8–10.
7. Коммерческая тайна: правовые проблемы [Текст] / В. А. Плаксин, Ю. В. Макогон // Государство и право. 1992. № 8. С. 73–80.
8. Лопатин В.Н. Правовая охрана и защита служебной тайны // Государство и право. 2000. № 6. С. 84–90.
9. Сергеева О. Питання про співвідношення ноу-хау та комерційної таємниці в праві України // Право України. 2000. № 11. С. 85–87.
10. Нашинець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека суб'єктів господарювання: проблеми теорії та практики правозастосування: монографія / під заг. ред. д.ю.н. В.І. Курила. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 386 с.
11. Кауров В. Информационная безопасность в трудовых отношениях // Кадровик. Трудовое право для кадровика. 2009. № 8. С. 16–24.
12. Колешин Г.М. Обязанности работника в отношении коммерческой тайны работодателя // Трудовое право. 2007. № 5. С. 87–90.
13. Коломиец А. Условие о неразглашении коммерческой тайны в трудовом договоре // Хозяйство и право. 2008. № 5. С. 32–37.
14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [За заг. ред. М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренко]. К.: Форум, 2001. 386 с.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 27.12.1984 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
16. О перечне сведений, которые не составляют коммерческой тайны: Постановление Кабинета Министров Украины от 9 августа 1993 г. № 611. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>.

ПРАВОВАЯ ОХРАНА КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Охрана коммерческой тайны является одним из самых актуальных вопросов в сфере обеспечения информационной безопасности. Большинство мероприятий по защите информации с ограниченным доступом сводится к её технической, а иногда и физической защите. В статье рассматривается правовая основа защиты коммерческой тайны. Особое внимание уделено проблемам установления режима правовой охраны в организациях, а также привлечению работников и контрагентов к ответственности за его нарушение. Рассматриваются также особенности правовой защиты коммерческой тайны от посторонних лиц, не связанных с правообладателем договорными правоотношениями.

Ключевые слова: коммерческая тайна, информационная безопасность, режим правовой охраны, ответственность за нарушение коммерческой тайны

LEGAL PROTECTION OF COMMERCIAL SECURITY IN BUSINESS SPHERE

The protection of trade secrets is one of the most pressing issues in the field of information security. Most measures to protect information with limited access are reduced to its technical and sometimes physical protection. This article discusses the legal basis for the protection of trade secrets. Particular attention is paid to the problems of establishing the regime of legal protection in organizations, as well as bringing employees and counterparties to responsibility for its violation. The peculiarities of the legal protection of trade secrets from unauthorized persons, non-contractual legal relations are not considered.

Key words: trade secret, Information Security, legal protection regime, liability for violation of trade secrets.

Стрельченко О.Г.

Національна академія внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО ЕКСПЕРТНОГО ЦЕНТРУ МІНІСТЕРСТВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА СТВОРЕННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

У статті здійснена ґрунтовна адміністративно-правова характеристика Державного експертного центру Міністерства охорони здоров'я України як суб'єкта створення лікарських засобів та підпорядкованих йому суб'єктів. Виокремлено основні повноваження Центру та його структурних підрозділів щодо створення лікарських засобів. Структурними підрозділами Державного підприємства «Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України» є Департамент експертизи матеріалів доклінічних та клінічних випробувань та Департамент експертизи реєстраційних матеріалів, які складаються із Управління експертної роботи (Відділ експертизи лікарських засобів за повним досьє, Відділ експертизи генеричних лікарських засобів, Відділ експертизи традиційних та інших лікарських засобів) і Управління експертизи інструкцій та номенклатури (Відділ інструкцій на традиційні та інші лікарські засоби, Відділ інструкцій на препарати за повним досьє, Відділ інструкцій на генеричні лікарські засоби); Відділ експертизи препаратів крові та вакцин.

Ключові слова: лікарські засоби, суб'єкти, створення, Державний експертний центр, управління, доклінічне вивчення, клінічне випробування, державна реєстрація лікарських засобів.

Постановка проблеми. Особливістю діяльності суб'єктів створення лікарських засобів є те, що сфера обігу лікарських засобів визнана досить важливою сферою публічного адміністрування, завдяки якій забезпечується здоров'я громадян України та усієї нації в цілому. В Україні зареєстровано більше 12 тисяч найменувань лікарських засобів. За статистичними даними в останні 5 років Державною службою України з лікарських засобів і контролю за наркотиками не допущено до споживача (знищено, утилізовано, повернуто постачальникам) близько 10 млн упаковок лікарських засобів неналежної якості із 2 432 найменувань неякісних, фальсифікованих та незареєстрованих лікарських засобів на загальну суму близько 285 млн грн. Деретуляція і як наслідок послаблення державного контролю у галузях, які стосуються безпеки життя та здоров'я громадян, призводять до негативних результатів. Відповідно, держава не в змозі гарантувати споживачеві якість ліків на різних етапах їх створення через безвідповідальну діяльність суб'єктів створення лікарських засобів. Тому питання вдосконалення адміністративно-правової характеристики суб'єктів створення лікарських засобів, а саме Державного експертного центру Міністерства охорони здоров'я України

є актуальним з огляду на нинішню ситуацію на фармацевтичному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У правовій науці проблематику «створення лікарських засобів» та «виробництво лікарських засобів» у сфері обігу лікарських засобів досліджували такі науковці, як Н.О. Ветютнева, Н.В. Волк, С.Г. Убогов, О.В. Кузьменко, В.К. Колпаков, Г.Г. Пилипенко, А.П. Радченко, М.В. Римар, О.Г. Стрельченко, Л.О. Федорова тощо. Водночас проблемі співвідношення правових категорій «створення лікарських засобів» та «виробництво лікарських засобів» приділено недостатньо уваги, що у свою чергу свідчить про своєчасність і важливість обраної теми наукової статті.

Формулювання цілей статті полягає у тому, щоб ґрунтовно дослідити повноваження Державного експертного центру Міністерства охорони здоров'я України як суб'єкта створення лікарських засобів.

Виклад основного матеріалу. Доцільно зазначити, що суб'єктом створення лікарських засобів в Україні є Державне підприємство «Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України» як уповноважена Міністерством охорони здоров'я України спеціалізована експертна установа у сфері доклінічного вивчення, клініч-

них випробувань та державної реєстрації лікарських засобів (в тому числі медичних імунобіологічних препаратів) в межах, що визначені Законами України «Про лікарські засоби» та «Про захист населення від інфекційних хвороб», яка також є головною організацією у сфері здійснення фармаконагляду, стандартизації медичної допомоги та медичного, в тому числі, фармацевтичного, обслуговування, включаючи розробку відповідних медико-технологічних документів та проектів нормативних актів, що заснована на державній власності та належить до сфери управління Міністерства охорони здоров'я України [1].

Основними завданнями Центру є забезпечення ефективності, безпеки та якості лікарських засобів шляхом проведення всебічної та об'єктивної експертизи реєстраційних матеріалів відповідно до вимог національних та міжнародних стандартів з метою захисту ринку України від недоброякісної продукції, підготовка проектів відповідних нормативно-правових актів, подання їх на розгляд та затвердження уповноваженим державним органам у порядку, передбаченому законодавством; здійснення експертизи матеріалів щодо розробки, виготовлення (виробництва), доклінічного вивчення та клінічних випробувань лікарських засобів, а також контролю їх якості або додаткових випробувань; надання в установленому порядку консультацій, рекомендацій, висновків щодо речовин, які є невід'ємними частинами медичних виробів та в разі окремого використання можуть розглядатися як лікарські засоби і дія яких на організм є допоміжною порівняно з дією медичних виробів; здійснення заходів із залучення лабораторій і установ (у тому числі закладів охорони здоров'я) незалежно від їх організаційно-правових форм, підпорядкування та форм власності до діяльності Центру щодо доклінічного вивчення та клінічних випробувань, контролю якості

Предметом діяльності Центру є проведення в установленому порядку експертизи реєстраційних матеріалів, контролю якості лікарських засобів щодо визначення та забезпечення їх ефективності, безпеки та якості під час: а) розробки, створення лікарських засобів; б) доклінічного вивчення, в тому числі проведення аудиту доклінічного вивчення; в) клінічних випробувань, в тому числі клінічного аудиту клінічних випробувань; г) державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів та внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення; д) додаткових досліджень під час державної реєстрації (перереєстрації) тощо;

надання МОЗ рекомендацій та вмотивованих висновків про можливість державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів, які подаються для державної реєстрації (перереєстрації) та внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення тощо та їх медичного застосування в Україні; здійснення післяреєстраційного нагляду – збору та аналізу інформації щодо ефективного та безпечного застосування лікарських засобів шляхом використання інструментів формулярної системи та фармаконагляду з метою надання МОЗ пропозицій про прийняття управлінських рішень щодо раціонального використання лікарських засобів, порядку здійснення цього нагляду та надання рекомендацій МОЗ щодо повної або тимчасової заборони застосування (обігу) лікарських засобів, поновлення їх обігу, а також післяреєстраційного моніторингу; розробка, впровадження та вдосконалення документації щодо стандартизації у галузі обігу лікарських засобів, медичної допомоги, надання медичних та фармацевтичних послуг, в тому числі медичного та фармацевтичного обслуговування; розробка документації та здійснення заходів щодо створення та впровадження систем забезпечення населення лікарськими засобами та раціональної, ефективної і доступної фармакотерапії, зокрема у галузі фармакоєкономіки, реімбурсації, ціноутворення на лікарські засоби, у тому числі створення та впровадження формулярної системи, здійснення моніторингу цін на лікарські засоби; вивчення, аналіз світового досвіду, розробка, підготовка та подання до МОЗ проектів нормативних документів, методичних рекомендацій з питань створення, виробництва, доклінічного вивчення, клінічних випробувань, державної реєстрації (перереєстрації) та внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення, післяреєстраційного нагляду та експертизи відповідних матеріалів на лікарські засоби, систем забезпечення населення лікарськими засобами та раціональної фармакотерапії, стандартизації у галузі обігу лікарських засобів, надання медичних та фармацевтичних послуг з метою їх удосконалення та приведення до норм, прийнятих у міжнародній практиці; сприяння розвитку системи охорони здоров'я в цілому [2].

Для погодженого вирішення питань щодо результатів експертиз, висновків експертів та рекомендацій щодо проведення реєстрації (перереєстрації) та/або вивчень (випробувань) лікарських засобів утворюється дорадчий орган – *Науково-експертна рада* у складі Директора Центру, заступників Директора

за посадою, членів спеціалізованих експертних комісій та інших керівних працівників Центру. До складу Науково-експертної ради можуть входити (за їх згодою) представники інших організацій та установ [2].

Для погодженого вирішення питань щодо результатів експертиз, висновків експертів та рекомендацій щодо проведення реєстрації субстанцій (АФІ), перереєстрації лікарських засобів та/або вивчень (випробувань) лікарських засобів, рішення інших питань, делегованих Науково-експертною радою, внесення будь-яких змін до реєстраційних документів, які не тягнуть за собою нової реєстрації лікарських засобів, створюється *Науково-технічна рада* Центру у складі Директора Центру, заступників Директора за посадою, членів спеціалізованих експертних комісій та інших керівних працівників Центру. До складу Науково-технічної ради можуть входити (за їх згодою) представники інших організацій та установ [2].

Структурними підрозділами Державного підприємства «Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України» є *Департамент експертизи матеріалів доклінічних та клінічних випробувань та Департамент експертизи реєстраційних матеріалів*

Так, *Департамент експертизи матеріалів доклінічних та клінічних випробувань* включає в себе такі структурні підрозділи, як Відділ експертизи матеріалів клінічних випробувань, Відділ клінічного аудиту, Відділ експертного супроводження матеріалів клінічних випробувань, Відділ експертизи якості матеріалів для клінічних випробувань, Сектор експертизи та аудиту доклінічних випробувань, Сектор моніторингу побічних реакцій, Сектор координації роботи локальних комісій з питань етики, які працюють при ЛПЗ тощо.

Головною метою діяльності структурного підрозділу є експертиза матеріалів клінічних випробувань (протоколи, суттєві поправки); аналіз побічних реакцій під час проведення клінічних випробувань лікарських засобів; контроль проведення клінічних випробувань лікарських засобів в Україні відповідно до нормативних вимог; експертиза матеріалів доклінічних випробувань та їх аудит; розробка нормативно-правових документів у сфері клінічних випробувань, впровадження міжнародних вимог до проведення клінічних випробувань, доклінічних досліджень лікарських засобів [2].

Головною метою діяльності *Департаменту експертизи реєстраційних матеріалів*, який теж функціонує при Центрі, є забезпечення прове-

дення експертних робіт з питань державної реєстрації, перереєстрації лікарських засобів та внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення, а також проведення експертних робіт на замовлення заявників для забезпечення ринку ефективними, безпечними та якісними лікарськими засобами [2].

До структури Департаменту входять такі підрозділи, які здійснюють діяльність щодо створення лікарських засобів, як *Управління експертної роботи* (Відділ експертизи лікарських засобів за повним досьє, Відділ експертизи генеричних лікарських засобів, Відділ експертизи традиційних та інших лікарських засобів); *Управління експертизи інструкцій та номенклатури* (Відділ інструкцій на традиційні та інші лікарські засоби, Відділ інструкцій на препарати за повним досьє, Відділ інструкцій на генеричні лікарські засоби; Відділ експертизи препаратів крові та вакцин) тощо.

Так, завданнями *Управління експертної роботи* є забезпечення організаційного та технічного супроводження експертних робіт щодо реєстрації, перереєстрації лікарських засобів, внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення; проведення первинної та попередньої експертизи матеріалів на лікарські засоби, що подані з метою державної реєстрації, перереєстрації лікарських засобів та внесення змін у реєстраційні матеріали протягом дії реєстраційного посвідчення; координація взаємодії Відділів, які входять до структури Управління.

Головною метою діяльності *Управління експертизи інструкцій та номенклатури* є забезпечення проведення експертних робіт матеріалів щодо медичного застосування лікарських засобів згідно принципів доказової медицини для забезпечення правильного та безпечного їх застосування в медичній практиці. Відповідно, його основними завданнями є забезпечення організаційного та технічного супроводження експертних робіт щодо експертизи інструкцій для медичного застосування лікарських засобів під час реєстрації, перереєстрації лікарських засобів, внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення; проведення експертизи торговельних назв лікарських засобів, що подані з метою державної реєстрації, перереєстрації лікарських засобів та внесення змін у реєстраційні матеріали.

Головними завданнями *Відділу експертизи препаратів крові та вакцин* як структурного підрозділу Департаменту експертизи реєстрацій-

них матеріалів є забезпечення організаційного та технічного супроводу експертних робіт щодо реєстрації, перереєстрації вакцин та імунологічних лікарських засобів, внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення; прийняття участі у підготовці проектів порядку денного засідань Технічно-експертної комісії, Науково-технічної ради та Науково-експертної ради Державного підприємства «Державний експертний центр МОЗ України»; надання консультацій заявникам з питань процедури державної реєстрації, перереєстрації вакцин та імунологічних лікарських засобів, а також внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення; прийняття участі у приведенні нормативних документів України з питань державної реєстрації, перереєстрації лікарських засобів, а також внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення до нормативних документів ЄС.

Досить важливим суб'єктом створення лікарських засобів є *Експертний комітет з відбору та використання основних лікарських засобів* як постійно-діючий дорадчий орган, який створюється Міністерством охорони здоров'я України для здійснення оцінки порівняльної ефективності (результативності), безпеки та економічної доцільності лікарських засобів з метою їх включення до Національного переліку основних лікарських засобів як важливої складової створення лікарських засобів. Метою Експертного комітету є здійснення прозорого відбору лікарських засобів, до яких належать якісні, ефективні, безпечні лікарські засоби з найвищими показниками економічної доцільності, що необхідні для забезпечення першочергових потреб медичної допомоги населенню в закладах охорони здоров'я для лікування за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Він також визначає пріоритетні патологічні стани; ініціює внесення змін до Національного переліку; розглядає пропозиції щодо внесення змін до Національного переліку; здійснює оцінку порівняльної ефективності (результативності), безпеки та економічної доцільності лікарських засобів для їх включення та виключення з Національного переліку; готує звіти з висновками та рекомендаціями стосовно кожної зміни, пропонуваної до внесення до Національного переліку; готує та подає до Міністерства охорони здоров'я річні звіти з висновками та рекомендаціями щодо внесення змін до Національного переліку; розглядає заяви членів експертного комітету та запрошених експертів на предмет наявності чи відсутності

реального та/або потенційного конфлікту інтересів; інформує громадськість про свою діяльність шляхом опублікування відомостей на своєму веб-сайті [3].

Наступним важливим суб'єктом створення лікарських засобів є *Комітет з питань гігієнічного регламентування Міністерства охорони здоров'я України*, який проводить державну реєстрацію небезпечних факторів, створює і веде відповідну інформаційну базу даних з питань гігієнічного регламентування та державної реєстрації небезпечних факторів. Він також реалізовує функцію національного органу з питань гігієнічного регламентування та державної реєстрації небезпечних факторів, який здійснює міжнародну діяльність з цих питань. Зазначений Комітет з метою профілактики шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людини та навколишнє середовище запроваджується Державний реєстр небезпечних факторів, який створюється поетапно. Так, на першому етапі (до 1998 року) Комітет реєструє небезпечні фактори хімічного та біологічного походження. У реєстр включаються небезпечні хімічні речовини і біологічні фактори, наводяться дані про їх призначення, властивості, методи індикації, біологічну дію, ступінь небезпеки для здоров'я людини, характер поведінки у навколишньому середовищі, виробництво, гігієнічні регламенти застосування тощо. Реєструються всі індивідуальні хімічні та біологічні речовини (сполуки), у тому числі полімери та матеріали на їх основі, а також ті, що входять до складу сумішевої продукції, які виробляються та (або) застосовуються на території України чи ввозяться з-за кордону. Речовини, які мають у своєму складі домішки, що утворюються у процесі виробництва або застосування, реєструються як індивідуальні речовини. На другому етапі (з 1999 року) державній реєстрації підлягають небезпечні фактори фізичного походження, у тому числі радіоактивні. Треба зазначити те, що державній реєстрації не підлягає сумішева продукція, яка повинна проходити санітарно-гігієнічну експертизу відповідно до положень про державну санітарно-гігієнічну експертизу проектів нормативної документації та про порядок видачі гігієнічного висновку на продукцію в органах, установах та закладах державної санітарно-епідеміологічної служби, затверджуваних Міністерством охорони здоров'я України, і продукція, яка реєструється Експертним комітетом Міністерством охорони здоров'я України [4].

Доцільно зазначити й те, що у світлі проведення грандіозних реформ у сфері охорони здоров'я Міністерством охорони здоров'я України створено низку суб'єктів, які також регулюють створення лікарських засобів в Україні, до яких віднесено *Державне підприємство «Науковий центр превентивної токсикології, харчової та хімічної безпеки імені академіка Л.І. Медведя Міністерства охорони здоров'я України»; Державне підприємство «Державний науково-дослідний центр з проблем*

гігієни харчування Міністерства охорони здоров'я України» та Державну установу «Український інститут стратегічних досліджень Міністерства охорони здоров'я України» тощо.

Висновки. Водночас, необхідно зазначити й те, що ні на законодавчому, ні на науковому рівні не визначено абсолютний перелік суб'єктів створення лікарських засобів. Саме тому назріла необхідність у згрупування даних суб'єктів у відповідну ієрархічну систему.

Список літератури:

1. Статут державного підприємства «Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України» наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.06.2018 р. № 1199.
2. Про Департамент експертизи матеріалів доклінічних та клінічних випробувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dec.gov.ua/index.php/ua/departament-ekspertizi-reestratsijnikh-materialiv>.
3. Положення про експертний комітет з відбору та використання основних лікарських засобів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України 11 лютого 2016 р. № 84.
4. Про затвердження Положення про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних факторів : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 1995 р. № 420.

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ГОСУДАРСТВЕННОГО ЭКСПЕРТНОГО ЦЕНТРА МИНИСТЕРСТВА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТА СОЗДАНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ

В статье осуществлена основательная административно-правовая характеристика Государственного экспертного центра Министерства здравоохранения Украины как субъекта создания лекарственных средств и подчиненных ему субъектов. Выделены основные полномочия Центра и его структурных подразделений по созданию лекарственных средств. Структурными подразделениями Государственного предприятия «Государственный экспертный центр Министерства здравоохранения Украины» являются Департамент экспертизы материалов доклинических и клинических испытаний и Департамент экспертизы регистрационных материалов, состоящих из Управления экспертной работы (Отдел экспертизы лекарственных средств по полному досье, Отдел экспертизы генерических лекарственных средств, Отдел экспертизы традиционных и других лекарственных средств) и Управление экспертизы инструкций и номенклатуры (Отдел инструкций на традиционные и другие лекарственные средства, Отдел инструкций на препараты по полному досье, Отдел инструкциям на генерические лекарственные средства); Отдел экспертизы препаратов крови и вакцин.

Ключевые слова: *лекарственные средства, субъекты, создание, Государственный экспертный центр, управление, доклиническое изучения, клиническое испытание, государственная регистрация лекарственных средств*

THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE EXPERT CENTER OF THE MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE AS THE SUBJECT OF THE DEVELOPMENT OF MEDICINAL PRODUCTS

In the article a thorough administrative and legal characteristic of the State Expert Center of the Ministry of Health of Ukraine as a subject of the creation of medical products and subordinate subjects is carried out. The main powers of the Center and its structural divisions for the development of medicinal products are singled out. The structural subdivisions of the State Enterprise "State Expert Center of the Ministry of Health of Ukraine" are: the Department of examination of materials for preclinical and clinical trials and the Department of examination of registration materials, which consist of the Department of Expert Work (Department of Expertise of Medicinal Products in Full Dossier, Department of Expertise of Generic Medicines, Department of Expertise of Traditional and Other Drugs) and the Office of Examination of Instructions and Nomenclature (Department of Traditional Instructions Drugs and Drugs, Drug Instructions Section for Full Dossiers, Division of Generic Drug Instructions); Department of examination of blood products and vaccines.

Key words: *medicines, subjects, creation, State expert center, management, preclinical study, clinical trial, state registration of medicines.*

Шило Є.П.

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

ПРОБЛЕМИ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті аналізуються теоретичні та практичні питання побудови та діяльності системи територіальних органів Національної поліції України. Досліджується структура головних управління та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України. Визначаються проблеми цілісності і збалансованості діяльності органів територіальної ланки управління та пропонуються шляхи їх вирішення.

Ключові слова: Національна поліція, територіальні органи, система, управління, повноваження.

Постановка проблеми. Формування сучасної системи органів Національної поліції України проходить в надзвичайно складних умовах, в першу чергу, це пов'язано з недосконалістю нормативно-правового забезпечення та нестабільною економічною і політичною ситуацією в державі. Такі умови змушують переглянути діяльність системи територіальних органів поліції, адже наявні недоліки її побудови та злагодженої роботи, які, у свою чергу, породжують конфлікт інтересів і обмежують функціональну самодостатність її структурних одиниць. Тому актуальність проведення цього дослідження спричинена необхідністю впорядкування та підвищення ефективності управлінського процесу, недостатністю наукових розробок та недосконалістю правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти побудови та організації діяльності систем територіальних органів виконавчої влади були предметом досліджень багатьох вчених, зокрема: В. Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Г.В. Атаманчука, О.М. Бандурки, О.А. Банчука, В.М. Бевзенка, О.І. Безпалової, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.М. Гусарова, Д.С. Денисюка, В.А. Дерезь, О.В. Джафарової, А.Т. Комзюка, О.О. Косиці, О.Ю. Лялюка, Р.С. Мельника, О.Ю. Салманової, В.В. Сокурєнка, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, Х.П. Ярмакі та ін. Водночас, зважаючи на доволі недавнє створення Національної поліції України, як центрального органу виконавчої влади, поставлена проблеми є недостатньо висвітленою та потребує додаткового вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз системи територіальних органів Національної поліції України та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо шляхів вирішення існуючих проблем організації її діяльності.

Виклад основного матеріалу. Систему органів виконавчої влади в нашій країні побудовано з урахуванням її адміністративно-територіального устрою, а також їх особливостей і функцій, характеру та обсягу покладених на них завдань. Будь-які ланки цієї системи є одночасно керуючою і керованою системами [1, с. 82–83]. Національна поліція України не є виключенням, вона є багаторівневою організаційною системою із широко розвиненою структурою, що будується як по територіальному, так і по функціональному принципу. Це відображено у ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII (надалі – «Закон про НПУ») [2], відповідно до якої систему поліції складають: центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції. За функціональною спрямованістю у складі поліції діють: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення.

З огляду на мету цього дослідження, проведемо порівняльно-правовий аналіз системи територіальних органів поліції. Так, вони утворюються, ліквідовуються та реорганізуються як юридичні особи публічного права Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України на підставі пропозицій керівника поліції [2, ст. 15].

На даний час, територіальний рівень управління діє в якості двох самостійних систем, а саме: 1) територіальні органи поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах; 2) територіальні органи поліції як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць).

Так, перша система почала працювати після створення в якості територіальних органів – головних управління Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві, що слідує з постанови Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 року № 730 «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» [3]. Головні управління очолюють керівники, які призначаються на посади та звільняються з посад Головою поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ України. Вони несуть персональну відповідальність за організацію та результати діяльності управління та його підрозділів [4, п. 11; 2, ст. 15].

Головні управління складаються з апарату та територіальних (відокремлених) підрозділів. Зазвичай до їх структури входять управління, відділи та сектори в залежності від функціонального спрямування (слідче управління, управління кримінального розшуку, управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, управління протидії наркозлочинності, управління превентивної діяльності, відділ правового забезпечення, відділ режиму та технічного захисту інформації, сектор комунікації тощо [5]).

Місцеві (територіальні) підрозділи поліції в регіонах формуються за «кущовим» принципом, який передбачає створення відділів без статусу юридичних осіб, через які здійснюються управління та організація діяльності базових відділень [6, с. 32]. Ключовими елементами територіальних органів поліції на місцях (відділів, відділень) також є поліцейські дільниці, через які в основному і здійснюється безпосередня комунікація із суспільством і населенням. Відповідно до пункту 1 розділу 4 «Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції», затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 року № 650 [7], організація та контроль за роботою дільничних офіцерів поліції покладаються на заступника начальника територіального (відокремленого) органу (підрозділу) поліції, який відповідно до розподілу функціо-

нальних обов'язків координує їх діяльність та начальника відділу (сектору) превенції територіального (відокремленого) органу (підрозділу) поліції.

Виходячи з вказаного, можна прийти до висновку, що система головних управлінь Національної поліції України складається з планомірно розташованих підрозділів і посад, упорядкованих сукупністю зв'язків між структурними ланками, які виконують окремо покладені на них функції.

Щодо другої системи, то з самого початку у експертному середовищі [8, с. 19] її функціонування викликало багато запитань. З цього приводу можна відзначити, що з моменту прийняття Закону про НПУ його положення не передбачали діяльності міжрегіональних територіальних органів поліції. Лише з набранням чинності 30 червня 2016 року Закону України «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про Національну поліцію» щодо приведення у відповідність із статтею 21 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 12.05.2016 р. № 1354-VIII [9], на законодавчому рівні була закріплена система міжрегіональних органів поліції. Водночас вона почала функціонувати ще до внесення відповідних законодавчих змін, зокрема: Департамент патрульної поліції створений постановою КМУ від 16.09.2015 р. № 730 [10], Департамент захисту економіки створений постановою КМУ від 13.10.2015 р. № 830 [11], Департамент кіберполіції створений постановою КМУ від 13.10.2015 р. № 831 [12], Департамент поліції охорони створений постановою КМУ від 13.10.2015 р. № 834 [13], Департамент внутрішньої безпеки створений постановою КМУ від 28.10.2015 р. № 887 [14], Департамент протидії наркозлочинності створений постановою КМУ від 28.10.2015 р. № 886 [15] (наразі ліквідований постановою КМУ від 30.11.2016 р. № 981 [16]). Відзначимо, що вказаними постановами не врегульовується питання структури, функцій, повноважень та взаємодії цих органів з іншими підрозділами поліції, а лише зазначається про створення відповідних департаментів.

З огляду на вказане вбачається, що певний проміжок часу ці органи функціонували без належного законодавчого закріплення, що не в повній мірі відповідає положенням ст. 19 Конституції України [17], та є неприйнятним з наукової точки зору. Адже ефективно управління поліцією, тобто стан за якого завдання і функції реалізуються при найменшій затраті часу та ресурсів, напряму залежить від інструментів наданих законодавством.

Як вірно констатувала О.Ю. Салманова, відсутність визначення повноважень і чіткої структури підрозділів поліції у чинному законодавстві (фактично, інформація про правосуб'єктність більшості структурних підрозділів поліції міститься в ненормативних документах), є порушенням принципу законності [18, с. 20]. Ще Аристотель зазначав: «Там, де відсутня влада закону, немає місця й жодній формі державного ладу» [19, т. 3, ч. 2, с. 165].

Така неврегульованість і поспішність мала свій негативний вплив на подальшу збалансованість роботи системи поліції. Причинами утворення дисбалансу стало те, що міжрегіональні органи почали діяти як регіональні органи поліції з передачею їм частини повноважень головних управлінь.

Зокрема, аналізуючи їх діяльність за територіальним принципом [20; 21], нами було встановлено, що майже всі департаменти, за виключенням Департаменту кіберполіції, мають свої підрозділи у кожній області. При цьому їхня структура аналогічна головним управлінням поліції і складається з апарату та територіальних (відокремлених) підрозділів, які в свою чергу включають різні управління, відділи тощо. Наприклад, згідно Положення про Департамент патрульної поліції, затвердженого наказом Національної поліції України від 06.12.2015 р. № 73 (у редакції від 31.10.2016) [22], Департамент патрульної поліції є міжрегіональним територіальним органом, який складається із структурних підрозділів апарату департаменту і територіальних (відокремлених) підрозділів департаменту.

Тобто управлінська система вищевказаних департаментів побудована не за міжрегіональним принципом, а за регіональним, що не відповідає наданому їм ст. 15 Закону про НПУ [2] визначенню, зі змісту якого випливає, що вони поширюють свою дію на декілька адміністративно-територіальних одиниць та мають свої підрозділи лише в окремих регіонах. Як наслідок, така побудова стала причиною того, що на одній території почали діяти дві різні, але повноцінні, системи територіальних органів поліції. Що також має наслідок – порушення балансу повноважень та неефективне виконання функцій в областях.

З цього приводу В.О. Криволапчук та С.М. Лелет зазначили, що створення міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України з одночасною ліквідацією аналогічних за функціями структурних підрозділів управлінь Національної поліції України в регіо-

нах суттєво зменшила можливості територіальних управлінь поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності [6, с. 32]. С.М. Гусаров прийшов до висновку, що вплив керівника територіального управління Національної поліції України безпосередньо на оперативну діяльність сил поліції регіону зменшилася, а складання Планів єдиної дислокації потребує додаткових організаційних погоджень. Більше того, начальнику регіонального ГУНП фактично приходиться відповідати за діяльність поліцейських сил, які йому напряду не підпорядковані [23, с. 30-31].

У даному випадку погоджуємося з думками вчених, оскільки, дійсно, у результаті такого розподілу головні управління поліції і їх місцеві (відокремлені) підрозділи були позбавлені повноважень, які передані міжрегіональним органам. Наприклад, завданням головних управлінь та їх відокремлених підрозділів є повне забезпечення публічної безпеки і порядку, протидія злочинності на відповідній території. Втім, необхідні для їх виконання такі повноваження як патрулювання вулиць та дворів, превенції та профілактики правопорушень, були передані Департаменту патрульної поліції. А питання охорони та захисту власності передані Департаменту захисту економіки та Департаменту охорони. Це ж стосується й більшості інших міжрегіональних департаментів. Такий розподіл позбавив керівників головних управлінь можливості у повній мірі виконувати поставлені завдання.

Зазвичай, метою створення поліцейських органів, повноваження яких поширюється на декілька адміністративно-територіальних одиниць, є розкриття складних кримінальних правопорушень вчинених в декількох регіонах або боротьба з особливими видами злочинів, або здійснення координації та внутрішнього контролю в середині системи. Як це зроблено в різних розвинутих країнах світу, наприклад, Німеччині.

Так, досліджуючи особливості правоохоронної діяльності Німеччини І.А. Григоренко встановила, що у ній утворилася збалансована національна поліцейська система, що складається з двох категорій суб'єктів, а саме чотирьох спеціалізованих поліцейських відомств загальнодержавного рівня (Федерального відомства кримінальної поліції, Федеральної поліції, поліції готовності та поліції Бундестагу), а також поліцейських відомств федеральних земель. При цьому Федеральна кримінальна поліція як спільна служба Федерації

і земель створена для боротьби з кримінальною злочинністю на території Федерації. Ця установа наділена не лише функціями координації діяльності поліції земель, а й безпосередніми виконавчими функціями. Вона може сама здійснювати кримінальне переслідування на прохання земельної влади або за розпорядженням федерального міністра внутрішніх справ, водночас є центром інформації та зв'язку між усіма поліцейськими службами Німеччини із запобігання злочинам. Допоміжну сферу діяльності цієї служби становить розслідування злочинів, за які передбачається смертна кара, злочинів проти власності, економічних злочинів, а також запобігання терористичній діяльності [24, с. 54-55].

З вищевказаного вбачається, що деякі правоохоронні органи Німеччини діючи на великій території здійснюють координаційну та комунікаційну функцію між іншими органами, а також проводять розслідування особливих категорій злочинів.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне щоб міжрегіональні органи діяли не в кожному регіоні, а виконували окремі правоохоронні повноваження на міжрегіональному рівні, які не перетиналися з повноваженнями головних управлінь поліції, а розподілялися на основі встановлених критеріїв, наприклад: складністю або виду кримінального правопорушення, територіальності його вчинення тощо.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене у підрозділі зазначимо, що у Національній поліції України відсутня єдина і збалансована системи територіальних органів поліції. Натомість існує дві різні системи одного управлінського рівня – головні управління та міжрегіональні органи поліції. При цьому діяльність однієї системи позбавляє функціональної самодостатності іншої. У результаті цього в системі Національної поліції України відсутня цілісність, яка забезпечується упорядкованістю, узгодженістю і дієвістю її елементів.

Тому пропонуємо переглянути модель функціонування міжрегіональних органів та їх взаємодію з головними управліннями поліції. Наприклад: 1) зробити міжрегіональні органи поліції окремим рівнем управління шляхом їх відокремлення з системи територіальних органів та передачею частини їх функцій та повноважень головним управлінням. При цьому наділивши їх координаційними та комунікаційними повноваженнями між апаратом та головними управліннями з питань виконання окремих функцій, а також наділенням їх повноваженнями з розслідування особливих категорій злочинів. Така модель функціонування ще потребує додаткових наукових розробок та практичної апробації на предмет її ефективності; 2) передати частину повноважень від міжрегіональних органів до головних управлінь поліції, що стосується виконання правоохоронної функції на місцях, а також вдосконалити систему взаємодії між головними управліннями та міжрегіональними органами шляхом запровадження різних диспозитивних методів адміністративно-правового регулювання відносин.

У будь-якому випадку, для практичного впровадження відносин та сфер впливу між органами поліції, необхідно забезпечити належне правове регулювання відносин у цій системі. Було б доцільно, на нашу думку, внести відповідні зміни до Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII, Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року № 3166-VI, Положенням про Національну поліцію», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877, та затвердити нові положення про міжрегіональні органи поліції, приділивши особливу увагу організаційно-правовій структурі, повноваженням та способам взаємодії між територіальними та міжрегіональними органами управління Національної поліції України та їх підрозділами.

Список літератури:

1. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 28.03.2019).
3. Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. № 730. Дата оновлення: 16.09.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/730-2015-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).
4. Про затвердження Типового положення про територіальні органи міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 563. Дата оновлення: 17.12.2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2011-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).

5. Структура Головного управління Національної поліції України у Волинській області. URL: <https://vl.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/> (дата звернення: 15.09.2018).
6. Криволапчук В.О., Лелет С.М. Пріоритетні напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання управління в Національній поліції України. Наука і правоохорона. 2017. № 2. С. 30–36.
7. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: затв. наказом. М-ва внутрішніх справ України від 28.07.2017 р. № 650. Дата оновлення: 28.07.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 28.03.2019).
8. Малишев Б.В. Реформування поліції в Україні: загальний огляд. Науково-практичне видання Права людини в діяльності української поліції – 2016. Київ: Софія-А, 2017. С. 9 – 25.
9. Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про Національну поліцію» щодо приведення у відповідність із статтею 21 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»: Закон України від 12.05.2016 р. № 1354-VIII. Дата оновлення: 12.05.2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1354-19> (дата звернення: 28.03.2019).
10. Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. № 730. Дата оновлення: 16.09.2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/730-2015-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).
11. Про утворення територіального органу Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 р. № 830. Дата оновлення: 13.10.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/830-2015-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).
12. Про утворення територіального органу Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 р. № 831. Дата оновлення: 13.10.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/831-2015-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).
13. Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 р. № 834. Дата оновлення: 05.01.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/834-2015-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).
14. Про утворення територіального органу Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 837. Дата оновлення: 28.10.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/837-2015-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).
15. Про утворення територіального органу Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 886. Дата оновлення: 28.10.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/886-2015-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).
16. Про ліквідацію територіального органу Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 981. Дата оновлення: 30.11.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981-2016-%D0%BF> (дата звернення: 28.03.2019).
17. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016, 82 с.
18. Салманова О.Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України: монографія. Харків: Панов, 2016. 460 с.
19. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. / Рос. АН Ин-т философии. Москва: Мысль, 1994. Т. 3, Ч. 2. / отв. ред. А. Ф. Лосев и др. 551 с.
20. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. URL: <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch> (дата звернення: 28.03.2019).
21. Структура Національної поліції. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/> (дата звернення: 28.03.2019).
22. Положення про Департамент патрульної поліції: затв. наказом Національної поліції України від 06.12.2015 р. № 73. URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf (дата звернення: 28.03.2019).
23. Гусаров С.М. Деякі питання оптимізації структури Національної поліції України. Наше право. 2017. № 1. С. 27–32.
24. Григоренко І.А. Особливості правоохоронної (поліцейської) діяльності у Німеччині: теоретико-правовий аспект. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 52–58.

ПРОБЛЕМЫ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ СИСТЕМЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОРГАНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

В статье анализируются теоретические и практические вопросы построения и деятельности системы территориальных органов Национальной полиции Украины. Исследуется структура главных управления и межрегиональных территориальных органов Национальной полиции Украины. Определяются проблемы целостности и сбалансированности деятельности органов территориального звена управления и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: *Национальная полиция, территориальные органы, система, управления, полномочия.*

PROBLEMS OF BALANCED SYSTEM OF THE TERRITORIAL BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article deals with theoretical and practical questions of the organizational structure and functioning of the system of territorial bodies of the National Police of Ukraine. The articles also describe the structure of Central Police Departments and Inter-regional Police Departments. The author determinates the problems of the integrity and balance of activities of the territorial bodies of the National Police of Ukraine and suggests the ways of their solution.

Key words: *National police, territorial bodies, system, administration, authority.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97:343.352

Бусол О.Ю.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СТАН ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті, зокрема, на основі даних офіційної статистики зроблено аналіз стану протидії корупційній злочинності на 2019 рік в контексті національної безпеки України, висвітлено деякі особливості запобігання та тенденції поширення корупції в Україні.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, корупційний злочин, корупційна злочинність, протидія корупційній злочинності, антикорупційна стратегія, національна безпека України.

Постановка проблеми. Насамперед, зауважимо, що особливістю корупційної злочинності є її висока латентність, що ускладнює надання криминологічної характеристики цьому виду злочинності.

Так, за оцінками вчених, у поле зору правоохоронних органів потрапляє не більше 1–5% злочинів корупційної спрямованості. Решта є латентними, а винні залишаються безкарними, оскільки не притягаються до кримінальної відповідальності та продовжують злочинну діяльність [1, с. 132]. Отже, офіційні дані про корупцію цілком не відображають дійсного її стану, а лише – активність правоохоронних органів у протидії злочинам. До того ж, до відповідальності здебільшого притягуються дрібні чиновники. Між тим, участь у підкупі політиків, здатних впливати на економічні процеси в державі у потрібному для замовників напрямі, беруть транснаціональні злочинні угруповання.

Одним з методів збору порівняльних даних є урахування досвіду та думки тих, хто безпосередньо стикається з реальною корупцією – громадян України. Індекс сприйняття корупції (CPI) – показник, який з 1995 р. розраховується міжнародною організацією Transparency International. Україна дещо покращила свої показники в 2018 році. Її результат – 32 бали та 120 місце серед 180 країн. Таким чином, Україна здобула ще 2 бали та підня-

лася на 10 місць (результат за 2017 рік – 30 балів, 130 місце. Україна з-поміж прикордонних держав обійшла лише Російську Федерацію (28 балів, 138 місце). Натомість решта мають вищі оцінки: Польща – 60, Словаччина – 50, Румунія – 47, Угорщина – 46, Білорусь – 44, Молдова – 33 бали [2]. Ріст показників України відбувся, зокрема, завдяки оцінці ситуації з боку бізнесу. Про це свідчить аналіз досліджень, на основі яких розраховували індекс. Позитивний вплив справило запровадження процедури автоматичного відшкодування податку на додану вартість, розширення сфер роботи системи ProZorro.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні періоди сучасної України проблему досліджували такі вчені, як М.В. Гребенюк, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, С.В. Ківалов, О.М. Костенко, О.М. Литвинов, Б.В. Романюк, А.В. Савченко, інші.

Постановка завдання. Transparency International надала Україні такі рекомендації за 2018 р. щодо протидії корупції в державі: розпочати роботу антикорупційного суду та продовжити антикорупційну реформу; посилити спроможності органів досудового розслідування та продовжити боротьбу; перезапустити Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК); впровадити нові електронні державні інформаційні системи; позбавити правоохоронні органи права

втручатися в економічну діяльність. Проте, зазначені рекомендації виконані не всі.

Метою статті є розгляд стану запобігання корупції та протидії корупційній злочинності в контексті національної безпеки України на 2019 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі Стратегією національної безпеки України [3] серед актуальних загроз національній безпеці України – корупція та неефективна система державного управління: поширення корупції, її укорінення в усіх сферах державного управління; слабкість, дисфункціональність, застаріла модель публічних інститутів, депрофесіоналізація та деградація державної служби; здійснення державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності. Загрозами національної безпеки України є також такі чинники, які напряду впливають на стан корупції у державі. Це – економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення: монопольно-олігархічна, низькотехнологічна, ресурсовитратна економічна модель; відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей; високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів; деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес; надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків; неефективне управління державним боргом; зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття; активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій; руйнування економіки та систем життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, втрата їх людського потенціалу, незаконне вивезення виробничих фондів на територію Росії.

Кабінет Міністрів України 24 червня 2018 р. схвалив проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 рр.» (реєстр. № 8324), який очікує на розгляд Верховної Ради України. Проте, згідно з висновком Головного науково-експертного управління (№ 16/3-306/8324 (99392) від 11.05.2018 р.), документ є суто декларативним. Так, проект передбачає величезну кількість заходів, суть яких полягає у запровадженні певних обмежень, посиленні існуючих або запро-

вадженні нових юридичних санкцій, вирішенні тих чи інших організаційних питань. Недоліком проекту є передбачення у ньому прийняття великої кількості нових «антикорупційних» законів, незважаючи на те, що подібних нормативно-правових актів вже прийнято чимало. У той же час проект містить обмежену кількість приписів про проведення тих чи інших конкретних організаційних, адміністративних заходів, які б спрямовувались на усунення тих чи інших умов або причин існування корупціогенних чинників. Вважаю суттєвим недоліком, який напряду впливає на ефективність протидії корупційній злочинності в контексті забезпечення національної безпеки України та на ефективність протидії корупційній злочинності те, що проект закону не проходив належного і достатнього обговорення з представниками громадянського суспільства та іншими зацікавленими особами.

За дослідженням Всеукраїнської мережі доброчесності та комплаєнсу UNIC «Корупція в Україні – погляд бізнесу», з 305 керівників підприємств та їхніх заступників 54% респондентів зазначили, що корупція та недоброчесна поведінка для народних депутатів «дуже характерна». До ТОП-5 найкорумпованіших органів і сфер увійшли також суди: 43% респондентів вважають корупцію для них «дуже характерною». Працівників фіскальної служби вважають корумпованими 39% респондентів, Кабінет Міністрів України – 31%, та «великий бізнес» – 31% відповідно. Експерти UNIC дійшли прогнозованого висновку про те, що «великий бізнес» так чи інакше зростається з державними органами влади, так званими впливовими людьми.

Результати опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи»¹, свідчать, що 91% громадян вважає корупцію серйозною проблемою в Україні, причому 61% опитаних переконані у тому, що це – найсерйозніша проблема, яка заважає розвитку держави. Таким чином, за рік усвідомлення серйозності проблеми корупції істотно зросло. Нині 61% опитаних переконані, що відсутність позитивних зрушень у протидії корупції полягає в тому, що ті, хто має з нею боротися, самі ж корумповані.

¹ Опитування проводилося з 16 по 22 серпня 2018 р. в усіх регіонах України за винятком АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Загалом було опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Для порівняння соціологи наводили дані загальнонаціонального опитування населення України, проведеного з 18 вересня по 3 жовтня 2017 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс».

Порівняно з 2017 р., впевненість людей у тому, що влада не спроможна подолати корупцію, істотно зросла – з 53% до 61%. Також відзначається, що 38% опитаних вважають, що корупція є частиною ментальності (48%), а 46% – що ні. Чим молодші респонденти, тим частіше вони називали корупцію проявом ментальності українців (що, втім, не в повній мірі узгоджується з дослідженнями вчених). Соціологи зазначили, що подібне питання ставилося у 2001 р. Громадяни України підтримують в першу чергу каральні методи викорінювання корупції (55%), ще 28% вважають, що подолати корупцію можна шляхом усунення корупційних ризиків. Прихильники протидії корупції «через виховання» знаходяться в меншості – 12%.

Треба звернути увагу на вкрай негативне сприйняття українськими громадянами заходів, що вживаються урядом України щодо запобігання корупції. Так, згідно опитування телеканалу ЗІК, яке було завершено 28 лютого 2018 р., на питання «Як найкраще оцінити стан боротьби з корупцією в Україні?», 91% респондентів зазначили, що вона навіть не почалась.

Оцінюючи стан протидії корупційній злочинності слід розглянути ефективність роботи державних органів, які виконують функції щодо протидії корупції. Зазначимо, що Державне бюро розслідувань (ДБР) не має суттєвих результатів в протидії корупції з причин довготривалого процесу його створення, що пояснюється політичними процесами навколо відомства, зокрема конфліктом між новообраним директором ДБР Р. Трубою і конкурсною комісією в подальшому, а також відсутністю одноставності та підтримки Р. Труби його заступниками. ДБР розпочало свою діяльність тільки 28 листопада 2018 р. – тоді було зареєстровано перші кримінальні провадження. Станом на сьогодні зареєстровано кримінальні провадження усіх категорій, які належать до його підслідності. Всього на розгляді знаходиться 3 417 кримінальних проваджень. З них 743 розслідування розпочато слідчими ДБР, а 2 674 – надійшли від інших органів досудового розслідування. У 150 розслідуваннях обвинувальні акти передані до суду. Одним з останніх найбільш помітних досягнень Державного бюро розслідувань у 2019 р. є викриття схеми незаконного ввезення в Україну автомобілів преміум-класу через Львівську митницю. Зокрема, слідчі викрили факт незаконного ввезення автомобіля «Мерседес», внаслідок чого державний бюджет недоотримав 658 тис. грн.

Щодо розгляду кримінальних проваджень Національним антикорупційним бюро України, то станом на 31 грудня 2018 р. цей орган має такі результати: скеровано до суду – 176; в стадії розгляду – 94; винесено вироків – 25. У травні 2018 р. до суду було скеровано об'єднане провадження за фактом завдання 695 млн грн збитків ДП «СхідГЗК» та ДП «НАЕК «Енергоатом». Ця справа, відомості про яку одними з перших були внесені детективами НАБУ до Єдиного реєстру досудових розслідувань, є унікальною як з огляду на посади задіяних високопосадовців, так і враховуючи масштабність міжнародної співпраці. Такі розслідування та направлення їх до суду на підставі зібраних доказів є одним із підтверджень результативної роботи НАБУ. Однак, у НАБУ є одиничні провадження, розгляд яких не розпочинається понад рік:

Щодо позитиву, можна зазначити затримання детективами НАБУ 9 липня 2018 р. комерційного директора компанії-постачальника палива для потреб Міністерства оборони України, підозрюваного у розкраданні понад 149 млн грн. Впродовж дев'яти місяців ця особа переховувалась від слідства – в листопаді 2017 р. його було оголошено в міжнародний розшук. Водночас, під час перетину підозрюваним державного кордону України 9 липня 2018 р. співробітники Державної прикордонної служби України (ДПС) не вжили заходів для його затримання [4]. Беручи до уваги неодноразовість подібних випадків на державному кордоні України (негативну тенденцію), це може свідчити про наявність корупційної складової у діях службових осіб ДПС України.

Майже півтисячі запитів про міжнародну правову допомогу надіслало Національне антикорупційне бюро України до компетентних органів інших держав, адже українська корупція залишила слід у 65 державах світу. Найчастіше детективам доводиться звертатися по допомогу до правоохоронців Латвії, Кіпру, Великої Британії, Німеччини та Швейцарії. Зі свого боку НАБУ також реагувало на запити, отримані від закордонних колег – 90% із них виконано [4]. Зазначене свідчить про переорієнтацію роботи антикорупційного органу з локальної національної корупції на транснаціональну, що є закономірним, зважаючи на глобалізацію злочинності.

Загалом діяльність НАБУ доцільно (згідно зарубіжного позитивного досвіду) оцінювати за розміром відшкодування органом нанесених державі збитків. Так, станом на 31 грудня 2018 р. всього відшкодовано 452,37 млн грн., з

них 193,39 млн грн. – у 2018 р. Відшкодовано у кримінальних провадженнях, досудове розслідування в яких триває – 193,39 млн грн. і в яких завершено – 5,68 млн грн. Розподіл відшкодування за галузями виглядає таким чином: енергетика – 87,57 млн грн., інше – 77,94 млн грн., транспорт та інфраструктура – 25,92 млн грн., соціальна сфера – 7,64 млн грн. Визнані недійсними 94 угоди та договори (рішення набрало законної сили). Розмір коштів, на повернення яких можуть розраховувати державні підприємства завдяки позовам НАБУ в угодах і договорах, які визнані недійсними та рішення набрало законної сили, становить 4,77 млрд грн.

Станом на 31 грудня 2018 р. накладено арешт на грошові кошти: 477,72 млн грн, 157,56 млн долл. США, 1,14 млн євро, 10,88 тис. фунтів стерлінгів. Накладено арешт на майно: житлова нерухомість – 119 од., нежитлова нерухомість – 101 од., корпоративні права і акції – 250 тис., земельні ділянки – 244 од., сільськогосподарська техніка з комплектуючими – 228 од., нерухомість за кордоном – 2 об'єкти, цілісні майнові комплекси – 3 об'єкти, транспортні засоби – 81 од., комп'ютерна техніка – 26 од. [5].

Разом з тим, «посилення» Національного антикорупційного бюро України, як рекомендувала Transparency International, не відбулося. Детективи НАБУ так і не отримали права на такий оперативно-технічний захід як прослуховування. Натомість зміни до законодавства ускладнили проведення експертиз в кримінальних провадженнях (сумнозвісні «правки Лозового»).

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) у 2018 р. склало 471 протокол та внесло 97 приписів за порушення законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів, що майже у три рази перевищує результати відомства за 2017 р. Переважна більшість протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, складені за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, а саме неповідомлення особою про наявність у неї реального конфлікту інтересів та вчинення дій або прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів. Також у 2018 р. НАЗК подало лише 5 позовів до Окружного адміністративного суду м. Києва про визнання не чинними актів органів місцевого самоврядування, які прийняті внаслідок порушення вимог антикорупційного законодавства. Протягом 2018 р. надано 949 роз'яснень щодо наявності або відсутності конфлікту інтересів та порядку дій стосовно його врегулювання. За

результатами роботи НАЗК у 2018 р. опрацьовано понад 11 тисяч запитів на проведення спеціальних перевірок; опрацьовано 2207 повідомлень викричачів; ухвалено 472 рішення про результати здійснення повних перевірок декларацій; за матеріалами НАЗК розпочаті кримінальні провадження стосовно 4 політичних партій. Для здійснення досудового розслідування Національне агентство з питань запобігання корупції направило до правоохоронних органів 253 обґрунтованих висновків щодо виявлення ознак кримінальних правопорушень, з яких: до НАБУ – 37, до Національної поліції України – 178 і до органів прокуратури – 38 таких висновків [6]. Наведені скромні цифри не є показовими, оскільки не можна виявити тенденції за відсутності критеріїв, за якими слід оцінювати роботу відомства. Не можна також порівнювати показники діяльності НАЗК із діяльністю інших антикорупційних органів, зважаючи на різницю функцій, які вони виконують. Єдине, можна стверджувати, що Національним агентством з питань запобігання корупції станом на квітень 2019 р. так і не досягнуто стратегічної мети – перевірки декларації усіх ТОП-посадовців, що ставить під сумнів доцільність функціонування агентства в Україні як органу, що ефективно запобігає корупційній злочинності.

Надаючи оцінку діяльності НАЗК, слід ураховувати, що ще не розроблена належна антикорупційна стратегія на 2018–2020 рр. (досі не прийнята), яка б задовольняла українське суспільство. Досі не створено умов для перезапуску Національного агентства з питань запобігання корупції. Дискредитований орган і далі не здатний ефективно виконувати свою роль в антикорупційній інфраструктурі. Анонсована автоматична перевірка електронних декларацій фактично не має практичного сенсу, оскільки НАЗК не отримало доступу до деяких державних реєстрів. НАЗК так і не стало технічним адміністратором реєстру електронних декларацій, а тендер на аудит його діяльності було проведено з порушенням закону [2].

За весь період роботи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури і НАБУ було відкрито 106 кримінальних проваджень за статтею про незаконне збагачення, з яких 37 – закриті і лише 4 направлені до суду з обвинувальними актами.

Останнім часом набуло високого суспільного резонансу скасування кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, запровадженої у 2015 р., і що було однією з вимог ЄС на виконання Плану дій з візової лібералізації, а також одним

із зобов'язань України перед МВФ. Національне антикорупційне бюро розслідувало 50 кримінальних проваджень за статтею 368-2 Кримінального кодексу України. Проте, 12 грудня 2017 р. в Конституційний суд України звернулися 59 народних депутатів, 24 з яких раніше голосували за внесення статті 368-2 КК України в чинній редакції. В результаті 26 лютого 2019 р. Конституційний суд України визнав неконституційною зазначену статтю КК України. Між тим, майже 30 народних депутатів з різних фракцій могли стати фігурантами кримінальних розслідувань щодо незаконного збагачення. Зважаючи на високий суспільний резонанс, вважаємо, що слід продовжувати розслідування щодо зазначених осіб іншими юридичними засобами.

Щодо антикорупційних заходів, вжитих у Міністерстві охорони здоров'я (далі – МОЗ), то за даними журналістських розслідувань 24-каналу TV, після розпочатої реформи системи охорони здоров'я, фірми, через які МОЗ проводило корупційні угоди, залишилися, але відбуваються тепер на рівні регіонів. Слід зазначити, що комунальні та державні закупівлі відбуваються за різними правилами і, відповідно, дають різні результати. МОЗ України здійснює закупівлі через міжнародні організації, що дозволило державі дещо мінімізувати корупційну складову в закупівлях та економити до 40%. Разом з тим, наприклад, всього за 2018 р. на препарати для дорослих онкохворих у м. Київ витрачено 137 млн грн. Якщо закупівлю препаратів здійснювало би Міністерство охорони здоров'я України, ті самі ліки обійшлися би в 113 млн грн. Різниця становить 24 млн грн. (більше 20%), які пішли в кишені корупціонерів.

В Україні нині діють близько 30 транснаціональних корпорацій, які мають понад 7 тис. представництв та філій, які функціонують переважно в харчовій, нафтогазовій і тютюновій промисловості. Окремі ТНК виступають у ролі партнерів українських компаній.

Боротьба між корпораціями за джерела сировини і ринки збуту призводить до війн між державами, які вони представляють. Не є секретом, що військові конфлікти відбуваються на територіях держав, які розвиваються, при чому такі держави найчастіше є «розмінною монетою» конкуруючих між собою розвинутих, економічно сильних держав. Під час військових конфліктів будуються корупційні схеми, в яких активну участь беруть уряди «зацікавлених» держав. Прикладом слугує й Україна, в якій фактично ведуться бойові дії на територіях Донецької і Луганської областей. За резуль-

татами соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення громадської організації «Детектор медіа» за фінансової підтримки посольства Королівства Швеції в Україні, 65% українців впевнені, що війна на Донбасі не припиняється через те, що вона вигідна олігархам [7]. Підтвердженням цього є корупційний скандал з ПК «Укроборонпром», інформація щодо якого є у відкритому доступі в мережі інтернет. Впливові багаті держави, користуючись національними ресурсами бідніших держав, отримують переваги для транснаціональних корпорацій. ТНК здійснюють контроль і над світовим інформаційним простором, усувають конкурентів та встановлюють світовий порядок на вигідних для них умовах. При цьому кінцеві прибутки отримують власники зазначених корпорацій – резиденти розвинених держав.

Особливою небезпекою в контексті існування корупційної злочинності є окремі громадські організації (ГО), задекларованою метою та спеціалізацією яких є запобігання корупції. На такі організації треба звернути особливу увагу держави в контексті підризу ними основ національної безпеки України. Щодо участі в заходах із запобігання корупції таких ГО можна констатувати, що вони дискредитували себе за останні п'ять років. Це пов'язано з тим, що вони спираються в своїй діяльності на грантову допомогу зарубіжних та міжнародних організацій, а тому підзвітні їм та залежні від них у викладах своїх досліджень на замовлення, пропозиціях змін до законодавства, часто на шкоду Україні. Звичною практикою громадських організацій з протидії корупції є здійснення витрат чималих коштів на формальне проведення заходів (семінарів, конференцій). Левову частку в діяльності зазначених організацій становить така графа витрат як надання консультацій. Прикладом є ГО «Центр протидії корупції», серед основних грантодавців якої – посольства США, Нідерландів, Чехії, а також міжнародні фонди й організації. Так, Печерський районний суд м. Києва відмовив Центру протидії корупції (ЦПК) у задоволенні позову про захист честі та гідності, який організація подала до народного депутата від «Народного фронту» П. Пинзеника, який в своїх обвинуваченнях Центру спирається на матеріали журналістського розслідування про використання ЦПК коштів міжнародної фінансової допомоги в розмірі \$1,2 млн [8].

Серед причин та умов критично високого рівня корупційної злочинності в Україні можна назвати такі:

- економічні чинники:

Суттєвим чинником економічної злочинності та корупції в Україні залишається й високий рівень безробіття населення. За даними Державної служби зайнятості, рівень безробіття у 2015 р. становив 9,1%, у 2016 р. – 9,9%, а у 2017 р. – вже 10,1% [9]. Така тенденція зберігалася і в 2018 р.

Через тривалий спад виробництва, що відбувається в багатьох галузях, зростає кількість людей, які ніби –то працюють на виробництві, а на практиці перебувають у неоплачуваних відпустках. Останні є фактично «тимчасовими» безробітними – резервом безробіття реального. Показовим прикладом є ситуація з ПАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання», яке завжди було одним із найпотужніших виробників устаткування для нафтової, газової, атомної та хімічної промисловості. Сумське НВО – провідне підприємство СНД з виробництва автомобільних заправних газокompresорних станцій та устаткування для транспортування газу. Сьогодні на заводі-гіганті залишилося всього близько 200 осіб (решту – примусово-добровільно звільнено), які працюють на «голому ентузіазмі», тобто фактично без заробітної плати і з примарними перспективами її виплати. Заборгованість працівникам заводу, які стали заручниками ситуації, становить на сьогодні за 9 місяців.

- політичні чинники:

Вони пов'язуються зі здійсненням незваженої державної політики у сфері економіки, гальмуванням економічних реформ, недосконалістю правової бази протидії економічній злочинності та значними недоліками в регулюванні економічних відносин, зокрема наявністю прогалин і колізій окремих його положень. Яскравою демонстрацією останніх є майже повна відсутність регулювання ринку Біткоїнів – позадержавної платіжної системи та одночасно розрахункової одиниці в цій мережі, яка забезпечує функціонування й захист системи, використовуючи криптографічні методи. Відсутність консолідованої позиції щодо регулювання ринку Біткоїнів в Україні та штучне затягування в ухваленні відповідних нормативно-правових актів призводить до використання цієї криптовалюти у злочинах у сфері економіки та в корупційних схемах [10, с. 15].

Слід зазначити і про відсутність належного регулювання суспільних відносин у сфері приватизації. В Україні функціонує понад 4 000 суб'єктів господарювання державної власності. У 2015 р. Кабінет Міністрів України затвердив перелік об'єктів державної власності, що

підлягають приватизації, до якого було включено понад 300 таких державних об'єктів. Світової практиці відомі позитивні приклади приватизації в таких державах, як Великобританія, Канада, Мексика та Польща. В них процес приватизації відбувався доволі поступово, тоді як в Україні уряд змушений продавати підприємства за демпінговою ціною 0,68 млрд дол. США за 300 підприємств у стислі строки. Тут відіграють роль і військові дії на тимчасово непідконтрольних Україні територіях Донецької і Луганської областей, й економічна криза, наслідком якої є необхідність шукати додаткові джерела надходжень до державного бюджету [11]. Таким чином, відсутність належного регулювання суспільних відносин у сфері приватизації можна вважати окремою організаційно-управлінською детермінантою економічної злочинності в Україні [10, с. 16].

- організаційні та управлінські чинники:

Україна через неефективне управління і недостатнє верховенство права протягом останніх п'яти років недоотримала \$70 млрд надходжень до бюджету. Про це свідчать результати дослідження Центру економічної стратегії. Ця сума вища за весь український зовнішній борг.

В Україні замість системної діяльності і постійного удосконалення роботи правоохоронних органів на базі накопиченого досвіду, відбуваються постійні управлінські перестановки, ротація кадрів. Між тим, нинішня обстановка потребує належної координації діяльності правоохоронних та інших державних органів у протидії організованій злочинності і корупції; реального впровадження у діяльність «антикорупційних» органів системної аналітичної складової – аналітичної розвідки глибоких кримінологічних процесів; ліквідації дублювання спецпідрозділів функцій інших оперативних служб і навіть окремих відомств, інакше – це марна трата державних ресурсів і відсутність конкретної відповідальності державних органів за цю сферу державної діяльності; концентрації зусиль спецпідрозділів на ліквідації конкретних організованих злочинних угруповань, їх організаторів і корумпованих співучасників в органах державної влади, які своїми злочинними діями суттєво впливають на економіку держави та діяльність державних інститутів; терміновий перегляд структури і форм статистичної звітності.

Існує проблема з розглядом проваджень у судах та процедури відбору суддів. Великий обсяг справ разом із недоукомплектованістю судів призводить до значного навантаження на одного

суддю і не дозволяє забезпечити безперервний судовий розгляд справ, що розслідувалися детективами НАБУ. Можна припустити, що одними з таких причин можуть бути надмірна увага ЗМІ до резонансних розслідувань і тиск з боку політиків.

- нормативно-правові чинники:

До недоліків правового регулювання економіки, які сприяють зростанню корупційної злочинності належать: наявність прогалин у правовому регулюванні; неузгодженість нормативно-правових актів із суспільно-економічними рішеннями та постійне відставання правового регулювання від закономірностей економічного розвитку; колізійність правових норм; низька якість нормативно-правових актів і, відповідно, їхня неефективність; відсутність механізмів реалізації нормативно-правових актів тощо. Проекти законів часто не проходять публічного обговорення або на їх обговорення відводиться замало часу. Процес прийняття деяких законопроектів триває роками. Прикладом правової неузгодженості, непередбачуваності суспільних наслідків, що призводить до зниження іміджу України на міжнародній арені, є скасування кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Численні прогалини та колізії досі має Закон України «Про державне бюро розслідувань», на що я вже звертала увагу в своїх працях [12]. Зокрема, наразі залишається відкритим питання про реалізацію механізму притягнення працівників ДБР до дисциплінарної відповідальності, адже досі не створено Дисциплінарну комісію, трьох членів якої Рада громадського контролю при ДБР обрала ще в травні 2018 р. За словами директора ДБР Р. Труби, існує норма, яка не дозволяє йому затвердити склад дисциплінарної комісії. Одна з прогресивних новел закону про ДБР, яка стосується погодження рішень директора ДБР із заступниками, втім, не містить механізму реалізації цих повноважень з боку заступників тощо [13].

- науковий чинник:

Залучення науки до реалізації реформ дозволило б не тільки підвищити якість реформаторських заходів та їх правового супроводу, але й стало би реальним індикатором того, наскільки серйозними є наміри проводити реформи і чи будуть ці реформи реалізовувати на засадах принципів демократії [2].

- соціально-психологічні чинники:

Можна стверджувати про превалювання в духовній сфері суспільства невпевненості та тривожних настроїв завдяки не чіткому закріпленню у нормативно-правових актах та незрозумілості

для більшості громадян статусу військових дій на тимчасово окупованих територіях України. Є підстави стверджувати про незалежне функціонування низки соціальних сфер (політика, економіка та ін.) від моральної мотивації окремих індивідів. За останні п'ять років відбулися складні зміни у системі моральних цінностей та ідеалів, що можна охарактеризувати як моральну кризу.

Чітко проглядається майнове розшарування суспільства. Різко знизилася статки значної частини населення, яке змушене розв'язувати проблеми власного виживання в умовах окупації, зокрема мешканців Донецької та Луганської областей України. Відбувається відповідна реакція на нездатність ринку згладити диференціацію доходів, що спонукає їх шукати вихід із ситуації через отримання додаткових тіншових доходів у сфері господарської діяльності та швидкого збагачення. Статистика свідчить про виїзд на заробітки за кордон до 8 млн громадян України. Цьому сприяє низький рівень економічної свідомості, довіри до держави, що виявляється, зокрема, у готовності вчиняти економічні правопорушення. Такий стан присипляє увагу громадськості до злочинів, які вчиняють у сфері господарської діяльності, й меншою мірою формує в населення негативне ставлення до їхнього вчинення.

Висновки.

1. Прогрес подолання корупції в Україні останніх років був забезпечений головним чином реформами, які були започатковані ще в 2014 р. Проте одним з головних стримуючих факторів антикорупційного поступу досі залишається брак політичної волі [2].

2. Спостерігається стійке зрощення великого бізнесу з державними органами влади. Верховна Рада України нині очолює рейтинг корумпованих, на думку підприємців, інституцій в Україні (у 2015 р. це були суди, правоохоронні органи, медичні заклади).

3. Антикорупційні державні органи знаходяться в стані формування та становлення, органи прокуратури не наділені правом проводити оперативно-розшукові заходи, щодо органів внутрішніх справ не визначено, які підрозділи мають протидіяти корупції. Крім того, спецпідрозділи з протидії корупції та організованої злочинності Служби безпеки України не входять до переліку спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції в Законі України «Про запобігання корупції», хоча відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України» до завдань служби входить припинення корупції.

4. Не виправдав себе квотний принцип формування конкурсних комісій. Під час формування антикорупційних державних органів спостерігалася тенденція протягування заздальгідь визначених кандидатів членами конкурсних комісій кандидатів на посади керівників цих відомств.

5. Україна у протидії корупції поки що програє транснаціональним корпораціям за впливовістю на всі сфери розвитку суспільства. Саме тому корупція не може бути мінімізована в громадянському суспільстві, адже ТНК в цьому не зацікавлені, навпаки – корупція є живильним ґрунтом для їх діяльності заради не завжди законного збагачення.

6. Розширення сфери «тіньової» економіки є найважливішим підґрунтям становлення латентною корупційної злочинності. Більшість форм прояву «тіньової» економіки пов'язані з незаконними видами економічної діяльності.

7. Результати наукових досліджень вітчизняних вчених, зокрема протидії корупційній злочинності, не знаходять належного впровадження у законодавство та практику управлінської діяльності органів державної влади.

8. Відсутність позитивних зрушень у боротьбі з корупцією полягає в тому, що ті, хто має з нею боротися, самі є корумпованими. Сюди слід віднести й деякі громадські організації з протидії корупції.

9. Спостерігається вкрай негативне сприйняття українськими громадянами заходів, що вживаються урядом України щодо запобігання корупції. Замість припинення неконструктивного публічного протистояння між правоохоронними органами Україна стала свідком його загострення. Тиск на активістів та журналістів не припинився. Показовим прикладом цієї тенденції стало вбивство Катерини Гандзюк.

10. Вирішення зазначених проблем потребує від законодавчої та виконавчої гілок влади неординарних заходів з наведення законності й порядку в економіці та, у першу чергу, посилення контрольних, фінансових і владних функцій. Вироблення політики держави у протидії організованій злочинності і корупції потребує постійного системного науково-практичного аналізу всіх сфер діяльності і життя скоординованих заходів всіх державних органів та громадянського суспільства.

Список літератури:

1. Кондратов Д.Ю. Вісник кримінологічної асоціації. 2018. № 2 (19). С. 132.
2. Індекс сприйняття корупції – 2018. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjniattya-koruptsiyi-2018/>
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 26 трав. 2015. № 287. Офіційний вісник Президента України. 2015 р. № 13. ст. 50.
4. Звіт Національного антикорупційного бюро за 1 півріччя 2018 року. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_10.08.2018_sayt.pdf.
5. Міні-звіт про діяльність НАБУ. URL: https://www.flickr.com/photos/nab_ukr/sets/72157705076034601?fbclid=IwAR1iJg6dR6VfsqMacTQkGIu8RqaCc1y7An6lBxvirkHi-wGEbRb3KijYM_eY
6. Результати перевірок. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/rezultaty-perevirok>.
7. 65% українцев вважає, що війна на сході продовжується, тому що вона вигідна влади і олігархам – соціопрос. URL: <http://gordonua.com/news/war/65-ukraincev-schitayut-chto-voyna-na-vostoke-prodolzhaetsya-potomu-chto-ona-vygodna-vlasti-i-oligarham-socopros-173890.html>.
8. Верховний суд став на бік депутата у справі ЦПК про грантові гроші. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/21/7180899/>
9. Рівень безробіття в Україні. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/footerlinks/newsroom/deloitte-research/social-progress-index.html> (дата звернення: 01.09.2018).
10. Юртаєва К.В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. Вісник кримінологічної асоціації України. 2018. № 2 (19). С. 115.
11. Дем'яненко Л. Приватизація стратегічних підприємств: піар-хід чи реальні інвестиції. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1970:privatizatsiya-strategichnikh-pidpriemstv-2&catid=157&Itemid=499 (дата звернення: 01.09.2018).
12. Бусол О.Ю. Юридичні колізії Закону України «Про Державне бюро розслідувань». The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права. Електронне науково-практичне видання. 2016. № 28. С. 4–12.
13. Директор ДБР Роман Труба про перші результати, взаємодію з ГПУ та проблеми зі створенням Дисциплінарної комісії. Судебно-юридическая газета. № 2–5 (471–474). 2019. 14 лютого.
14. Бекешкіна І. Успіх реформ без наукового забезпечення. Філософська думка. 2010. № 2. С. 43.

**СОСТОЯНИЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОРРУПЦИИ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ
КОРРУПЦИОННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ**

В статье на основании статистических данных анализируется состояние противодействия коррупции в текущем году, некоторые особенности такого противодействия, а также тенденции распространения коррупции в Украине.

Ключевые слова: коррупция, предупреждение коррупции, коррупционное преступление, коррупционная преступность, противодействие коррупционной преступности, антикоррупционная стратегия, национальная безопасность Украины.

**THE STATE OF PREVENTION OF CORRUPTION AND COUNTERACTION TO CORRUPTION
CRIME IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

The article deals with the state of counteraction to corruption on the basis of statistical information, some features of such counteraction, and also the trends of the distributions of corruption in Ukraine are analysed.

Key words: corruption, preventing corruption, corruption-related crime, corruptive criminality, counteraction to corruption crime, anti-corruption strategy, National Security of Ukraine.

Топчій В.В.

Прокуратура Київської області

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті автором досліджено проблеми кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Україні. Автор зазначає, що одним із недоліків діяльності правоохоронних органів є відсутність належної інформаційної бази. Для подолання даної проблеми пропонується створити спеціальну базу даних, у якій містилася б інформація про законних правовласників (юридична адреса, перелік творів, що тиражуються, номери ліцензійних угод). Створення таких баз даних значно б прискорило і спростило процес розслідування справ цієї категорії. Наявність таких баз даних могло б забезпечити швидке і нескладне отримання інформації, яка цікавить орган дізнання та слідчого по кримінальній справі у сфері авторського права і суміжних прав. Також досліджено окремі кримінологічні аспекти криміналізації зазначених кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, авторські права, інтелектуальна власність, об'єкти авторського права, суміжні права, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Власність як об'єкт кримінально-правової охорони є складним явищем, сутність якого пов'язана з багатьма зовнішніми і внутрішніми чинниками, найбільш визначальні з яких характеризують: а) стан розвитку суспільства й держави; б) стан розвитку виробничих відносин та засобів виробництва; в) правовий і соціальний статус власності в державному та суспільному житті; г) її роль і місце в політичних, економічних і соціальних перетвореннях; ґ) вплив суспільства на державно-політичні процеси в країні. При цьому кожен етап розвитку людської цивілізації характеризується бажанням людини, соціальних груп, суспільства в цілому захистити те, що дає можливість продовжувати людське буття на землі або панування окремих індивідів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі вчені наголошують, що власність – це насамперед сукупність відносин, що забезпечують спосіб привласнення різних речей, можливість отримання вигоди від користування ними, характер реалізації певних інтересів; будучи економіко-правовим поняттям, воно має економічний і правовий складники [2]. Інші науковці виокремлюють ще й соціальний складник власності. Наприклад, С. Мочерний, який дотримується соціологічного підходу в розкритті змісту власності як економічно-правового поняття, зазначає,

що це відносини між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання, послуг, об'єктів інтелектуальної власності в усіх сферах суспільного відтворення [3, 21].

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті 2 Закону України «Про власність» право власності тлумачиться як урегульовані законодавством суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження майном [4]. Цей Закон указував, що власність в Україні може бути в приватній, колективній і державній формах. У статті 143 Конституції України цей перелік доповнюється новою формою власності – комунальною [5]. Згідно з Конституцією всі форми власності рівні перед законом.

Інститути речового права, відомі ще у Давньому Римі, нині актуалізовані в українській цивілістиці. Римські юристи речове право уявляли як юридичний зв'язок особи з річчю – *iur in re* (право на річ). Так, Й. Покровський (1868-1920 рр.) у підручнику «История римского права» пише: «Будь-яке речове право становить деякий безпосередній юридичний зв'язок особи з річчю – *iur in rem*: річ належить цій особі, і всі інші члени суспільства зобов'язані визнавати цей зв'язок належності й не порушувати його своїми діями. Внаслідок цього будь-яке речове право має характер абсолютного в тому розумінні, що воно адресовано до всіх і у

випадку порушення захищатиметься від усіх. До чийх рук моя річ не потрапила б, я її можу зажадати собі на тій тільки підставі, що вона моя, надана мені правопорядком» [6].

При вирішенні питання щодо належності продукції до інтелектуальної власності варто ґрунтуватися на змісті її загального поняття і структури. Інтелектуальна власність складається із сукупності виключних прав на результати творчої діяльності й на засоби індивідуалізації, включаючи авторське право й суміжні права, а також право на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, знаки обслуговування, фірмові найменування, географічні зазначення (у тому числі найменування місця знаходження товару), топографії інтегральних мікросхем, конфіденційна інформація тощо). Авторське право й суміжні права, виступаючи необхідними умовами розвитку творчості, дають авторам стимул у формі визнання і справедливої матеріальної винагороди.

Об'єктом права досліджуваного виду власності може бути тільки нематеріальний об'єкт, тобто результат інтелектуальної, творчої діяльності [7]. Однак він сприймається іншими особами й відтворюється тільки за умови, що буде певним чином об'єктивованим, тобто набуде матеріальної форми (наприклад наукові розробки надруковують у збірнику наукових праць, розмістять у вигляді тексту на електронному та іншому носії). При цьому право власності на річ (на матеріальний носій) не залежить від права інтелектуальної власності (ч. 1 ст. 419 ЦК України).

Право інтелектуальної власності складається з особистих майнових і особистих немайнових прав. У юридичній літературі справедливо наголошується, що особисті немайнові права є невідчужуваними й не залежать від майнових [8]. Згідно з ч. 1 ст. 423 ЦК України особистими немайновими правами інтелектуальної власності є: а) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником) об'єкта права цієї власності; б) право перешкоджати будь-якому посяганню на таке право, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права такої власності; в) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [9].

Тож, як бачимо, від розв'язання проблеми створення ефективної системи охорони інтелектуальної власності залежить міцність фундаменту для інноваційної моделі розвитку України, її модернізації, підвищення конкурентоспроможності у світовій соціально-економічній системі. А від цього,

у свою чергу, – перспективи створення робочих місць у нових галузях, які визначають обличчя світової економіки XXI століття – економіки, що базується на знаннях. Це і питання створення цивілізованого ринкового середовища, де і підприємці, і споживачі були б надійно захищені від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності, виробництвом фальсифікованих товарів. Саме цим визначається актуальність проведеного в Києві нещодавно «круглого столу» на тему: «Проблеми охорони інтелектуальної власності в Україні», організованого Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. У ньому взяли участь близько 200 представників органів державного управління, посольств кількох країн, організацій сфери патентування та реєстрації авторських прав, Національної академії наук і недержавних науково-дослідних організацій, провідних засобів масової інформації.

Проблеми охорони інтелектуальної власності сьогодні вийшли в світі на перший план і стали вже не просто юридичними або комерційними питаннями. Унаслідок всеосяжної інтелектуалізації сучасної світової економіки вони дедалі більше стають політичною проблемою, пов'язаною з економічною безпекою, та вимагають стратегічних підходів до їх вирішення. Процеси інтелектуалізації досягли надзвичайно високої інтенсивності, немислимої ще десятиліття тому. Нині у світі діють понад 4 млн патентів; щороку подається приблизно 700 тис. заявок на патентування; дохід від продажу ліцензій на запатентовані об'єкти становив 100 млрд дол.

Важливо враховувати, що в основному вже сформувалася глобальна система регулювання охорони інтелектуальної власності. Україна повинна адаптуватися до неї, якщо планує розвиватися як складова частина світового господарства, а не як економіка, відмежована від світових тенденцій соціально-економічного й технологічного розвитку. За останні роки Україна значно активізувала процес входження в світові структури, що регулюють інтелектуальну власність, і вже є учасницею 15 з 26 універсальних міжнародних конвенцій і договорів у цій сфері.

Велике значення для ефективної охорони інтелектуальної власності має процес входження України в регіональні європейські структури регулювання цієї сфери, і передусім у структури Європейського Союзу. На цьому напрямі також є нерозв'язані проблеми – невизначеність позиції

України щодо Євразійської патентної конвенції та налагодження відносин із Євразійською патентною організацією, відсутність перспективних програм взаємодії з Європейським патентним відомством і Відомством із гармонізації на внутрішньому ринку (товарні знаки ЄС).

Слід підкреслити, що протягом останнього десятиліття в Україні відбувався досить інтенсивний процес становлення системи охорони інтелектуальної власності.

У сукупності проблем охорони інтелектуальної власності в Україні найгострішими є такі: охорона комп'ютерних програм і баз даних (відзначили 65,3% опитаних УЦЕПД експертів), захист від недобросовісної конкуренції (55,6%), охорона знаків для товарів і послуг (товарних знаків) – 52,1%, охорона виробників аудіовізуальної продукції – 50,0%.

Низькі стандарти захисту інтелектуальної власності в Україні значною мірою визначаються браком кваліфікованих фахівців у цій сфері, позаяк вона вимагає досить великого обсягу специфічних знань.

Нарешті, слід зазначити, що серед головних причин недостатнього рівня ефективності охорони інтелектуальної власності українських фізичних і юридичних осіб за кордоном фахівці найчастіше називають «відсутність у держави коштів на патентування та здійснення реєстра-

ційних процедур за кордоном» (54,8% відповідей експертів), «низький рівень правової культури в країні» (46,6%), «відсутність належних знань й інформації про порядок захисту інтелектуальної власності за межами України» (45,2%) [10].

У зв'язку з порушенням авторського права і суміжних прав можлива загроза національній економіці, що знаходить свій прояв, по-перше, через приховування від оподаткування значних сум прибутку виробниками контрафактної продукції; по-друге, через недовіру інвесторів у зв'язку з неналежним рівнем захисту права інтелектуальної власності, зниженню інвестиційної та інноваційної активності [11, с. 213].

Висновки. Виходячи із зазначеного можна зауважити, що одним із недоліків діяльності правоохоронних органів є відсутність належної інформаційної бази. Для подолання вищевказаної проблеми необхідно створити спеціальну базу даних, у якій містилася б інформація про законних правовласників (юридична адреса, перелік творів, що тиражуються, номери ліцензійних угод). Створення таких баз даних значно б прискорило і спростило процес розслідування справ цієї категорії. Наявність таких баз даних могла б забезпечити швидке і нескладне отримання інформації, яка цікавить орган дізнання та слідчого по кримінальній справі у сфері авторського права і суміжних прав [12].

Список літератури:

1. Власність як об'єкт кримінально-правової охорони. URL: <http://referat-ok.com.ua/pravo/vlasnist-yak-objekt-kriminalno-pravovoi-ohoroni> (дата звернення: 01.11.2018).
2. Мочерний С.В., Устенко О.А. Основи економічної теорії : навч. посіб. 3-тє вид., стер. Київ, 2009.
3. Основи економічної теорії : підруч. / за заг. ред. Л.С. Шевченко. Харків, 2008. С. 54.
4. Основи економічної теорії : підруч. / за заг. ред. О.О. Мамуляк. Київ, 2003. С. 48–49.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Покровский И.А. История римского права. СПб., 1998. С. 317.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери. Київ, 2005. Т. 1. С. 703.
8. Авдеева Г.К. Судова експертиза контрафактної аудіовізуальної продукції : монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків, 2006. 44 с.
9. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. Дата оновлення: 01.01.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 27.02.2019).
10. Охорона інтелектуальної власності в Україні: проблеми й розв'язання. URL: https://dt.ua/SOCIETY/ohorona_intelektualnoyi_vlasnosti_v_ukrayini_problemi_y_rozvyazannya.html (дата звернення: 27.02.2019).
11. Ієвіня О.В. Порушення прав інтелектуальної власності у контексті вступу до Європейського Союзу та Національної безпеки України. URL: http://www.uuis.com.ua/files/Section_4.pdf. – С. 211–215 (дата звернення: 27.02.2019).
12. Мельникова Т.В. Проблеми кримінально-правової охорони авторського права і суміжних прав. URL: <http://intkonf.org/melnikova-t-v-problemi-kriminalno-pravovoyi-ohoroni-avtorskogo-prava-i-sumizhnih-prav/> (дата звернення: 01.03.2019).

ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ

В статье автором исследованы проблемы уголовно-правовой охраны интеллектуальной собственности в Украине. Автор отмечает, что одним из недостатков деятельности правоохранительных органов является отсутствие надлежащей информационной базы. Для преодоления данной проблемы предлагается создать специальную базу данных, в которой содержалась бы информация о законных правообладателях (юридический адрес, перечень произведений, тиражируются, номера лицензионных соглашений). Создание таких баз данных значительно бы ускорило и упростило процесс расследования дел этой категории. Наличие таких баз данных могло бы обеспечить быстрое и несложное получения информации, которая интересует орган дознания и следователя по уголовному делу в сфере авторского права и смежных прав. Также исследованы отдельные криминологические аспекты криминализации указанных уголовных правонарушений.

Ключевые слова: *уголовно-правовая охрана, авторские права, интеллектуальная собственность, объекты авторского права, смежные права, уголовная ответственность.*

PROBLEMS OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE

In the article the author investigates the problems of criminal law protection of intellectual property in Ukraine. The author notes that one of the shortcomings of the activity of law-enforcement bodies is the lack of a proper information base. In order to overcome this problem, it is proposed to create a special database containing information on the legal rights holders (legal address, list of duplicate works, license agreement numbers). Creating such databases would have greatly accelerated and simplified the process of investigating cases of this category. The availability of such databases could provide quick and easy access to information that is of interest to the inquiry authority and investigator in a criminal case in the field of copyright and related rights. Also some criminological aspects of criminalization of these criminal offenses are investigated.

Key words: *criminal law, copyright, intellectual property, copyright objects, related rights, criminal liability.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.145

Громовенко К.В.

Міжнародний гуманітарний університет

АСПЕКТИ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ У БАГАТОСТОРОННІХ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ XIX ТА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

У статті висвітлено еволюцію міжнародно-правового забезпечення регламентації освітніх відносин у колективних міжнародних угодах періоду XIX та першої половини XX ст. Особлива увага приділена питанням відображення ролі вищої освіти в універсальних мирних угодах, впливу на освітні відносини угод у сфері захисту інтелектуальної власності, трудових та соціальних прав, а також гуманітарного права.

Ключові слова: вища освіта, Версальський мир, Віденський конгрес, гуманітарне право, інтелектуальна власність, Міжнародна організація праці.

Окреслення специфіки міжнародних стандартів права на вищу освіту наразі набуло виключної важливості, зокрема, й для вітчизняної правової доктрини. При цьому релевантний науковий аналіз не може вважатися повним без вивчення процесів розвитку міжнародних механізмів у сфері освіти у вимірі колективних міжнародних угод, що надає актуальності відповідним науковим дослідженням. Тому **метою цієї статті** є висвітлення специфіки аспектів регламентації освітніх відносин у системі колективних договорів, які були підписані між державами у XIX та на початку XX ст. **Завданнями цієї статті** є комплексний аналіз відповідних угод, визначення підстав та наслідків схвалення відповідних норм в умовах стрімкого розвитку та універсалізації міжнародного права в зазначений період. Серед сучасних авторів аспектам аналізу історії розвитку джерел міжнародного права приділяли увагу такі вітчизняні автори, як Б.В. Бабін, М.В. Буроменській, В.Г. Буткевич, А.І. Дмитрієв, В.В. Мицик [1] тощо, водночас освітні питання у їх працях практично не підіймалися.

Можна стверджувати, що окремі питання організації вищої освіти уперше були регламентовані на рівні колективних міжнародних договорів саме у XIX ст. Зокрема в актах Віденського конгресу 1815 р., попри відсутність загальних норм у сфері

регулювання освіти, велику увагу було приділено статусу Університету Кракова (Ягелонському університету). Цей заклад, заснований у травні 1364 р. королем Казимиром II Великим за дозволом папи Урбана V, був згаданий у ст. 10 Фінального акту (договору) Віденського конгресу від 9 червня 1815 р., за якою конституція Вільного міста Кракова має серед іншого відображати статус «академії» цього міста згідно статей 7, 15, 16 та 17 додаткового Договору про Краків, що мали силу, аналогічну положенням Фінального акту (договору) [41].

Зазначений Додатковий договір стосовно Кракова («Вільного, незалежного і повністю нейтрального міста Кракова з краєм») був підписаний у Відні між Австрією, Пруссією та Росією 21 квітня 1815 р. За його ст. 13 винайдена на території Вільного міста Кракова власність колишнього Герцогства Варшавського має належати місту, становити одне з його фінансових джерел. При цьому дохід з такої власності мав спрямовуватися на «підтримку академії, інших літературних установ та головним чином на покращення засобів публічної освіти». Крім того, згідно зі ст. 15 цього Договору будівлі та бібліотеки, що належали «академії Кракова», її земельна власність та вкладений капітал разом з усіма отриманими нею привілеями закріплюються за цим університетом і надалі. Крім того, з

урахуванням позиції трьох держав, що поділили між собою Герцогство Варшавське, для населення їх наближених до Кракова польських провінцій мало гарантуватися право вступу до цього університету та навчання у ньому [2].

Також статус Ягелонського університету регламентувався й первинною редакцією Конституції Вільного міста Кракова, яку 3 травня 1815 р. підписали уповноважені представники трьох держав, що поділили Польщу. За ст. 11 вищевказаного міжнародного за правовою природою нормативного акту до Асамблеї представників Вільного міста включалися три доктори факультетів, призначених Університетом [6]. Втім, протягом перших десяти років дії цих договорів привілеї університету зменшувалися, насамперед через підтримку його керівництвом пропольської позиції у владі Вільного міста, були встановлені органи нагляду за його діяльністю, а три держави поступово заборонили власним підданим вступ до цього закладу [33].

Також вартим уваги є й інший акт Віденського конгресу, а саме Федеративна конституція Німеччини, підписана представниками суверенних німецьких держав того часу 8 червня 1815 р. Згідно частин 3 та 4 ст. 12 цього міжнародного акту чотири вільних німецьких міста (Бремен, Гамбург, Любек, Франкфурт) мали встановити єдиний судовий орган, Верховний трибунал, але при цьому кожна особа, яка була стороною в процесі такого трибуналу, мала право вимагати перенесення розгляду її справи з цього трибуналу до «факультету права, що належить до іноземного [німецького] університету». Така згадка про університети як альтернативу верховного суду вільних городів не дивує, зважаючи, що підписанти цієї Федеральної конституції від Любека та Франкфурта титулювали себе в договорі саме як доктори права [32].

Пізніше, у ст. 6 Генерального акту Берлінської конференції із Західної Африки, підписаного більшістю тогочасних держав 26 лютого 1885 р., закріплювався їх обов'язок «протегувати та сприяти» «всіляким ... науковим установам», які засновуються з метою покращення «морального та матеріального стану побуту» населення Західної Африки, знищення невілництва та «просвіти тубільців, щоб вони могли розуміти та оцінювати вигоди цивілізації» [34]. Наступний, Брюссельський акт з цих питань від 2 липня 1890 р., не містив норм стосовно освіти чи просвіти у Африці [40], але схвалена 10 вересня 1919 р. між Бельгією, Великобританією, Італією, Португалією, США та Японією у Сен-Жермен-ен-Лаїє Конвен-

ція про перегляд вказаних актів 1885 р. та 1890 р. [1, с. 39] у ч. 2 ст. 11 містила подібні до Генерального Берлінського акту положення щодо наукової та просвітньої діяльності в Африці «для сприяння корінному населенню на шляху прогресу та цивілізації» [39]. При цьому зазначені норми на практиці особливо не сприяли заснуванню вищих шкіл колоніальними державами.

Наприклад, у Центральній Африці перший заклад відповідного рівня (Коледж Фура Бей, сучасне Сьєрра-Леоне) був заснований Великобританією у 1827 р., але ця школа стала асоційованим коледжем англійського Університету Дарема у 1876 р. та присудила першу в Африці наукову ступінь лише у 1878 р. (повноцінним університетом цей коледж став лише в 1967 р.). Засновані у Південній Африці в 1829 р. та 1866 р. коледжі стали відповідно Університетом Кейптауна та Університетом Стелленбоха лише у квітні 1918 р. Університет Макерере в Уганді був створений у 1922 р., а формуванню Університету Хартуму в Судані передувала його діяльність як коледжу з 1902 р. Решта університетів та навіть коледжів Африки були фактично заснованими вже після Другої світової війни та в умовах деколонізації [38].

Питання організації вищої освіти певною мірою згадувалися в міжнародному праві інтелектуальної власності, що почало бурхливо розвиватися в останні десятиріччя XIX ст. Зокрема, Конвенція щодо утворення Міжнародного союзу захисту літературних та художніх творів від 9 вересня 1886 р. (Бернська конвенція) цікава не тільки регламентацією важливих для навчального процесу відносин у сфері наукових творів та періодичних видань (статті 4 та 7). У ст. 8 вона закріплює свободу користування уривками (цитатами) робіт, захищених авторським правом, у публікаціях, що мають освітню та наукову спрямованість, а також у хрестоматіях [17]. Ці положення підтверджувалися у ст. 10 Берлінського акту 1908 р. про зміни до Бернської конвенції [3] та у ст. 10 Римського акту до неї від 2 липня 1928 р. Крім того, Римський акт у ст. 2 додатково надав державам-учасницям право на національному рівні визначати порядок друку та поширення лекцій та виступів як особливої форми реалізації авторського права з презумпцією можливості свободи такого друку за умови збереження виключного права автора на видання лекцій у вигляді їх збірок (курсів) [36].

Певні виключення з різних сфер міжнародних відносин задля спрощення ведення науково-навчальної діяльності містили й інші колективні

угоди того періоду. Варто як приклад навести Міжнародну конвенцію з охорони птахів, корисних у сільському господарстві, ст. 7 якої не поширила відповідні обмеження щодо лову таких птахів на заходи, що є пов'язаними із науковою діяльністю [4, р. 175]. Тим самим об'єктивно спрощувалася відповідна профільна робота природознавчих факультетів університетів.

Також у зазначений період в рамках міжнародних угод починають формуватися міждержавні науково-дослідні інститути. Наприклад, згідно Конвенції про Міжнародний інститут агрокультури від 7 липня 1905 р. значена установа почала діяти в Римі у складі генеральної асамблеї та постійного комітету, члени яких делегувалися державами-учасницями Конвенції. Попри широкі повноваження у сфері організації наукових досліджень з питань статистичної, технічної та економічної інформації щодо фермерства, рослинництва та тваринництва, торгівлі сільськогосподарською продукцією та відповідного ціноутворення, Міжнародний інститут агрокультури не можна вважати міжнародним освітнім закладом, адже Конвенцією 1905 р. не передбачалося здійснення у ньому підготовки кадрів [37]. Водночас сам підхід до можливості формування міжнародних дослідницьких установ є важливим для еволюції ставлення у міжнародному праві до проблем вищої школи.

Питання захисту освітніх установ було піднято на рубежі XIX та XX ст. й у міжнародному гуманітарному праві. Зокрема, Положення про закони та звичаї сухопутної війни, додане до II Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни від 29 липня 1899 р., у ст. 27 серед іншого пропонує вживати всі необхідні засоби для захисту під час облог та бомбардувань «будівель, що слугують цілям науки», до яких безумовно належать й установи вищої освіти. Сторона конфлікту що контролює ці будівлі має помічати їх особливими візуальними знаками, про які мала надати попереднє інформування. Більш того, за ст. 56 цього Положення власність освітніх та наукових установ, як державних так й інших, прирівнюється до приватної. Це означає, що всіляке навмисне захоплення, знищення чи пошкодження таких установ заборонено та має переслідуватися стороною конфлікту, що отримала під контроль ці установи [27].

Зазначені норми повністю відтворюються й у ст. 27 та ст. 56 Положення про закони та звичаї сухопутної війни, доданого до IV Конвенції про закони та звичаї війни (IV Гаазької конвенції) від 18 жовтня 1907 р. [28]. Крім того, IX Гаазька кон-

венція 1907 р. у ст. 5 надавала захист «будівель, що слугують цілям науки» від бомбардувань з моря [29], а XI Гаазька конвенція 1907 р. у ст. 4 забороняла захоплення наукових суден (вочевидь й тих, що належать університетам) [30].

Низку згадок про аспекти організації вищої освіти можна побачити й у Версальському мирному договорі від 28 червня 1919 р., підписаному значною кількістю держав, відповідні норми яких відрізняла велика варіативність та фрагментарність. Наприклад у § 14 глави I відділу IV частини III договору, присвяченому французькій окупації Саару, за відповідною окупаційною владою закріплювалися повноваження утворювати технічні навчальні заклади на горно промислових підприємствах. У ст. 134 Німеччина відмовлялася на користь Франції та Китаю від права власності на коледж, який мала в Шанхаї [42].

Група норм Версальського договору була націлена на обмеження в Німеччині військової освіти, зокрема й вищої. Так, у ч. 3 ст. 175 демобілізованим після скорочення армії офіцерам заборонялося брати участь у навчальному процесі, а за ч. 5 ст. 194 заборонялося надавати військове навчання офіцерам та рядовим торговельного флоту. Згідно ст. 177 цієї угоди за два місяці після набуття чинності Версальським миром Німеччина мала скоротити число військових училищ до кількості, яка відповідає потребам комплектування офіцерів у дозволених одиницях, та не більше одного училища на один рід військ з обмеженою кількістю учнів. Усі військові академії «та подібні установи» Німеччини мали бути закритими [42].

Більше того, за ст. 177 Версальського миру усі учбові заклади та університети Німеччини «не мають права займатися ніякими військовими питаннями», зокрема здійсненням навчання чи тренуванням власних учнів чи викладачів у сферах військового мистецтва чи володіння зброєю. Крім того, всім учбовим закладам та університетам Німеччини заборонялося мати будь-який зв'язок із військовими міністерствами чи з будь-якою іншою воєнною владою. Спеціальні заходи нагляду за дотриманням Німеччиною вказаних приписів з боку держав-переможців закріплювалися у ст. 211 та ст. 213 Версальського мирного договору [42].

Особливу цікавість становить ст. 247 Версальського договору 1919 р., за якою Німеччина зобов'язалася надати Лувенському університету протягом трьох місяців після отримання через Репараційну комісію відповідного запиту руко-

писи, інкунабули, друковані книги, карти та предмети колекцій, які «за кількістю та цінністю відповідають подібним предметам, знищеним під час спалення Німеччиною Лувенської бібліотеки». Деталі відповідного заміщення зазначеному бельгійському університету мали бути визначеними Репараційною комісією [42].

Варто додати, що Левенський університет був відкритий у 1425 р. римськими папою Мартином V за клопотанням герцога Жана IV Брабантського та діяв безперервно до Першої світової війни, крім періоду 1797-1834 років, зумовленого французькою інтервенцією. Захоплення німецькими військами Левену в 1914 р. супроводжувалося влаштованим ними спаленням половини міста, під час якого згоріла університетська бібліотека разом із 300 тисячами видань та тисячею інкунабул, великою кількістю унікальних манускриптів. Зазначене знищення університетської бібліотеки протягом Першої світової війни активно використовувалося у анти німецькій пропаганді [5].

Крім зазначених фрагментарних вимог, Версальський мир не містив загальних приписів щодо регламентації освіти; єдиною виявленою нормою загального характеру у цій сфері є положення п. 6 ст. 427 цього договору, за яким держави мали накладати обмеження на працю молоді обох статей задля забезпечення можливості продовження їх освіти [42]. Більш того, як не парадоксально, Статут Ліги Націй, схвалений під час Версальської конференції 28 квітня 1919 р., загалом не містив ніяких норм стосовно освіти та не закріплював відповідних повноважень Ліги, віддаючи пріоритети політичним, економічним та правовим питанням [31]; [35].

Важливо простежити вплив на відносини у сфері вищої освіти й конвенцій, які у першій половині ХХ ст. уклалися під егідою утвореної в 1919 р. Міжнародної організації праці (далі – МОП). Хоча жодна з цих конвенцій не була спеціально присвячена освітнім питанням, низка відповідних угод містила норми, що мали значення для організації освітніх процесів, зокрема, й у вищій школі. Зокрема, низка конвенцій МОП, що встановлювали мінімальний вік для робітників, містили застереження про можливість роботи з метою навчання осіб, які є учнями професійних закладів освіти. Такі норми містили, зокрема, ст. 3 Конвенції МОП № 5 про встановлення мінімального віку працевлаштування дітей на підприємствах 1919 р. [25]; ст. 3 Конвенції МОП № 7 про встановлення мінімального віку працевлаштування дітей у судноплавстві 1920 р. (щодо роботи на навчальних

або тренувальних суднах) [23], ст. 3 Конвенції МОП № 10 про вік допуску дітей до працевлаштування у сільському господарстві 1921 р. [15], п. «b» ст. 2 Конвенції МОП № 33 про вік допуску дітей до непромислового працевлаштування 1932 р. [16], ст. 3 Конвенції МОП № 58 про встановлення мінімального віку працевлаштування дітей у судноплавстві 1936 р. (переглянутої) [24] та ст. 3 Конвенції МОП № 59 про встановлення мінімального віку працевлаштування дітей у промисловості 1937 р. (переглянутої) [26]. Згадку про навчання на виробництві містили й ч. 2 ст. 3 Конвенції МОП № 13 про користування свинцевими білилами у малярстві 1921 р. [21] та ч. 1 ст. 2 Конвенції МОП № 17 про відшкодування працівникам нещасних випадків 1925 р. [22].

Також низка конвенцій МОП того часу передбачала можливість не охоплення відповідними приписами осіб, пов'язаних із навчанням. Так, приписи Конвенції МОП № 22 про положення контрактів моряків 1926 р. та Конвенція МОП № 23 про репатріацію моряків 1926 р. не поширювалися на курсантів, учнів на учбових суднах та на учнів за угодами про навчання [14]; [20]. Вищезгадана Конвенція МОП № 17 1925 р. у п. «d» ч. 2 ст. 2 дозволяла національному законодавцю не поширювати її вимоги на «осіб розумової праці» [22].

Також подібні виключення містили схвалені у 1933 р. «страхові» конвенції МОП, такі як Конвенція МОП № 35 про страхування за віком осіб, зайнятих у промислових чи торгівельних структурах, вільних професій, надомних працівників та домашньої прислуги; Конвенція МОП № 36 про страхування за віком осіб, працевлаштованих у сільському господарстві; Конвенція МОП № 37 про страхування інвалідності осіб, зайнятих у промислових чи торгівельних структурах, вільних професій, надомних працівників та домашньої прислуги; Конвенція МОП № 38 про страхування інвалідності осіб, працевлаштованих у сільському господарстві; Конвенція МОП № 39 про страхування вдів та сиріт працівників, зайнятих у промислових чи торгівельних структурах, вільних професій, надомних працівників та домашньої прислуги та Конвенція МОП № 40 про страхування вдів та сиріт працівників, зайнятих у сільському господарстві. Хоча усі ці конвенції у ч. 1 ст. 2 передбачали поширення на робітників «нефізичної праці, включаючи учнів», у ч. 2 цієї ж ст. вони дозволяли державам не поширювати їх дію на «учнів», на «будь-яких працівників нефізичної праці, що займаються видами діяльності,

які зазвичай розглядаються як вільні професії», та на «робітників, що під час власного навчання дають уроки чи працюють за винагороду під час підготовки до отримання професії, що відповідає меті такого навчання» [7–12].

Водночас цікавим є той факт, що Конвенція МОП № 30 про регулювання робочого часу у торгівлі та в установах 1930 р. не містила серед розгорнутого переліку можливих форм роботи поза промисловістю згадок про навчальні заклади, вказуючи лише про «установи, ... де працівники зайняті насамперед канцелярською роботою» (п. «b» ч. 1 ст. 1) [19]. Крім того, у п. «b» ч. 1 ст. 11 Конвенції МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. передбачалися обмеження щодо залучення до такого роду робіт «шкільних вчителів та учнів», але не стосовно викладачів та студентів вищої школи [13]. Першою ж конвенцією, яка фактично передбачала наявність певного освітнього рівня задля визначеної професійної діяльності, слід вважати Конвенцію МОП № 53 про мінімальні професійні вимоги до капітанів та офіцерів торговельних суден 1936 р. Цей акт у ст. 4 передбачив складання кандидатами на посади спеціальних іспитів та наявності у них професійної підготовки, хоча наявності саме вищої освіти конвенція № 53 також не вимагала [18].

Таким чином, можна прийти до наступних висновків. Багатосторонні міжнародні угоди XIX та першої половини XX ст. у цілому не забезпечили формування цілісних міжнародно-правових інститутів у сфері вищої освіти. Згадки про вищу школу в актах Віденського конгресу 1815 р. стосувалися окремих практичних обставин, які держави-учасниці були змушені врегулювати. Передбачення механізмів освіти та просвітництва у колективних угодах з питань Західної Африки кінця XIX ст. не призвели до розвитку на цих територіях систем вищої освіти. Відображення аспектів вищої освіти у конвенціях з гуманітарного права та охорони інтелектуальної власності безумовно мали практичну значущість, але носили фрагментарний, спеціалізований характер. Версальський мирний договір 1919 р. виніс освітні питання у формат репарацій для Німеччини та обмеження розвитку її воєнної системи, а статутні акти Ліги Націй та Міжнародної організації праці загалом уникали питань освітніх відносин. Втім, реалії життя призвели до відображення окремих питань освіти у конвенціях, схвалених під егідою МОП у 1919-1939 рр. Визначення ролі цих норм у наступному формуванні сучасних міжнародно-правових інститутів у сфері вищої освіти має стати предметом для нових наукових досліджень.

Список літератури:

1. Бабін Б.В. Питання розвитку та реалізації міжнародних стандартів прав корінних народів : монографія / Б.В. Бабін, О.О. Грінченко, А.В. Приходько. – Одеса : Фенікс, 2018. – 238 с.
2. Additional Treaty relative to Cracow, between Austria, Prussia, and Russia of 21st April (3d May) 1815 [Act № III]. ; URL : https://en.wikisource.org/wiki/Final_Act_of_the_Congress_of_Vienna/Act_III
3. Berlin Act, Revised Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, of November 13, 1908 ; URL : <http://global.oup.com/booksites/content/9780198259466/15550017>
4. Bowman M.J. The 1902 Convention for the Protection of Birds in Historical and Juridical Perspective / Michael J. Bowman // *Ardeola*. – 2014. – Vol. 61. – № 1. – P. 171–196
5. Catholic University of Leuven (1835 – 1968) ; URL : [https://en.wikipedia.org/wiki/Catholic_University_of_Leuven_\(1835–1968\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Catholic_University_of_Leuven_(1835–1968))
6. Constitution of the Free City of Cracow. Done at Vienna the 3d day of May, 1815 ; URL : https://en.wikisource.org/wiki/Final_Act_of_the_Congress_of_Vienna/Constitution_of_the_Free_City_of_Cracow
7. Convention concerning Compulsory Invalidity Insurance for Persons Employed in Agricultural Undertakings № 38 ; 29 June, 1933 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312183:NO
8. Convention concerning Compulsory Invalidity Insurance for Persons Employed in Industrial or Commercial Undertakings, in the Liberal Professions, and for Outworkers and Domestic Servants № 37; 29 June, 1933 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312182:NO
9. Convention concerning Compulsory Old-Age Insurance for Persons Employed in Agricultural Undertakings № 36 ; 29 June, 1933 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312181:NO
10. Convention concerning Compulsory Old-Age Insurance for Persons Employed in Industrial or Commercial Undertakings, in the Liberal Professions, and for Outworkers and Domestic Servants № 35 ; 29 June, 1933 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312180:NO

11. Convention concerning Compulsory Widows' and Orphans' Insurance for Persons Employed in Agricultural Undertakings № 40; 29 June, 1933; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312185:NO
12. Convention concerning Compulsory Widows' and Orphans' Insurance for Persons Employed in Industrial or Commercial Undertakings, in the Liberal Professions, and for Outworkers and Domestic Servants № 39 ; 29 June, 1933 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312184:NO
13. Convention concerning Forced or Compulsory Labour № 29; 28 June, 1930 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312174:NO
14. Convention concerning Seamen's Articles of Agreement № 22; 24 June, 1926 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312167:NO
15. Convention concerning the Age for Admission of Children to Employment in Agriculture № 10; 16 November, 1921 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312155:NO
16. Convention concerning the Age for Admission of Children to Non-Industrial Employment № 33; 30 April, 1932 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:14586591279430::NO::P12100_SHOW_TEXT:Y
17. Convention Concerning the Creation of An International Union for the Protection of Literary and Artistic Works of September 9, 1886 ; URL : <http://global.oup.com/booksites/content/9780198259466/15550015>
18. Convention concerning the Minimum Requirement of Professional Capacity for Masters and Officers on Board Merchant Ships № 53; 24 October, 1936 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312198:NO
19. Convention concerning the Regulation of Hours of Work in Commerce and Offices № 30; 28 June, 1930 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312175:NO
20. Convention concerning the Repatriation of Seamen № 23 ; 23 June, 1926 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312168:NO
21. Convention concerning the Use of White Lead in Painting № 13; 19 November, 1921; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312158:NO
22. Convention concerning Workmen's Compensation for Accidents № 17 ; 10 June, 1925 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312162:NO
23. Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Employment at Sea № 7; 9 July, 1920 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312152
24. Convention Fixing the Minimum Age for the Admission of Children to Employment at Sea № 58 Revised ; 24 October, 1936; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312203:NO
25. Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Industrial Employment № 5 ; 28 November, 1919 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312150:NO
26. Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Industrial Employment № 59 Revised ; 22 June, 1937 ; URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312204:NO
27. Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, 29 July 1899 ; URL : <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=CD0F6C83F96FB459C12563CD002D66A1&action=openDocument>
28. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, 18 October 1907. ; URL : <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/195>
29. Convention (IX) concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War, 18 October 1907 ; URL : <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=F13F9FFC628FC33BC12563CD002D6819&action=openDocument>
30. Convention (XI) relative to certain Restrictions with regard to the Exercise of the Right of Capture in Naval War, 18 October 1907. ; URL : <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=97E57C2489CF158CC12563CD002D6848&action=openDocument>
31. Covenant of the League of Nations, 28 April 1919 [Electronic source]. – Available at: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3dd8b9854>
32. Federative Constitution of Germany of the 8th June 1815 [Act № IX]. ; URL : https://en.wikisource.org/wiki/Final_Act_of_the_Congress_of_Vienna/Act_IX

33. Free City of Cracow / Wikipedia, the free encyclopedia ; URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Free_City_of_Cracow
34. General Act of the Berlin Conference on West Africa, 26 February 1885 ; URL : <https://www.sahistory.org.za/archive/general-act-berlin-conference-west-africa-26-february-1885>
35. International Committee on Intellectual Cooperation : League of Nations: Intellectual Cooperation ; URL : <https://libraryresources.unog.ch/lonintellectualcooperation/ICIC>
36. International Convention for the Protection of Literary and Artistic Works Signed at Berne On the 9th September, 1886, Revised at Berlin On the 13th November, 1908, and Revised at Rome On the 2nd June, 1928 (Rome Act, 1928) ; URL : <http://global.oup.com/booksites/content/9780198259466/15550019>
37. International Institute of Agriculture Convention signed at Rome June 7, 1905 ; URL : <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0436.pdf>
38. List of oldest universities in continuous operation / Wikipedia, the free encyclopedia ; URL : https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_oldest_universities_in_continuous_operation
39. Revision of General Act of Berlin and General Act and Declaration of Brussels : Convention signed at Saint-Germain-en-Laye, September 10, 1919 ; URL : <http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0261.pdf>
40. Slave Trade and Importation into Africa of Firearms, Ammunition and Spirituous Liquors General Act of Brussels of July 2, 1890 ; URL : <http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0134.pdf>
41. The General Treaty of the Final Act of the Congress of Vienna, 9 June 1815 ; URL : https://en.wikisource.org/wiki/Final_Act_of_the_Congress_of_Vienna/General_Treaty
42. Treaty of Peace of Versailles, June 28, 1919 ; URL : <http://avalon.law.yale.edu/imt/partxv.asp>

АСПЕКТЫ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В МНОГОСТОРОННИХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРАХ XIX И НАЧАЛА XX ВЕКОВ

В статье освещена эволюция международно-правового обеспечения регламентации образовательных отношений в коллективных международных соглашениях периода XIX и первой половины XX ст. Особое внимание уделено вопросам отражения роли высшего образования в универсальных мирных соглашениях, влияния на образовательные отношения соглашений в сфере защиты интеллектуальной собственности, трудовых и социальных прав, а также гуманитарного права.

Ключевые слова: Венский конгресс, Версальский мир, высшее образование, гуманитарное право, интеллектуальная собственность, Международная организация труда.

ASPECTS OF RELATIONS IN AREA OF HIGHER EDUCATION IN THE MULTILATERAL INTERNATIONAL TREATIES OF THE XIX AND BEGINNING OF THE XX CENTURIES

This article is devoted to the evolution of the international legal provision of the regulation of educational relations in collective international agreements of the XIX and the first half of the XX century. Particular attention is paid to the role of higher education in the universal peace agreements, the impact of agreements in the fields of intellectual property protection, of labor and social rights, and of humanitarian law on the educational relations is highlighted.

Key words: Higher Education, Humanitarian Law, Intellectual Property, International Labor Organization, Peace of Versailles, Vienna Congress.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12: 342.7:172.3

Несправа М.В.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ФІЛОСОФІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОВЕРНЕННЯ ДО ДУХОВНИХ ДЖЕРЕЛ

Показано, що першоджерело концепту прав і свобод людини полягає у визнанні універсальної цінності людини як Божого творіння. Розкрито сутність людської гідності як моральної категорії. І вона є результатом вільного свідомого вибору особистості на користь добра та виступає аксіологічною і телеологічною основою філософсько-правового концепту прав і свобод людини. Обґрунтовано, що онтологічна ієрархія між вищим Божественним правом і позитивним правом, яке продукує держава, зумовлює основні принципи правової держави. Доведено, що життєстверджуючі християнські духовні джерела визначають моральну спрямованість усіх трьох поколінь прав людини, які закріплені у сучасних міжнародно-правових актах та мають універсальний характер.

Ключові слова: права і свободи людини, моральні цінності, людська гідність, правова держава, християнська етика.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості є однією з базових цілей ООН, яка була закріплена у преамбулі Статуту організації у 1945 році. Захист цих прав, конкретизованих та юридично класифікованих у прийнятій 70 років тому Загальній Декларації прав людини, визнається у міжнародному праві нормою *ius cogens*. Втім, стрімкі соціальні зміни, які відбуваються на світовому, регіональному та національному рівнях у результаті розгортання діалектично взаємопов'язаних процесів глобалізації та відродження традиційних цінностей, кидають серйозний виклик існуючим тлумаченням принципів прав і свобод людини, уявленням про їх універсальність та аксіоматичність. Ми сьогодні є свідками і учасниками досить гострих дискусій з питань співвідношення свободи особистості та національної безпеки, ролі релігії у суспільному житті та у політиці, свободи вираження поглядів, сімейної етики, які мають місце у світі та з особливою актуальністю постали в Україні, часто проявляючись як конфліктогенні чинники. Слід зазначити, що концепт прав людини може слугувати регулятором життя соціуму і спри-

яти консолідації суспільства лише тоді, коли між суб'єктами досягнуто базисного консенсусу щодо розуміння його вмісту. Тому пошук духовних джерел та визначення аксіологічних принципів і цілей означеного концепту є актуальним як з наукової, так і з практичної точок зору.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблема співвідношення юридичних і моральних аспектів є ключовою у філософії прав людини і знаходиться у центрі уваги мислителів з часів античності. Розглядаючи духовні джерела і ціннісні основи сучасного концепту прав і свобод людини, науковці відзначають потужний вплив християнської етики на формування його правових принципів. Такий висновок міститься у дослідженнях західних вчених Жака Елула, Лізи Кахіл, Юргена Мольтмана, Христофеа Мунєя, Трутца Рейндорфа, Вільфреда Сміта, Макса Стакхауза, Роберта Траєра, Де Гаая Формана, Хельмута Френца, Джеймса Чайлдса. У російській філософії праву аналізу ціннісних підвалин концепту прав людини присвячені твори Петра Баренбойма, ігумена Веніаміна (Новіка), Людмили Іванової, Олександра Кирлежева,

Михайла Краснова, Леоніда Сюкіяйнена, Аркадія Тер-Акопова, ігумена Філарета (Булекова), ігумена Філіпа (Рябих), Анни Шестової. Українські вчені також глибоко вивчають питання духовного наповнення означеного філософсько-правового поняття. Його антропологічні складові описані у дослідженнях Сергія Максимова. Загальнотеоретичні проблеми співвідношення права і релігії розглядає Дмитро Вовк. Особливості різних трактовок прав людини у світових релігійних системах характеризує Дмитро Лук'янов. Володиір Єленський аналізує стан релігійних свобод і прав людини в Україні.

Втім, не зважаючи на наявність різноманітних авторитетних наукових доробок, які стосуються вмісту поняття прав і свобод людини, залишається відкритим питання щодо переосмислення його істинних філософських джерел, які формують ціннісну основу і визначають цілі цього концепту в сучасних умовах.

Формування цілей статті (постановка завдання). Стаття має за мету розкрити духовні джерела філософсько-правового концепту прав і свобод людини та на цій основі визначити ціннісний стрижень його принципів та показати гуманістичну телеологічну спрямованість.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Питання про розуміння природи прав і свобод людини зводиться до початкової системи цінностей. По-перше, – до основного питання філософії: що є первинним дух чи матерія? По-друге, – до головної філософської проблеми: що є людина? Прихильність до матеріалістичної або до ідеалістичної парадигми визначає відмінність у поглядах філософів та правознавців на онтологічні, аксіологічні та телеологічні основи сучасного концепту прав людини. Начальник управління планування і координації правових досліджень Національної академії правових наук України Дмитро Лук'янов вказує на можливість виокремлення двох підходів до розкриття природи прав людини та їх місця у правових системах сучасності:

1) підхід секулярних правових шкіл, в основі якого лежать ліберальні погляди на природне право як джерело прав людини та який сконцентрований на індивідуальних громадянських свободах та матеріальних правах;

2) підхід релігійних правових шкіл (перш за все християнської), який виходить з того, що права і свободи людини визначаються її духовними потребами та покликані захищати не тільки

особистість, а також і моральні устої суспільства. При цьому різниця в уявленнях про права і обов'язки людини значною мірою зумовлена різницею у поглядах на саму сутність людської особистості [1, с. 30].

На наш погляд, така диференціація значною мірою спричинена діалектикою походження та розвитку концепту прав і свобод людини. З одного боку, його формування було детерміноване революційними соціальними зрушеннями, які відбувалися у Західній Європі в епоху Просвітництва, а також у США, де йшло становлення демократичного суспільного ладу. З іншого боку, як у Старому, так і у Новому світі, у цей період тривало домінування християнства не тільки у релігійному, але й у суспільному житті загалом. Саме тому раціоналістичний за своєю формою концепт прав і свобод людини від початку спирався на екзистенціальне християнське тлумачення людини як божого творіння, паростки якого можна знайти у ветхозавітних текстах Біблії, але справжнє джерело яких міститься в Євангельському одкровенні. Характерним прикладом є Декларація незалежності США (1776), на початку якої проголошено: «Ми виходимо з тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними і наділені їх Творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких відносяться життя, свобода і прагнення до щастя» [2].

З точки зору розуміння ціннісної основи та телеологічної спрямованості концепту прав і свобод людини важливо підкреслити, що його затвердження на початковому етапі пов'язано саме з визнанням права на свободу віросповідання в рамках християнства. У той же час це право сприяло також утвердженню права на свободу совісті та переконань взагалі, яка забезпечувала права прихильників безрелігійного світогляду, які представляли ту світську культуру, яка починала народжуватись. Таким чином, новонароджений концепт прав людини сприяв подоланню протистояння як між членами різних християнських конфесій, так і між клерикалами та атеїстами, оскільки його утвердження відбувалося у процесі суспільної комунікації за умов певного морального консенсусу. Але зовсім інша ситуація склалася тоді, коли як на Заході, у першу чергу в Європі, так і на Сході, у першу чергу у Радянському Союзі, взяв гору цілком секулярний, а точніше антиклерикальний, підхід до поняття прав людини. Апологети цього підходу намагаються досягти повного або хоча б часткового відчуження релігії від сенсу поняття прав і свобод людини, тим самим позбавити його генетичного зв'язку з християнською

релігійною традицією, а отже і з відповідною їй системою моральних цінностей.

Втім, при обговоренні сучасного розуміння концепту прав і свобод людини ми аж ніяк не можемо пройти повз етичні питання. Відправним пунктом нашого дослідження є переконання, що зміст прав людини не може не бути пов'язаним з моральністю, бо права людини мають за підґрунтя цінність особистості і повинні бути спрямовані на реалізацію її гідності. При цьому аксіологія прав людини розрізняє цінність і гідність особистості. Цінність – це те, що дано, а гідність – це те, що набувається. Здійснюючи добро, особистість набуває гідності. Звідси постають два різновиди свободи: внутрішня свобода від зла і свобода морального вибору. Свобода від зла є самоцінною. Свобода ж вибору набуває цінності, а особистість – гідності, тільки коли людина обирає добро. Навпаки, коли індивід обирає зло, свобода вибору веде до саморуйнування і завдає шкоди гідності людини та суспільній моралі. Отже, аморальної гідності не буває, а відтак відрив концепту прав і свобод людини від моральності означає його суцільну профанацію.

Таким чином, про права людини можна говорити тільки в тому випадку, якщо та чи інша доктрина визнає людську гідність як наслідок вільного вибору на користь добра перед спокусою зла. Всупереч безпідставним звинуваченням антиклерикалів, саме християнство несе у собі такий первісний гуманістичний посил, стверджуючи, що Бог не тільки створив людину, але й став людиною в образі Спасителя, не розчинивши людину в Собі. За словами Річарда Нейхауза, тільки християнське трансцендентне розуміння гідності особи може стати основою для справжнього розуміння вчення про права людини [3].

При цьому ми стверджуємо, що моральний стандарт прав і свобод людини слід шукати поза природним і позитивним правом – у Божому праві. Визначаючи ціннісну основу концепту прав людини, не можна казати про неї як про «природні права», оскільки ця теза постулює, що права людини є лише самоочевидними характеристиками природного порядку, а, отже, виключають свободу свідомого і вільного вибору. Якщо колись теологи використовували природне право як фундамент цінностей у створеному порядку, то тепер клерикальні правознавці базують своє вчення про права і свободи на людській гідності кожної людини як дитини Бога. Прибічники цієї концепції посилаються на біблійні тексти: «Неможливо представити наші права незалежно від Бога, спо-

стерігаючи, що все, що ми є, і все, що відбувається, походить від Нього і є Його благодаттю» (Пс. 24: 1; 1 Кор. 4: 7; 2 Кор. 5:18).

З цієї причини більшість сучасних християнських філософів вже не погоджуються з формуванням концепту прав людини на підставі теорії природного права. Ця теорія вважається інтелектуальним продуктом раціоналістів епохи Відродження та Просвітництва. Але раціоналісти фактично висмикнули цю категорію із загального гносеологічного контексту, адже насправді її генеза криється у томізмі – філософському вченні Фоми Аквінського. При цьому видатний теолог був впевнений, що кожен закон в кінцевому рахунку походить з того, що він називає вічним законом. «Вічний закон» відноситься до пророчого упорядкування Богом усіх створених речей до їх належного кінця. Людина бере участь у цьому божественному порядку в силу того, що Бог створює у неї як бажання, так і здатність розрізняти що є добре і що зле (філософ називає цю здатність «світлом природного розуму») [4]. З цієї точки зору природне право є лише продовженням вічного закону, бо Бог дає людям настанову на остаточне щастя, впроваджуючи в них як загальне знання, так і схильність до добра.

У цьому зв'язку Роберт Траер зазначає, що право на життя, котре вважали первинним серед природних прав, по суті впливає з того значення, яке Бог дає життю людини, шляхом її створення та спасіння [5]. Право людини на життя не обумовлене також і її біологічною природою, бо всім зрозуміло, що воно докорінно відрізняється від, скажімо, прав тварин та інших об'єктів навколишнього середовища, які відстоюють «зелені». Право людини на життя також не залежить від обіцянки іншого суб'єкта не вбивати її: життя людини може від цього залежати, але не право на життя. Таким чином, право індивіда на життя обумовлено тільки тим, що він як людина є Божим творінням. І якщо це вірно відносно права на життя, то за логікою це тим більше вірно і для такої ціннісної категорії як людська гідність. Отже, права людини – це вимоги вищого рівня. Їхнє Божественне першоджерело відрізняється від природного і позитивного права тим, що вони не залежать ані від об'єктивної фізичної та психічної природи людини, ані від суб'єктивних обіцянок або гарантій іншої сторони.

Оскільки права людини – це не дарунок держави чи уряду, то вони з'являються не внаслідок їх закріплення у правових актах. «Усі християни погоджуються, що закони про права людини не є

авторитетними лише тому, що ці закони прийняті державою, – стверджує Роберт Траер. – Нацистський режим є яскравим прикладом несправедливості, яку, втім, може бути здійснено через законні укази держави. Більше того, смерть Ісуса, хоч і несправедлива, але була законною» [5]. Можемо констатувати, що забезпечення людської гідності передбачає, що закон повинен виконуватися, оскільки він є морально виправданим, а не просто тому, що це – закон.

І тут ми бачимо певну колізію між англо-саксонською концепцією верховенства права (Rule of Law), у якій право йде попереду держави і германо-континентальною концепцією правової держави (Rechtsstaat), де право фактично зливається із законом, який видає ця держава. Яскраво проілюстрував цю колізію Петро Баренбойм: «Німці після 1945 року казали, мовляв, відповідати повинні тільки нацистські бонзи, які встановлювали ідеологію. Вони злочинці, але ми – цивільні, або військові, або суддівські – ми виконували закони держави, які ми злочинці? Проте англосакси зі своїм верховенством права відповіли так: «Чхали ми на ваші закони, чхали ми на ваш псевдо-Rechtsstaat! Ви знищували людей, ви були знаряддями вбивць і ви за це відповісте!» Вони так і зробили, всіх перевишали або пересаждали. Ось вам Нюрнберзькі процеси 1948-1950 років як зіткнення цих двох доктрин: неправильно зрозумілого Канта і, відповідно, правильно зрозумілого верховенства права» [6]. У контексті нашого дослідження важливо звернути увагу на те, що характерна для тоталітарних режимів маніпуляція категорією Rechtsstaat полягає в ігноруванні базового положення, на якому акцентував увагу її фундатор Іммануїл Кант, підкреслюючи, що обов'язок є вищою формою моральної поведінки тільки якщо він походить від християнської етики [7, с. 345]. Крім того, у кантіанстві йдеться про те, що держава повинна бути обмежена правом, правом в його вищому Божественному сенсі, у тому сенсі, від якого походять й інші духовні цінності, такі як добро, правда, мораль, совість і справедливість (до речі, англійською поняття «правосуддя» ті «справедливість» є тотожними – «justice»).

Саме таке розуміння права є характерним для української суспільної традиції. Це підтвердили, зокрема, Помаранчева революція 2004-2005 років та революція Гідності 2013-2014 років. Зазначимо, що у історично схильній до авторитаризму Росії, навпаки, громадська думка сприймає не традицію верховенства права, а традицію сильної держави. При цьому, якщо німці, слідуючи за

Іммануїлом Кантом, врешті-решт дійшли висновку, що правова держава – це утворення, яке має підкорятися праву, а не тим законам, які сама держава для своєї зручності приймає, то у Росії продовжують керуватися абсолютно не правовими, з точки зору Петра Баренбойма, категоріями «верховенство закону», «диктатура закону», які є породженням радянського правового нігілізму [8]. Діаметрально протилежне ставлення до розуміння концепту прав і свобод людини є однією з причин ціннісного конфлікту між Україною та Росією. Але це не означає, що українські мововладці не намагаються виправдати порушення прав людини так званою політичною доцільністю, яка часто буває закамфльована під національний інтерес та безпеку.

Важливо підкреслити, що у демократичній парадигмі концепт прав людини формувався як протипага авторитарній владі держави. Відокремленість певного спектру соціальних відносин від державного втручання є основою громадянського суспільства. Ідеології, які заперечують фундаментальну цінність гідності людини хоча б і на користь чогось іншого, «вищого» (нації, держави, соціальної або професійної групи, партії, секти і т. п.), – не є правовими, бо є аморальними, адже вище «образу і подоби Божої» може бути тільки Бог, який судить, карає, але перш за все виявляє милосердя до людини. Тому для християнської етики вміст прав і свобод людини перевершує політичні ідеології.

Хоча від початку принцип свободи совісті, закріплений у Вестфальській угоді 1648 року, все ж віддає пріоритет владі над вірою, проголошуючи «чия влада – того і віра», але вже у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року та в американському Білі про права 1791 року свобода совісті та віросповідання інтерпретується як повна взаємна незалежність інститутів Церкви і держави. Але діалектика цього принципу виявляється у тому, що свобода релігії не означає свободу від релігії. Стрижневий принцип демократії, згідно з яким права людини і громадянина є вищими за інтереси держави, диктує, що віруючі повинні мати свободу поступати у певних випадках згідно зі своєю совістю, і держава не повинна примушувати їх діяти проти приписів релігії. «Наскільки свобода совісті реалізується в тому чи іншому суспільстві, визначається тим, чи працюють його державні та громадські структури на захист людей, які відважуються жити по совісті, або ж держава своєю потугою намагається задавити автономію совісті в людях, – наголошує

Людмила Іванова. – І тут державі не обійтись без певних уявлень про те, що означає «жити по совісті» [9].

Відтак, безсовісним атавізмом більшовицької практики порушення прав і свобод людини слід вважати спроби деяких чиновників регулювати порядок відправлення церковних таїнств, визначати наявність апостольської спадкоємності Церков, так само як і закривати очі на насильницьке захоплення приміщень релігійних громад, виправдовуючись волевиявленням якоїсь пасіонарної частини населення. Слід розуміти, що відокремленість Церкви від держави спричинена онтологічною різницею між Божим правом і позитивним правом, яка була обґрунтована вище. Тому таїнства хрещення, вінчання, відспівування за своєю суттю не тотожні цивільним актам реєстрації народження, шлюбу і смерті, так само як сповідь – це не явка з повинною. Церква керується у своїй діяльності словом Божим і відпрацьованим на його основі канонічним правом, а не принципом «демократичного централізму». Принцип свободи совісті, конституціоналізуючи невтручання держави у приватне духовне життя, водночас передбачає персональну відповідальність індивіда за вибір свого шляху до Бога (по відношенню до дітей таку відповідальність беруть на себе батьки). Колізії, які знов розгорнулися у цій сфері, та сколихнули громадську думку, особливо в Україні, поставили питання: чи буде сучасний концепт прав людини розвиватися у бік вироблення принципів, що підтримують баланс між різними свободами у суспільстві, або він буде надавати певним соціальним акторам привілеї щодо нав'язування іншим свого розуміння людської гідності?

У пошуках відповіді на це питання слід мати на увазі, що права людини є реляційними, тобто вони проявляються через відносини з іншими суб'єктами. «Людина не має прав як особистість, але тільки по відношенню до оточуючих у спільноті і в кінцевому рахунку стосовно Бога», – наголошує Роберт Траер [5]. Тому права людини, які випливають із Божественного права, не тільки гарантують свободу, а й встановлюють відповідальність. При цьому важливо звернути увагу на те, що, у той час як секулярна філософія прав людини знаходить свою точку опори в окремій особистості та її індивідуальному виборі, християнська концепція прав людини, яка випливає з віри і включає обов'язки перед Богом, формує гідність людини як пріоритетність обов'язків по відношенню до своїх ближніх у порівнянні з

власними правами. «У християнстві правове мислення починається не там, де людина виявляє наявність або відсутність (обмеження) власних прав, а там, де вона поважає права іншої людини і упокорюється перед ними, упокорюється перед її свободою, дозволяє їй бути іншою», – констатує Людмила Іванова [9]. Християнські авторитети наполегливо закликають піклуватися не тільки про права індивідуума, але і про права осіб у громаді, про їхні обов'язки дбати так само як і про їхні права.

Важливо наголосити, що християнське тлумачення прав людини наполягає на запереченні будь-якого нігілізму, будь якої дискримінації, навіть і так званої «позитивної». Християнська традиція виступає за право на життя і проти «права» на смерть, за право на творіння і проти «права» на руйнування, за право на любов і проти одностатевих шлюбів, за свободу слова і проти наклепів і образ. Церква сповідує, що будь-яка людина, незалежно від кольору шкіри, релігії, раси, статі, національності, мови, створена за образом і подобою Божою і є рівноправним членом людської спільноти. Вона вірить, що Бог від однієї крові утворив увесь рід людський для проживання по усій поверхні Землі (Діян. 17: 26) і що у Христі «немає юдея, ні грека, немає раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, бо всі ви одне у Христі Ісусі» (Гал. 3: 28). Слідуючи цій вірі, сучасне християнство не сприймає дискримінацію за усіма перерахованими вище ознаками, яка передбачає відмінність у гідності між людьми.

Таким чином, християнська етика надає концепту прав і свобод людини універсального життєстверджуючого творчого характеру. Проаналізувавши підходи різних наукових шкіл, Макс Стакхауз стверджує, що за логікою всі розмови про права людини мають включати принаймні наступні два припущення: по-перше, члени суспільства повинні вірити, що існує універсальний моральний закон, що перевищує власну культуру, суспільство або період історії, про які вони можуть щось знати з відносною ясністю; по-друге, це універсальне моральне право має включати затвердження гідності кожної людини як учасника у взаєминах з іншими у спільноті, яка поширюється на все людство [10].

На підставі викладеного вище можна стверджувати, що означений моральний закон міститься не інакше як у Божественному праві, даному людині в одкровенні. «Той, Хто створив на початку людину, зробив її вільною і самовладною, обмеживши її одним лише законом заповіді», –

проголошував святий Григорій Богослов [11]. Людська гідність як продукт реалізації Божественного права вільною волею особистості включає у себе все те, що закріплено у міжнародному праві як три покоління прав людини: громадянські та політичні права; економічні, соціальні та культурні права; права, які стосуються навколишнього середовища і розвитку людини. Як наголосив папа Іоанн Павло II у своєму зверненні до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй: «Усі ці права людини, взяті разом, узгоджуються з сутністю людської гідності, зрозумілою у всій її повноті, а не лише в одному вимірі. Ці права стосуються задоволення основних потреб людини, здійснення її свобод та її взаємин з іншими» [12].

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок у вищевказаному напрямку. Таким чином, ми дійшли висновку, що джерело концепту прав і свобод людини полягає у вірі в універсальну цінність людини як Божого творіння. По мірі здійснення вільного і свідомого вибору особистості на користь добра ця цінність набуває ознак людської гідності. Людська гідність як моральна категорія виступає аксіологічною і телеологічною основою філософсько-правового

концепту прав і свобод людини. Духовна природа людини зумовлює походження її базових прав і свобод від Божественного права. Онтологічна ієрархія між вищим Божественним правом і позитивним правом, яке продукує держава, встановлює такі принципи правової держави як: верховенство права, що розуміється через категорії правди і справедливості, над формальним законом і політичною ідеологією; пріоритет прав людини над інтересами держави; невтручання держави у приватне життя, особливо у питання віри та у самоврядування структур громадянського суспільства, включаючи релігійні організації. Оскільки людська гідність виявляє себе через дотримання заповідей не тільки індивідуально по відношенню до Бога, але й у стосунках із іншими людьми та навколишнім середовищем, то логічним буде стверджувати, що життєстверджуючі духовні джерела визначають моральну спрямованість усіх трьох поколінь прав людини, які закріплені у сучасних міжнародно-правових актах та мають універсальний характер. Подальші розвідки у цьому напрямку покликані показати конкретні шляхи досягнення суспільної злагоди через узгодження інтересів і позицій сторін у цій сфері.

Список літератури:

1. Лук'янов Д.В. Права людини в релігійних правових системах. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 30-34.
2. Declaration of Independence: A Transcription. In Congress, July 4, 1776. *National Archives. America's Founding Documents*. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript> (Last accessed: 17.01.2018).
3. Neuhaus R.J. What We Mean by Human Rights, and Why? *Christian Century*. 1978. Vol. 95. P. 1180-1192. URL: <http://www.religion-online.org/blog/article/what-we-mean-by-human-rights-and-why/> (Last accessed: 15.01.2017).
4. Фома Аквинский. О различных видах закона, вопрос 91. Сумма теологии: в 12 т. / С.И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. К.: Ника-Центр, 2010. 432 с. Т VI. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-6/2> (дата доступа: 16.01.2018).
5. Traer R. Christian Support for Human Rights. *Religion and Human Rights*. 2009. Vol. 4. URL: <http://religionhumanrights.com/Religion/Christian/christian.fhr.htm> (Last accessed: 22.01.2018).
6. Баренбойм П.Д. Новая Европейская концепция правового государства. *Библейские истоки философии права и новоевропейская концепция правового государства: материалы круглого стола* (Москва, Институт философии РАН, 24 апр. 2012 г.). URL: http://mediaglagol.com.ua/book/p_d_barenboyim. (дата доступа: 21.01.2018).
7. Кант И. Критика практического разума. СПб.: Наука, 1995. 528 с.
8. Баренбойм П.Д. Библейский момент философии права. *Медиаглагол. Православный образовательный портал*. 2016. 12 авг. URL: http://mediaglagol.com.ua/book/bibleyiskiy_moment_filosofii_prava_pd_barenboyim. (дата доступа: 21.01.2018).
9. Иванова Л.О. Религия и права человека. Библиотека научной и учебной литературы. 2002. URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/ivanova_religipravachel/ (дата доступа: 23.01.2018).
10. Stackhous M.L. A Christian Perspective on Human Rights. *Shaping Public Theology* / ed. by S. R. Paeth, E. H. Breitenberg, H. J. Lee. Cambridge: William B. Eerdnards Company, 2014. P. 371-382. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=pEOWAgAAQBAJ&pg=PA325&lpg=PA325&dq=Max+L.+Stackhouse,+\"Public+Theology,+Human+Rights+and+Missions](https://books.google.com.ua/books?id=pEOWAgAAQBAJ&pg=PA325&lpg=PA325&dq=Max+L.+Stackhouse,+\) (Last accessed: 22.01.2018).
11. Григорий Богослов. Слова. Слово 14, О любви к бедным. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriij_Bogoslov/slovo/14 (дата доступа 25.01.2018)

12. Message of John Paul II to the General Assembly of the United Nations Vatican, 22 August 1980. URL: https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/pont_messages/1980/documents/hf_jp-ii_mes_19800822_nazioni-unite.html (Last accessed: 26.01.2018).

ФИЛОСОФИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА: ВОЗВРАЩЕНИЕ К ДУХОВНЫМ ИСТОКАМ

Показано, что первоисточник концепта прав и свобод человека заключается в признании универсальной ценности человека как Божьего творения. Раскрыта сущность человеческого достоинства как нравственной категории. И она является результатом свободного сознательного выбора личности в пользу добра и выступает аксиологической и телеологической основой философско-правового концепта прав и свобод человека. Обосновано, что онтологическая иерархия между высшим Божественным правом и позитивным правом, которое производит государство, обуславливает основные принципы правового государства. Доказано, что жизнеутверждающие христианские духовные источники определяют нравственную направленность всех трёх поколений прав человека, которые закреплены в современных международно-правовых актах и имеют универсальный характер.

Ключевые слова: права и свободы человека, нравственные ценности, человеческое достоинство, правовое государство, христианская этика.

PHILOSOPHY OF HUMAN RIGHTS: RETURN TO SPIRIT ORIGINS

It is shown that the primary source of human rights and freedoms concept is the recognition of the universal value of man as God's creation. The essence of human dignity as a moral category is revealed. And it is the result of a free conscious choice of an individual in favor of Good and acts as an axiological and teleological basis of the philosophical and legal concept of human rights and freedoms. It is substantiated that the ontological hierarchy between the highest Divine law and positive law, which is produced by the state, determines the basic principles of constitutional state. It has been proven that life-affirming Christian spiritual sources determine the moral orientation of all three generations of human rights, which are enshrined in modern international legal acts and are universal in nature.

Key words: human rights and freedoms, moral values, human dignity, rule of law, Christian ethics.

Відомості про авторів

Бусол О.Ю. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри, завідувач кафедри спеціально-правових дисциплін Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Громовенко К.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету

Джуська А.В. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Джуський В.В. – старший оперуповноважений в особливо важливих справах Департаменту Національної поліції України

Добренька Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри «Право» Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Драч І.Є. – кандидат технічних наук, доцент кафедри інтелектуальної власності та управління проектами Національної металургійної академії України

Єфіменко Л.Л. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України

Іванов О.В. – аспірант кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ

Ляшко О.О. – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Коваленко І.А. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського, трудового права та цивільно-правових дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом

Ковальов С.В. – Адміністратор Центру надання адміністративних послуг Департаменту адміністративних послуг Маріупольської міської ради

Нашинець-Наумова А.Ю. – доктор юридичних наук, доцент, заступник декана з науково-методичної та навчальної роботи факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка

Несправа М. В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Новосад А.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Піфко О.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рим Т.Я. – кандидат юридичних наук, суддя Господарського суду Львівської області

Семенкова Н.І. – студентка 4-го курсу юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сойка Ю.Ю. – студентка 2-го курсу юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Солоненко О.М. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ

Стрельченко О.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ

Тарасюк О.Б. – кандидат економічних наук, заступник директора Регуляторно-правового департаменту Державної фіскальної служби України

Топчій В.В. – кандидат юридичних наук, прокурор прокуратури Київської області

Шило Є.П. – аспірант Відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Щестюк О.М. – аспірант кафедри соціального права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 30 (69) № 2 2019

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *К. Бараненко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 12,90. Ум.-друк. арк. 15,11. Зам. № 0519/100

Підписано до друку 29.05.2019. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105

Телефон +38 (0552) 39 95 80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.